విజ్ఞప్తి ప: 139

ఉ॥ పాలకుఁడాటచే మరప నాదము నోర్వక గర్భిణీసతిన్।
హాలఁ ద్యజించి యాస్యకవి యీ ననుకూలతఁ బుత్రపూర్ణస।
చ్ఛీలను విప్రలబ్ధ మటి చేకొను రామవిభుండు రాజగో।
పాలకకృష్ణయాచనరపాలకు నిష్టశుభాధ్యుఁ జేయుతన్॥

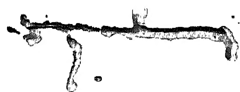
సీ॥ ఏతేనినగరి మహేంద్రపురంబును ధిక్కరించెడుశోభఁ దేజరిల్లు।
నేరాజుపరిపాలనారూఢధర్మంబు ప్రజలకు సౌఖ్యసంపాదియగును।
ఏధన్యుసుగుణ యశోధనైశ్వర్యసంపూర్ణతమదికింపుఁ బొనరఁ జేయు।
నేవిభునుభయసాహిత్యసామర్థ్యంబు కృతిరత్నశాణమై కీర్తిఁ జెందు॥
గీ॥ నీడ్యుఁడా రాజగోపాలకృష్ణయాచ।
విభుఁడు వెలుగోటికులమణి వేంకటగిరి।
రాజు, సత్కృతి నుత్తరరామచరిత।
మును మహోద్ధృతిఁ బ్రకటితముగ నొనర్చె॥

———:O:———

పీఠిక.

ఉభయభాషావిశారదులారా!

అత్యుత్తమకథాసన్నివేశంబును మృదుమధురగద్యపద్యాత్మకంబును గరుణరసప్రధానంబు భవభూతిమహాకవివిరచితంబు నగునీయుత్తరరామచరితము నాటకశిరోభూషణంబనుటకు మహాకవికాళిదాసోక్తిగాఁ జెప్పబడు "నాటకేషుచ కావ్యేషు వయంవావయమేవవా। ఉత్తరే రామచరితే భవభూతిర్విశిష్యతే॥" అనులోకోక్తియే ప్రమాణము. దీనినాంధ్రీకరింపకమున్నె యేతత్కవికృతంబును బూర్వరామాయణకథాసూచకంబునగు మహావీరచరితంబు నాంధ్రీకరించుటం జేసి యుత్తరరామాయణకథాసూచకంబును బ్రసన్నగంభీరార్థస్వభావవర్ణనాభాసితంబును నీనాటకరాజంబు నాంధ్రీకరింప నుత్సాహంబున మూలానుసరణంబుగ శక్తికొలఁది వెలిఁగించి మూఁడేండ్లకు మున్నె ముగించి కొన్నికొన్నియభ్యంతరంబుల ముద్రింపఁజాలక యూరకుంటిని.

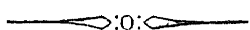


ఇట్లుండి రెండునెలలకుముందు దైవవశంబున విద్వత్ప్రభుపుంగవుఁ సర
వప్రియులు శ్రీవెంకటగిరిసంస్థానప్రభువులు నగు శ్రీరాజా వెలుగోటి రాజ
లకృష్ణయాచేంద్ర బహదూరు కే. సి. ఐ. ఇ. వారిసత్సభకు మన్ముద్రితగ్రం
లంబుగఁ జన నాకవిత కృతార్థతంగన శ్రీరాజావారత్యాదరంబున దీనినాం
స్వాదించి నన్ను సత్కరించి యీ కృతి సత్కృతిగా ముద్రాపణవ్యయ
సంగ నిపుడు ప్రకటింపఁగలిగితిని.

ఆంధ్రీకరణమందలి కష్టంబు నెఱింగిన రసజ్ఞులగు నుభయభాషాభిజ్ఞు
దీనియందలిదోషంబుల మన్నించి గుణంబుల గ్రహింపఁ బ్రార్థితులు.

అమలాపురము.
20-7-1909

ఇట్లు
మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి.



ఇందువచ్చు స్త్రీపురుష ప్రధాన పాత్రములు.



సూత్రధారుఁడు
నటుఁడు
శ్రీరాముఁడు
అష్టావక్రుఁడు
లక్ష్మణుఁడు
దుర్ముఖుఁడు
శంబూకుఁడు
జనకమహర్షి
చంద్రకేతువు
సుమంత్రుఁడు
కుశలవులు
విద్యాధరుఁడు
వాల్మీకి మహర్షి

:O:

స్త్రీ పాత్రములు.

సీత
ఆత్రేయి
వాసంతి
మురళ
తమస
అరుంధతి
కౌసల్య
విద్యాధరి
గంగా వసుంధరలు

శ్రీరస్తు.

ఓమ్

నమః పరబ్రహ్మణే

—:o:—

ఉత్తరరామచరిత్రనాటకము.

ప్రథమాఙ్కము.

నాంది

గీ॥ శ్రీమదాదికవీశులఁ కేమొనర్చు।
చుంటి మేతన్నమస్కృతి నుజ్జ్వల పర।
మాత్మకలయగు నాయమ్మ తాంగి వాణి।
కేద శుభస్థితిఁగోరి మ్రొ- కొదముభక్తి॥

(నాంద్యంతమున)

సూత్రధారుఁడు:—ఆర్యులారా! నాదువిన్నపంబాలకింపుఁడు. పదవాక్యప్రమాణజ్ఞుండును శ్రీకంఠబిరుదాంకితుండునగు భవభూతిమహాకవి సంస్కృతంబున రచించిన రామాయణనాటకంబుల నాంధ్రీకరించిన హరితసగోత్రుండును, చర్లోపాఖ్యబ్రహ్మశాస్త్రి గురువరకరుణాధీత కావ్యనాటకాలంకారపాణినీయవ్యాకరణుండునగు సూర్యనారాయణశాస్త్రియను నుభయభాషాకవిగలఁడు.

అతఁడు—

గీ॥ సర్వవిధములఁ జూడంగ- సంస్కృతమున।
నాటకంబులనుత్తమ- నాటకమని।
రక్తిఁ దేనిఁ గించు నుత్తర- రామచరిత।
మును ప్రదర్శించెదము దైవ- మును దలంచి॥

ఇదిగోఁ గవివశంబున సదస్యోత్సవపురస్థితుఁడను బట్టాభిషేక కాలికుఁడన నయితిని. (అంతటఁ జూచి) అయ్యో! పూజ్యుండును రావణకులధూమకేతుండును మహారాజశ్రీరామచంద్రుని రాత్రిదివా విచ్ఛిన్నమంగళంబగు పట్టాభిషేకసవముకదా? ఇపుడు చారులందఱు చత్వరస్థానంబుల విశ్రమించియుండిరేమి?

నటుఁడు:—(ప్రవేశించి) ఎవరిసమారాధనంబున కీదినంబుల నధికోత్సవంబ నాలంకాసమరస్నేహితులగు వానరరాక్షసోత్తముల నెల్ల దిక్కులనుండి వచ్చిన మహాత్ములగు బ్రహ్మర్షులను దేవర్షులను రాజర్షుల నామహారాజు త మయిండ్లకనిపెను.

సూ—ఆఁ ఔను. కారణమిది.

నటు—మఱియును,

గీ॥ కులగురుండు వసిష్ఠుని- కోరికఁ జేసి।
ధన్యుఁడగు రామచంద్రుని- తల్లులిపుడె।
సతి యరుంధతి ముందుగాఁ- జనుచునుండ।
నల్లునాశ్రమమేగిరి- యజ్ఞమునకు॥

సూ—పరదేశవాసినగుటచే నడుగుచుంటిని. అల్లుఁడెవ్వఁడు?

న— గీ॥ దశరథుండను రాజర్షి- తానుగన్న।
కన్య శాంతను గూఁతురు- గాఁగ రోమ।
పాదరాజునకిచ్చెనా- బాలికను వి।
భాండకసుతుండు చేపట్టె- భార్యగాఁగ॥

—అయ్యుశ్యశృంగమహర్షి ద్వాదశవార్షికంబగు సత్రయాగము నారంభించె అకారణంబున నె నిండుచూలాలగు జానకిని గూడ విడిచి పెద్దలందఱచ్చటికేగి

సూ—అట్లయిన దీనితోనేమి రమ్ము. స్వజాతిమర్యాదతో రాజద్వారంబున నే త్రపాటనము నేయుచుందము.

స — బావా! కొనికడఁ బరిశుద్ధంబగు స్తోత్రపాఠము సేయు పద్ధతిని దెల్పవా.

సూ — గీ॥ పలు తెలుంగుల వ్యవహరిం- పంగవలయుఁ।
దప్పు లేకుండు టెట్లని- చెప్పనగును।
మగువలకుఁ బోలె మాటల- మంచితనము।
నందు లోకంబు మర్జన- మగును జుమ్మి॥

స — మిగుల దుర్జనంబని చెప్పఁదగినది, ఏమన?

గీ॥ దేవి గుణవతి యైన వై- దేహియందుఁ।
గూడ నపవాదమరసెను- గూళజనము।
రక్కసునియింటనునికిమా- త్రంబెసడికిఁ।
గారణంబగ్నిశుద్ధి ని- కరంబుగాదు॥

సూ — ఈ కింవదంతి మహారాజునకుఁ దెలిసెనేని గొప్పకష్టము సంభవించును. ఎల్ల విధముల దేవతలును మునులును శ్రేయంబొసంగుదురుగాత. (తిరిగి యాకాశంబున లక్ష్యముంచి) ఓయీ! యా మహారాజిపుడెక్కడనుండెను? (పరల నాకసమున వినుట నభినయించి) జనులిట్లు చెప్పుచున్నారు.

చ॥ జనకుఁడు నెమ్మిగౌరవము- సల్పఁగఁ దానరుదెంచి వేడ్కనీ।
దినములనేగఁబుచ్చియు వి- దేహములంగనెనిప్పుడంతరా।
మునరవిభుండు దేవిని వి- మానసమాజట సేయఁ బాలనా।
సనమున నుండి డిగ్గిపతి- జానకియింటికిఁ జేరుచుండెడిన్॥

(అని నిష్క్రమించిరి.)

ఇది ప్రస్తావన.

(పిదపఁ గూర్చుండి రాముఁడును సీతయుఁ బ్రవేశించుచున్నారు.)

రాముఁడు — దేవీ! ఊరడిల్లుము.

స్వయముగాఁ బెద్దలే మనల విడువఁజాలరు. ఇఁక నేమన?

గీ॥ నిత్యకర్మాచరణమున- నియమ మెపుడు।
సైపకుండును స్వాతంత్ర్య- సాహసంబు।
నాహితాగ్నులకున్ గృహ- స్థాశ్రమంబు।
ప్రత్యవాయంబులన్నిండి- పరగుచుండు॥

[illegible]

సీత—ఆర్యపుత్రా! ఎఱుంగుదును. కాని గురుబంధువియోగంబు సంతాపకరం॥
రా—ఇట్లే సంసారంబు హృదయమర్మభంజకంబై యుండు. కావుననే విద్వాంసు లు దీనినిగహించి సర్వకామంబులఁబరిత్యజించి యరణ్యంబుల విశ్రమించు చుండిరి.

కంచుకి—(ప్రవేశించి) జయము జయము రామభద్రా! (అని సగముచెప్పి సంశయముతో) మహారాజా!

రా—(నవ్వి) నాయన గారి సేవకులకు నన్ను "రామభద్రా" యని పిలుచుటయే తగును, మీకభ్యాసమైనట్లు పిలువవచ్చును.

కం—ఋశ్యశృఙ్గాశ్రమమునుండి యష్టావక్రమహర్షి వచ్చెను.

సీ—కాలవిలంబన మేల?

రా—శీఘ్రముగాఁ బ్రవేశ పెట్టుము.

కం—(వెళ్లెను.)

అష్టావక్రుఁడు—(ప్రవేశించి) మీకు శుభమగుఁగాత.

రా—మునివరా! నమస్కారము. ఇటుకూర్చుండుము.

సీత—మహర్షీ! వందనము. సజామాతృకంబగు గురుజనంబునకుఁ గుశలమా?

రా—పూజ్యుండును భావుకుండునగు ఋశ్యశృఙ్గమహర్షియు నార్యరాలగు శాంతయు నిర్విఘ్నముగా సోమపానమనుభవించుచుండిరా?

సీత—మమ్ము స్మరించుచుండెనా?

అష్టా—(ఉపవసించి) స్మరింపకయేమి? దేవీ! భగవంతుండగు వసిష్ఠుండు నిన్నుఁ గూర్చి యిట్లు చెప్పెను.

ఉ॥ ఆరయనందినీ! నినుమ- హాత్మవసుంధరగన్నతల్లి య।
వ్వారిజగర్భతుల్యుఁడు న్ప- పాలుఁడు నౌజనకుండు తండ్రి నీ।
కేరికులంబునందు రవి- యేను గురుత్వమునొందినారమా।
ధీరుల కీవుకోడలవు- దీవన లేమియొనర్తు నీకిఁకన్॥

కేవలము వీరప్రసూతివిగమ్ము.

రా—దేవీ! మనమనుగ్రహింపఁబడితిమి.

గీ॥ సద్గుణులు లౌకికులు నగు- సాధుజనుల।
నుడువు లర్థంబు వెను వెంట- నడచుచుండు।
ననఘు లాద్యులు నగుమహా- మునులు పలుకఁ।
బలుకు వెను వెంట నర్థంబు- పరుగు లెత్తు॥

అష్టా— "దేవియు బాలికయునగు సీతకు గర్భవాంఛలు గలిగినచో వానిని వెంటనే తీర్పవలయు" నని దేవీత్రయమును శాంతయుఁ బూజ్యురాలగు నరుంధతి యు మఱలమఱలఁ జెప్పిరి.

రా— ఈమె చెప్పినట్లయిన నట్లే చేసెదను.

అష్టా— "అమ్మా! నిండుచూలాలవగుట నిన్నుఁ దీసికొని రాలేదు. రాముఁడు నీసం తోషముకొఱ కుంచఁబడెను. కావునఁ బుత్రపూర్ణాంకవగు నిన్నుఁ జూడఁగల" మని యాఁడుబిడ్డ మగఁడగు ఋశ్యశృంగుఁడును దేవితోఁ జెప్పుమనెను.

రా— (సంతోషహాసములతో) అట్లేయగుఁగాత. తాపసోత్తమా! గురుండగు వసిష్ఠుఁడు నన్నుఁ గూర్చి యింకేమియు నుడువలేదా?

అష్టా— వినుము.

గీ॥ అల్లుఁడొనరించు క్రతువున- నాఁగితి మిట।
బాలుఁడవ నీవు క్రొత్తది- ప్రభుత గానఁ।
బ్రజలయనురక్తికై సిద్ధ- పడుము మీఁదఁ।
దనువుకంటెను గీర్తియు- త్తమధనంబు॥

రా— భగవంతుఁడగు మైత్రావరుణి యానతిచ్చినట్లే చేసెదను.

గీ॥ స్నేహమునుగాని దయఁగాని- నిక్కమైన।
సౌఖ్యమునుగాని తుదకునీ- జనకతనయఁ।
గాని లోకంబు సేవింపఁ- గా నిజంబు।
విడిచిపెట్టెద నాకింత- వెతయులేదు॥

సీత— కావుననే యార్యపుత్రుఁడు రాఘవధురంధరుఁడు.

రా— ఎవఁడిక్కడ? మునివరా! కొంతసేపు విశ్రమింపుము.

అష్టా— (లేచినడచి) ఇదిగో లక్ష్మణుండు వచ్చెను. (అ: వెడలెను.)

లక్ష్మ— (ప్రవేశించి) ఆర్యా! జయముజయము. చిత్రకారుఁడగు నర్జునుఁడు మనము చెప్పినట్లు భవచ్చరిత్రమును గోడలవరుసపైఁ జిత్రించెను. దాని బరీక్షింపుము.

రా— వత్సా! అదెందులకో యెఱుఁగుదువా? దుఃఖితచిత్తయగు జానకికి సంతోష పెట్టుటకు, కాని యదెంతవఱకయినది?

లక్ష్మ—పూజ్యురాలీయగ్నిహోత్రశుద్ధివఱకును.—

రా—పాపము శాంతము శాంతము (సాంత్వవచనములతో).

క॥ జననంబునఁబావనయగు।
జనకునికన్నియకు పేరు- చను నేశుద్ధుల్ ?।
చనవగ్నియుఁదీర్థోదక।
రాముసుపేఁబాకదానశుద్ధిఁ- బొందఁగ నెపుడున్॥

దేవీ! దేవయజన సంభవా! అనుగ్రహింపుము. ఇది నీకుజీవితావధియగు (నిశ్చయంబు) ప్రణామంబు.

సీ॥ సతుకఁలీనులు దుఃఖార్త- జనమునాఁడు।
రింపవలయును మాయుశు- భంపుఁబలుకు।
నీకుఁదగదు సుపుష్పంబు- నెత్తిమీఁద।
నెక్కఁదగుఁగాని కాలితోఁ ద్రొక్కఁదగునె ?॥

సీత— కానిమ్ము. ఆర్యపుత్రా! నీచరితంబు చూచెదము.

(అందఱులేచి నడచుచున్నారు.)

లక్ష్మ—ఇదియేచిత్రము.

సీత— (చూచి) మీఁదనున్న వీరెవరు? ఆర్యపుత్రుని స్తుతించుచున్నట్లుండెను.

లక్ష్మ—భగవంతుఁడగు కృశాశ్వునివలనఁ గౌశికుండు గ్రహించి తాటకావధ నార్యునకనుగ్రహించిన సరహస్యంబు లగు జృంభకాస్త్రంబు లివియె.

రా— దేవీ! దివ్యాస్త్రంబులకు నమస్కరింపుము.

గీ॥ వేదచోదితధర్మక- ర్మాదిరక్ష।
ణంబు సేయనఖండత- పంబుసేసి।
బ్రహ్మముఖ్యులు స్వీయత- పఃప్రభావ।
యంబునైనమహాస్త్రచ- యంబు గనిరి॥

సీత— ఈ మహాస్త్రంబులకు వందనము.

రా— ఇవి యెల్లవిధముల నీప్రసవంబు ననుసరింపఁగలవు.

సీత— మహాప్రసాదము.

లక్ష్మ—ఇది మిథిలావృత్తాంతము.

సీత— ఆహా! వికసిత కువలయశ్యామలంబై నిగనిగలాడు మేని కాంతిచే విస్మయమునఁ బడి నిశ్చలులైన మజ్జనకపురవాసులచేఁ జూడఁబడు సౌమ్యసుందరశోభ గలిగి యనాదరంబున శంకరశరాసనంబు విఱిచిన యార్యుండు జనపాలిచేఁ జెన్నొందుమోమునందము గలిగి వ్రాయఁబడెను.

లక్ష్మ— దేవీ! చూడుము.

గీ॥ వియ్యమందినవారిని- వీరిరాజ।
బంధువులను వసిష్ఠాది- వరమునుల।
హితుఁడు మీతండ్రియును బురో- హితుఁడు గాత।
ముందు నర్చించుచుండిరి- ముదముతోడ॥

రా— ఇది బాగుగా వ్రాయఁబడినది.

క॥ జనకులకున్ రఘుకులసం।
జనులకు సంబంధమెవని- సంతుష్టునిఁగా।
నొనరింపఁ దెంచుదానం।
బును బట్టఁగ నీయఁ గుశిక- పుత్త్రుండయ్యెన్॥

సీత— తత్తాదృశ చరిత గోదానవ్రతులరై వివాహదీక్షవడయు, మీరు నలువురు సోదరులు వీరే కదా? ఆహా! ఆ ప్రదేశంబున నా సమయంబునందే యుంటినని తలఁచెదను.

రా— ఔనౌను.

గీ॥ పంకజానన! కమనీయ- కంకణమును।
నీకరంబు బాముహూర్తోత్సవ- నిధి యనంగ।
గౌతమార్పితమై యొప్పు- గలుగఁ జేసెఁ।
దృష్టి నరయ్యెడ యిది యని- తోఁచు నాకు॥

లక్ష్మ— ఈమె యార్యరాలు, ఈమె యార్యయగు మాండవి, ఇదిగో గోడలగు శ్రుతకీర్తి.

సీత— (నవ్వుచు) ఈమె యెవతె?

లక్ష్మ— (సలజ్జస్మితముగాఁ దనలో) ఈమె యూర్మిళ నడుగుచున్నది. కానిమ్ము, ముందుజరపెదను. (ప్రకాశముగా) దేవీ! చూడఁదగినవి మిగులఁ గలవు, ఇతఁడే భగవంతుండగు భార్గవుండు,

సీత— వణఁకుపుట్టుచున్నది.

రా— మునీ! నమస్కారము.

లక్ష్మ— దేవీ! వాఁడుమితండు మాయన్నచే—

రా— (సాస్త్రవముగా) చూడఁదగినది మిగిలియున్నది. ముందుచూపుము.

సీత— (స్నేహబహుమానములతోఁ జూచుచు) ఆర్యపుత్రా! యీవినయసంప
దచేఁ గడుశోభిల్లుచుంటివి.

లక్ష్మ— ఇదిగో మన మయోధ్యకు వచ్చితిమి.

రా— (కన్నీరు విడిచి) అకటా! తలఁపువచ్చుచున్నది.

*గీ॥ ప్రభువు లగు తాతపాదులు- బ్రతికియుండ।
భార్యలును నూతనంబుగ- వచ్చియుండ।
బ్రీతిఁదల్లుల చేతులఁ- బెరుఁగుచుండు।
మనకు నామంచిదినములు- మరలిపోవె॥

ఆప్పుడీజానకియును—

చ॥ పడ నెడమొప్పుదంతముల- ప్రకాశముల మొగ్గదోయిఁ గుచుండి యిం।
పిసుఁగనవాగవాంతములు- నీముగురం భగుచూపు గల్గిన।
వ్యాపమొగమొప్పు వెన్నెలకు- విందయి సాజములైనకాంతులో।
ప్పెసుకుమారదేహమునఁ- బ్రీతి నొసంగెను నామనికిన్॥

లక్ష్మ— ఇది మంథర వృత్తాంతము.

రా— (వేగముగా నింకొకప్రక్క చూపి) దేవీ! వైదేహీ!

గీ॥ ఇంగుదీపాదపంబిది- శృంగిబేర।
పురమునఁ మను దొల్లి యీ- భూరుహంబు।
చాపునసె మన కానిషా- దపతి యైన।
గుహునితో నెయ్య మయ్యెనో- కోమలాంగి!॥

---

* సీ॥ మాతయశస్కుఁడై బ్రతికి యుండఁగఁబూజ్యుఁడు గన్నతండ్రి చ।
క్కని నవము గల్గుకాంతలును గాఁగిటఁజేరఁగఁ గ్రొత్తక్రొత్తగా।
ముదముగ జాచి తల్లులును బ్రోవఁగ హా! మన కేగునా సుఖ।
ప్రదమగు నాఁటినాటి దినరాత్రు లికరా వికరావికరావు తమ్ముఁడా!॥

లక్ష్మ — (సవ్రీడ) ఆర్యుఁడు మధ్యమాంబావృత్తాంతముదాటఁబెట్టెను.

సీత — ఇది జటాబంధనవృత్తాంతము.

లక్ష్మ — గీ॥ రాజ్యలక్ష్మిని సుతుల క- ర్పణముసేసి ।
వృద్ధు లిక్ష్వాకువంశజు- లేవ్రతంబు ।
గడపి రాపుణ్య మారణ్య- కంబునైన ।
వ్రతము ధరియించె నార్యుండు- బాల్యమందు ॥

సీత — ఈమె ప్రసన్నపావనసలిలయు భగవతియు నగు భాగీరథి.

రా — రఘుకులదేవీ! నమస్కారము.

మ॥ జననీ! యాసగరాధ్వరాశ్వముఁ గనన్- సంక్రాంతితో నేగి పృ ।
థ్విని భేదించి క్రుద్ధాత్ముఁడౌ కపిలుశ- క్తిన్ దగ్ధులైనట్టివా ।
రిని ముత్తాతల నాభగీరథుఁడు ని- ర్వీతాంగసంతాపుఁడై ।
మును దాఁజేసి తపంబు నీజలముల- న్ముక్తాత్ములన్ జేసెఁగా ॥

తల్లీ! నీవు కోడలగుసీతయం దరుంధతివలెనే శుభసంధాత్రివికమ్ము.

లక్ష్మ — ఇదియే చిత్రకూటమార్గంబున భరద్వాజముని తెలియఁజెప్పిన కాళిందీతటంబున నుండువనస్పతి యగుశ్యామనామకవటవృక్షము.

రా — (స్పృతితోఁ జూచుచుండెను.)

సీత — ఆర్యపుత్రా! ఆప్రదేశము స్మరించుచుంటివా?

రా — దేవీ! యెట్లుమఱచిపోవుదును?

మ॥ గమనాయాసముచేత మందమృదులా- కారప్రముగ్ధంబులై ।
తమకంబున్ బిగి గల్గుకౌఁగిళులచే- తన్ దత్తసంవాహనో ।
ద్యమములై మ్లానమృణాళమర్దలములై- కన్పట్టుతన్వంగముల్ ।
తమి నాఱొమ్మునఁ జేర్చి నీవెచట ని- ద్రం బొందితా చోటిదే ॥

లక్ష్మ — ఇది వింధ్యాటవీముఖంబున విరాధసంవాదము.

సీత — చాలుఁజాలు విసనకఱ్ఱయే గొడుగుగాఁ జేతఁబట్టిన యార్యపుత్రునిభయంకరం బగు దక్షిణారణ్యమార్గసంచారమును జూచుచుంటిని.

రా.ఉ. ఈయవి కొండయేళ్లదరి- నేపగు తాపససంశ్రితద్రుమా
ళీయువనంబు లింపుగృహ- మేధులు దానతిథిప్రసేవలం
జేయుచు నిష్ఠలందగిలి- నివ్వరిబియ్యము వండికొంచు భా
ర్యాయుతులై కుటీరముల- యందు వసింతురు చూడు జానకీ! ॥

సీత— పుష్పించిన కడిమిచెట్లపై నాట్యము సల్పు నెమళ్లుగల యీపర్వతంబు పేరేమి!

లక్ష్మ— నడుమ నెడములేనితరువరంబుల విసరంబున నిరంతరశీతలంబు నీలంబు నగుపరిసరకాంతారంబునం బ్రవహించు గోదావరితరంగంబుల రొదలు సేయు కందరంబులు గలదియు, సంతతనిష్యందమాన నీరద మేదురిత నీలిమంబు నగునదియు జనస్థానమధ్యస్థితం బగు ప్రస్రవణం బను మహీధరంబు.

రా.మ॥ మనమాకొండవసించియుండ బహుస- మ్మానంబునన్ లక్ష్మణుం
డును సేవించినయాశుభాహముల, నం- దుస్స్వాదునీరంబుగ
ల్గినగోదావరి దానితీరపులినా- ళిన్ వేడ్కతోఁ జేయువ
ర్తనముల్ నీవు తలంచుచుంటివె? లతా- తన్వంగి! యోప్రేయసీ! ॥

మఱియును.

*ఉ॥ చెక్కిళు లాడుచుండ నెడఁ- జెందక మిక్కిలి మెల్ల మెల్లగా
మక్కువమీఱగా గ్రమము- మాఱఁగ నేదెదో చెప్పుకొంచు నొ
క్కొక్క భుజంబు గప్పి మన- మూడనికౌఁగిట నుండ రాత్రియే
గ్రక్కునఁ బోయెఁగా తెలియ- రాక గతించినజాము లొప్పఁగన్ ॥

లక్ష్మ— పంచవటియందలి శూర్పణఖాసంవాదం బిదియే?

సీత— హా! ఆర్యపుత్రా! నీదర్శన మింతవఱకే.

రా— ఓవియోగత్రస్తురాలా! ఇది చిత్తరువు.

సీత— ఏలాఁగునైన దుర్జనంబు దుఃఖంబు గలిగించును.

రా— అక్కటా! నాకు జనస్థానవృత్తాంతము జరుగుచున్నట్లేయుండెను.

---

*ఉ॥ చెక్కిలిచెక్కు చేరిచివి- శేషపుఁగోరిక మెల్ల మెల్లగా
నొక్కరిమీఱి యొక్కరు ప్రి- యోక్తుల నేదెదో చెప్పికొంచును
క్కొక్క భుజంబుగప్పి మన- మూడనికౌఁగిట నుండ రాత్రియే
చక్కఁగఁ బోయెఁగా తెలియఁ- జాలక జాఱిన జాములొప్పఁగన్ ॥

లక్ష్మ — (సీతాపహరణాదికంబుఁజూపుచు)

చ॥ అవయవకార్యశూన్యుఁడను- నార్యునికష్టచరిత్రఁ జూచియో ।
ట్లువగులు వజ్రమైనశిలయు- లోయని యేడ్చునొ? యట్లునష్టదా ।
నవతతిశూన్య మైనగహ- నంబున బంగరుమాయలేడి పే ।
తువుగను సంభవించునిది- దుఃఖకరంబగు మోహుప్పే సినఁ ॥

సీత — (కన్నీరొలుకఁదనలో) ఆహా! దేవా! సూర్యవంశనందనా! నామూలమున నీవింత కష్టపడితివిగదా?

లక్ష్మ — (రామునిఁజూచి సాభిప్రాయముగా) ఆర్యా! ఏమిది?

మ॥ తెగిచెల్లాచెదరైనముత్తెములగు- త్రెంచోలి కన్నీరిదే ।
తెగఁగా దారలు చుక్కచుక్కలయి పృ- థ్వింబాఱు దుఃఖంబువే ।
యొగఁబీల్చం జలియించుక్రేఁ జెదపి యా- యీమూకర్ణ రంధ్రంబులుం ।
దగబంధించిన ఆోమ్ప్ర మోగుచుబుక- న్నాఁదోఁచుఁ బై వారికిన్ ॥

రా. మ॥ గతకాలంబునఁ గోలుపోవఁబడతిం- గన్పట్టు దుఃఖానలం ।
బతితీవ్రంబయినం బ్రతిక్రియను జే- యం గోరిక్రఁజల్లారె న ।
హ్యాతఁదా వెండియుఁ బక్షమై యెడద నా- హాకారమొప్పంగహ్వా ।
గ్గతమర్మవ్రణభంగి మిక్కిలి వెతం- గల్గించెడుం దమ్ముఁడా! ॥

సీత — అకటా! ఓ! అతివిమోహదుఃఖంబున నన్నార్యపుత్రశూన్యరాలనుగాఁ దలఁచుకొనుచున్నాను.

లక్ష్మ — (తనలో) కానిమ్ము. వీరినింకొకచక్కికిఁ ద్రిప్పెదను. (చిత్రమువంకఁ జూచి) ఇదిగో మన్వంతరపురాణుండును బూజ్యుండు నగు జటాయువుయొక్క తాపరాక్రమంబుల కుదాహరణము.

సీత — హా; తాతా! నీవపత్యస్నేహము నిర్వహించితివి

రా — హా! తండ్రీ! కాశ్యపశకుంతరాజా! నీవంటి పావనుండగు మహాత్ముని లాభం బెక్కడ?

లక్ష్మ — ఇదియే దనుకబంధాధిష్ఠితంబును జనస్థాన పశ్చిమంబు నగు కుంజవంతం బను దండకారణ్యభాగంబు. ఇదిగో దీనిదగ్గఱ నున్న యిది మతంగాశ్రమపదంబు. ఈశ్రమణ యను పేరుగల సిద్ధశబరి. ఇది పంపానామక పద్మసరోవరము.

సీత— ఇచ్చటనాకోపధైర్యంబులు విడిచి యార్యపుత్రుండుగొంతెత్తి యేడ్చెనా?

రా— దేవీ; యీకమలతటాకంబు గడురమణీయంబు.

మ॥ కలనాదం బొనరించుహంసతతితో- కర్ల్ తాఁకఁగఁగలపించునో ।
దలతూఁ ద్రొప్పివచ్చామరల్లలుగనే- తద్భాగముల్ వేఁడిక ।
న్నులనీ రొత్తియు వెండివచ్చునడుగు- న్నాతోన్నెప్పలోద్భాసితం
బులుగాఁ గన్పడె నాఁడుకన్నులకు నం- భోజాతపత్రేక్షణా! ॥

లక్ష్మ— ఇతండార్యుండగు హనుమంతుండు.

సీత— ఈతఁడుజీవలోకంబు నుద్ధరించు మహాప్రభావశాలి యగుమహానుభావుఁడు.

రా— మహానందము. ఏదీర్ఘబాహునివిక్రమంబున లోకంబులు మనమును కృ
తార్థుల మైతి మాయంజనానందనుండితఁడే.

సీత— వత్సా! ఎందలిచెట్టుక్రింద సహజానుభావసౌందర్యమాత్రశేషంబుగా ధ
సితశరీరశోభ గలిగి మూర్ఛిల్లి యేడ్చుచు నీచేఁబట్టుకొనఁబడి యార్యపుత్ర
డు వ్రాయఁబడెనో యాయీపుష్పితకదంబతాండవితమయూరం బగుకొం
పేరేమి?

ల— చ॥ నిగనిగలాడుచుండెడువి- నీలనవాంబుద మాశ్రయింపఁజో ।
టగుశిఖరంబు గల్గికను- భాగమపుష్పసుగంధిమైనయా ।
యగమిదిమాల్యవంతమిట- నార్యుఁడు—

రా— వద్దుఁ జెప్పవద్దు నేఁ ।
దగ మఱివచ్చినట్టులగు- ధర్మసతీవిరహంబు లక్ష్మణా! ॥

లక్ష్మ— ఇటుపైనార్యుండును గపిరాక్షసులు నొనరించినవి లెక్కకుమిక్కిలినయు
రోత్తరంబులు నాశ్చర్యంబులు నగుపనులుగలవు. దేవీ! నీవలసితివి. కావు
నిప్పటికి విశ్రమింపుము.

సీత— ఆర్యపుత్రా! యీచిత్రసందర్శనంబున నుదయించినకోరిక గలదేను విన
వింపఁదగిన దొకటిగలదు.

రా— ఆనతిమ్ము.

సీత— మరలఁబ్రసన్నగంభీరంబులగువనపంక్తులవిహరించెదననియుఁ బవిత్రయు శీ
లావగాహయు నగుభాగీరథి నవగాహించెదననియుఁ దలఁచుచున్నాను.

రా— వత్సా! దోహదము శీఘ్రముగనే చేయవలయునని గురువు లిపుడే సమాచార మంపిరి, కావున గురువులేనియు రదంబు రావింపుము.

సీత— మీరుకూడ రావలయును.

రా— ఓసీ! కఠినురాలా! ఇదియును జెప్పవలయునా?

సీత— అట్లయిన నాకు సంతోషము.

లక్ష్మ— ఆర్యుండాజ్ఞాపించినట్లు (అని వెడలెను.)

రా— ప్రేయసీ! యీకిటికీలు గలలోపలిగదిలోఁ గొంచెము సేపు పరుండుము.

సీత— మంచిది. పరిశ్రమజనిత యగునిద్ర నన్నావరించుచున్నది. అట్లే చేయుదును.

రా— అట్లయిన నిచ్చో శయనింప నన్ను గట్టిగాఁ బట్టుకొనుము.

గీ॥ వెలుపుచే నగునలసట- వెడలుచేనట ।
చుకరు లొప్పంగ జాబిల్లి- సోకురు దగులఁ ।
గరఁగుచంద్రమణీసార- కాంతినొందు ।
బుజముగళమున జీవింపఁ- బొసఁగఁజేయు ॥

(అనియామె భుజమును దన మెడపైఁ జేర్చుకొని ముదముతో)

మ॥ తరుణీ! యేమిది? దుఃఖమో? సుఖమొ? ని- ద్రాసౌఖ్యమో? మోహ [మో? ।
గరళవ్యాపనమో? మదంబొ? యెఱుఁగం- గారాదనీవైనయా ।
పరిరంభంబున నింద్రియంబులను వే- బంధించుచున్ భ్రాంతి యాం ।
తరచైతన్యము సంచలింప ముదమం- దంజేయు నాకియ్యెడన్ ॥

సీత— మీరు నిశ్చలానుగ్రహముగలవారలు. ఇప్పుడీ వచ్చినాశ్చర్యమేమి?

రా— గీ॥ నీమృదూక్తులు పికవాణి!- నెమ్మనమ్ము ।
నమ్మ కర్ణామృతంబులు- మ్లానజీవ ।
పుష్పవికసనములు సతి! మోహకంబు ।
లింద్రియంబుల కగునుసం- తృప్తకములు ॥

సీత— దేవా! ప్రియంవదా! యిక శయనించెదను.

రా— చెప్పవలయునా!

చ॥ పరిణయ మాదిగాఁ జిఱుత- ప్రాయమునం దెలప్రాయమందుమం
దిరమునఁ గాన నీకు సుఖ- నిద్రకుఁ గారణమైన దోండుబి।
త్తరి నిమురింప నెన్నఁడును దాల్పని దీరఘురాము బాహువో।
ధరణికుమారి! సిద్ధమగు- తల్గడ నీకుఁబరుండు మిద్యోడన్॥

సీత—(నిద్రనటించుచున్నది.) హా! ఆర్యపుత్రా! కష్టముకష్టము. (అనిపలవరించుచున్నది.

రా—యీప్రియభాషిణిబొమ్మమీఁదనపుడేనిద్రించినదా యేమి! (చూచి సస్నేహముగా)

చ॥ ఇది గృహలక్ష్మి నేత్రముల- కియ్యది వేల్పులబువ్వ వత్తి దీ।
నిది యగు తాఁకు దేహమున- నిర్మలచందనగంధలేపనం।
బిదె శిశిరంబు మౌక్తికస- రేద్ధభుజంబు గళంబునందు దీ।
నిది సకలంబు సహ్యము వి- నింద్యవియోగ మసహ్యమొక్కఁడే॥

ప్రతీహారి—(ప్రవేశించి) దేవా! వచ్చెను. వచ్చెను.

రా—ఎవఁడు?

ప్రతీ—దేవరయాసన్నపరిచారకుఁడగుదుర్ముఖుఁడు.

రా—(తనలో) అంతఃపురసంచారి యగుదుర్ముఖుఁడా? పౌరజానపదులమాటలు వినివచ్చుటకు వీనిఁబంపితిని. (ప్రకాశముగా) రానిమ్ము. (ప్రతీహారి వెడలెను

దుర్ము—(ప్రవేశించి తనలో) సీతనడుమనుండఁగా దేవరకిట్టితలఁపరానిజనాపవాదంబు నెట్లువిన్నవింపఁగలను? కాకపోయిన నిర్భాగ్యునకు నియోగంబిట్టిదకదా?

సీత—హానాథా! సౌమ్యా! యెచ్చటనుంటివి?

రా—అయ్యో? చిత్రముచూచుటచే భయజనకంబగువియోగభ్యాసము దేవికి స్వప్నోద్వేగము చేయుచున్నది. (ఆమెశరీరముతాఁకుచు)

మ॥ అమరున్ విశ్రమ మాత్మకెందును, సమ- స్తావస్థలన్ సౌఖ్యదుః।
ఖములం దైక్యముఁ జెందునేది, ముదిచే- గర్హ్యంబు గాదెందు రా
గము దానెయ్యది పెండ్లియాదిస్మృతిదాఁ- కన్ బ్రేమమందుండు భ
ద్రము ముఖ్యంబుగఁ బ్రార్థితం బగును ద- ద్దాంపత్యమం దెల్లెడన్।

దుర్ము—(సమీపించి) దేవా! జయము. జయము.

రా— తెలిసినదిచెప్పుము.

దుర్ము—" రాము మహీపాలుని మూలముగా దశరథమహారాజు సుకృతముండెను " అని పౌరజానపదులెల్లరు వారినిగొనియాడుచుండిరి.

రా— ఇది స్తోత్రపద్ధతి. విదితముగు నేయున్నట్టి దోషంబు సెప్పుము.

దుర్ము—(కన్నీరువిడిచి) దేవా! వినుము (అని చెవిలోఁ జెప్పును.)

రా— అకటకటా! వాగ్వజ్రము తీవ్రదుఃఖకరముగా నున్నది. (అని మూర్ఛిల్లును.)

దుర్ము— రాజా! ఊరడిల్లుము ఊరడిల్లుము.

రా— (ఊరడిల్లి)

గీ॥ అకటకటా! కష్టమొరునింట- నైన యునికి।
నింద దొఱఁగెను సీతక- నేకవిధుల।
నైన నది యిప్పుడంతట- నాక్రమించె।
వెఱ్ఱి కుక్కల విషము మాడ్కి- విధివశమున॥

మందభాగ్యుండనగు నేనిపుడేమి సేయుదును? (విచారముతో నాలోచించి) ఇట్లు కాక మఱియొక టేమి?

గీ॥ సజ్జనుల కెట్టిదైనక- ర్జంబుచేమ।
తంబు లోకంబునారాధ- నంబయగును।
అట్లు నేఁ బెర్చె నాతండ్రి- యహహ! నన్ను।
నాత్మజీవనమును విడ- నాడినైన॥

భగవంతుండగు వసిష్ఠుండునిపుడే సమాచారము పంపెను.

గీ॥ భానువంశజులగు భూమి- పాలురెట్టి।
సచ్చరిత్రంబువన్నెకుఁ- దెచ్చినారో?।
దానినామూలమునఁ గింవ- దంతినైన।
హీనధన్యుఁడనగు నన్నుఁ- జొచ్చునింద॥

హా! దేవీ! దేవయజనసంభవా! హా స్వజన్మానుగ్రహపవిత్రీకృతధరిత్రీ! జనకనందినీ! హా పావకవసిష్ఠారుంధతీప్రశంసితా! హా రామమయజీవితా! హా ...

శీతా! హాతాతప్రియా! హామహావనవాసప్రియసఖీ! హామితభాషిణీ! ఇట్టిదానవగునీకిట్టివిపాకంబెట్లుతగును?

గీ॥ నీవలన జగములుపుణ్య- నిలయములగు।
నగు జనోక్తు లపుణ్యంబు- లతివ! నీకు।
నాథవంతము లగుభువ- నములు నీవ।
లన ననాథవునీవయి కనుము వెస్గు॥

దుర్ముఖా! నవీన రాజగు రాముఁడిట్లాజ్ఞాపించుచున్నాఁడని లక్ష్మణునితోఁ జెప్పుము (అనిచెవిలోఁజెప్పును.)

దుర్ము—అకటా! వహ్నిపరిశుద్ధయుఁ బవిత్రరఘుపుత్రగర్భయు నగు దేవికిపుడుదుష్టజనవచనంబున నెట్లుదేవరవారిట్టి కార్యంబానతిచ్చిరి?

రా— పౌరజానపదు లెట్లు దుర్జనులగుదురు?

గీ॥ ప్రజలకిష్టంబయిత్యాకు- వంశమైన।
విధివశంబున నిందకు- బీజమయ్యె।
నద్భుతక్రియ శుచికాల- మందునయ్యె-
ననిన నమ్మునుదూరవృ- త్తాంతమెవఁడు?॥

కావునదుర్ముఖా! వెడలుము.

దుర్ము—హా దేవీ! జానకీ! ఎంతకష్టము. (అనివెడలును,)

రా— అహో! ఘోరకర్ముఁడనగుక్రూరుఁడనైతిని.

గీ॥ ఎపుడు విడిపోక తోఁనున్న- యీప్రియసతిఁ।
జిన్నతనముననుండిపో- షించియిప్పు।
డొకట—నెపమున మృత్యుకి- నొసఁగుచుంటి।
నింటిచిలుకను నెఱుకున- కిచ్చినట్లు॥

కావునఁ దాఁకఁదగనిపాపాత్ముఁడనగునేనే దేవినిస్పృశించుట యెందులకు?
(అని మెల్లగా సీతతలనెత్తి తన బుజముతీసికొని)

గీ॥ నవనవోద్భూతకగ్నచం- డాలునన్ను ।
విడిచిపెట్టుము నీవింక- వెఱ్ఱిముగుడ ! ।
మంచిగంధపుఁజెట్టని- యెంచి మర్వ ।
పాకవిషవృక్షమును జెట్టఁ- బట్టితీవు ॥

(అని లేచి) హా కష్టము. ఇపుడు జీవలోకం బన్యథాభూతంబయినది. రాముని మనుగడలాభం బిపుడు సమాప్తమయినది. ఇప్పు డీజగంబు శూన్యం బగుజీర్ణారణ్యమే, సంసారం బసారంబు. శరీరంబు కష్టప్రాయంబు. శరణహీనుండ నగు నే నేమి సేయుదును? ఏమి గతి? ఎక్కడకుం బోవుదును? కాక పోయిన —

గీ॥ అమిత దుఃఖానుభవమున- కమరె మరల ।
దశరథాత్మజునందుఁ జై- తన్య మకట ! ।
కుమురుపడి మర్మములు తెగఁ-గోయుప్రాణ ।
ములును వజ్రపు మేకులఁ- బోలియుండె ॥

హా! మాతా! అరుంధతీ! హా భగవంతులరగు వసిష్ఠ విశ్వామిత్రులారా! హా పావకా! హా దేవీ వసుమతీ! హా తాతా! జనకమహారాజా! హా తండ్రీ! హా తల్లులారా హా సుగ్రీవా! హా మారుతీ! హా విభీషణా! హా త్రిజటా! రామహతకునిచేఁ దిరస్కరింపఁబడితిరి. దొంగిలింపఁబడితిరి. వారి నిపుడు పేరొ్కనుటకు నే నెవ్వఁడను.

గీ॥ తలఁచెదను దుష్టాత్ముఁడను కృ- తఘ్నుఁడనగు ।
నేను వారలఁ బేరొ్కంటి- నేని యామ ।
హాత్ములకు నెల్లరకుఁ బాప- మంటు ననుచుఁ ।
గాన వారిని బేరొ్కనఁ- గాదు నాకు ॥

దురాత్ముండ నగు నేను.

గీ॥ నన్ను నమ్మిన ప్రాలి సుఖ- మ్మునిమర ।
నంమగృహలక్ష్మి భయమున- నదరునిండు ।
కడుపునన్ బరువగు కాంత- విడిచిమాంస ।
భోజులకు బలిగా నీయఁ- బూనుకొంటి ॥

(సీతపాదంబులఁ దలనిడికొని) దేవీ! నీపాదపంకజస్పర్శను రామునికి రస్పన దివనేకడపటిది (అని మూర్ఛిల్లును)

(తెరలో) అబ్రహ్మణ్యము అబ్రహ్మణ్యము.

రా— ఏమిది? (మరలఁ దెరలో)

గీ॥ ఉగ్రతప మాచరించెడు- యోగివరులు।
పుణ్యులున్ యమునాతీర- భూమివాసు।
లాలవణరాక్షసునిబాధ- కాఁగ లేక।
పాలకుఁడ వగునినుఁ జేర- వచ్చిరయ్య!॥

రా— ఇప్పటికిని రాక్షసభయమా? కుంభీనసీపుత్రుండును మధురాధిపతియు న నిద్దురాత్ముని మొదలు పెఱుక శత్రుఘ్నునిఁ బంపునంతవఱకీభయము. (క తనడచి మరలమరలి) హా దేవీ! ఇట్టిదాన వెట్లు వెళ్లఁగలవో? హా భగవతీ వమతీ! మాన్యరాలగు నీతనయను జూచికొనుము.

క॥ జనకులకున్ రఘుకులసం।
జనులకుఁ గులమంగళాప్తి- జని నేపుణ్యన్।
గనినావో? దేవయజ్ఞా।
వని నీవద్దానిఁ జూడ- వలయూ ధరిత్రీ!॥

సీత— సౌమ్యా! ఆర్యపుత్రా! ఎచ్చటనుంటివి? (తొందరతో లేచి) అయ్యో! స్వప్నభయంబున విప్రలబ్ధనై నన్నుఁ బ్రియశూన్యనుగాఁ జూచుకొనుచున్నాను.
(ఇట్టటుచూచి) అక్కటా! నిద్ర పోవున న్నొకర్తుక విడిచి యార్యపుత్రుండు వెడలెను. కానీ, యతనిఁ జూచిన పిదప నామనస్సునకు స్వాతంత్ర్యము గలదేని కోపించెదను. (ఎవఁడికడ)

దు— (ప్రవేశించి) దేవీ! యెక్కుటకు రథముసిద్ధముగా నున్నదని లక్ష్మణకుమరుండు విన్నవించుచుండెను.

సీ— ఇదిగో! ఎక్కుచున్నాను. (లేచి నడచి) నాకుగర్భభారము స్ఫురించుచున్నది. మెల్ల మెల్లగాఁ బోవుదము.

దు— దేవీ! యిట్టిటు.

సీ— రఘుకుల దేవతలకు నమస్కారము. తపోధనులకు వందనము.

(అనియందఱు నిష్క్రమించిరి.)

ఇతి ప్రథమాఙ్కము.

శ్రీ ర స్తు.

ఉత్తర రామ చరిత నాటకము.

ద్వితీయాంకము.



(తెరలో)

తపోధనకుస్వాగతము.

(పిదప దారివెదకికొనుచు తాపసి ప్రవేశించుచున్నది.)

తాపసి—ఫలకుసుమపల్లవగర్భం బగునర్ఘ్యంబున నన్నుఁబూజింప వనదేవత సమీపించుచున్నది.

వనదేవత—(ప్రవేశించి యర్ఘ్యమిచ్చి)

ఉ॥ ఇచ్ఛ జనించినట్లు వన- మియ్యదిభోగ్యము మీకు నాకు నేఁ ।
డచ్ఛము సాధుసంగము మ- హాసుకృతంబున మంచివారి కౌఁ ।
బచ్చనిచెట్లనీడ సుత- పంబునకుం దగుతిండి పండ్లు వా ।
యచ్ఛపునీరు దుంప లివి- యన్నియు మీకొరుసొమ్ము గాదటన్ ॥

చ॥ ప్రియకర మైనకాయికపు- వృత్తి యణంకువ గల్గునట్టి వా ।
ఙ్నియమము నైజమంగళము- నింద్యము నైనసుబుద్ధి సత్యతా ।
న్వయ మగుమైత్రి యెల్లెడల- మాఅనిశీలము గల్గి నిత్యని ।
ర్భయకపటంబు నౌసుజన- భావము దా జయ మొందు సర్వదా॥

(ఇద్దఱునుపవసింతురు.)

వన—అమ్మా! పే రేమి?

తాప—ఆత్రేయి.

వన—ఆర్యా! ఆత్రేయీ! ఎచ్చటనుండివచ్చుచుంటివి? యీదండకారణ్యంబున సంచరింపఁగారణం బేమి?

ఆత్రే— గీ॥ ఇంచు నుద్గీథవేత్తలై- యీయాఢ్యులౌన।
గస్త్యముఖ్యులు పెక్కండ్రు- కలరు వారి।
వలన నిగమాంతవిద్యను- బడయ నేను।
వచ్చుచుంటిని వాల్మీకి- వద్దనుండి॥

వన—పురాణబ్రహ్మవాది యగునా ప్రాచేతసమహర్షినే యన్యమును లెల్లరు బ్రహ్మోపదేశంబునఁ కాశ్రయించుచుందురు. నీకీప్రవాసమేల?

ఆ— అచ్చట నధ్యయనంబునకు గొప్పవిఘ్నము గలదు. కావున దీర్ఘప్రవాసమున కిష్టపడితిని.

వన—అదెట్టిది?

ఆ— పాలు విడిచిన ప్రాయంబు గలవారును సర్వవిధముల నాశ్చర్యకరులును నగు పిల్లల నిద్దఱి నొకానొకవనదేవత గొనివచ్చి యామహర్షికి సమర్పించె. ఆబాలురఁ జూచిన మునులకేకాదు మృగాదులకును హృదయంబుల ననురాగంబుగలుగుచున్నది.

వన—వారి పేళ్లెయుంగుదువా?

ఆ— ఆదేవతయే "కుశలవు" లనువారినామంబులను బ్రభావంబును జెప్పెను.

వన—ఆప్రభావ మెట్టిది?

ఆ— సరహస్యంబు లగుజృంభకాస్త్రంబులు వారి కాజన్మసిద్ధంబులఁట.

వన—ఆఁ ఇదెంతచిత్రమమ్మా!

ఆ— ఆభగవంతుఁ డగువాల్మీకియే యాబాలుర దాదివలెఁ బెంచి చౌలకర్మంబొనరించి వేదత్రయంబు దక్క నితరవిద్యల మూఁటిని వారికి సావధానంబుగ నేర్పి పిదప గర్భమాసంబులఁ గూడుపదునొకండవయేట క్షాత్రకల్పంబున నుపనయనం బొనర్చి వేదంబులఁ జెప్పె. అట్టివిశేషప్రతిభ గలవారితోఁ గూడ మాబోఁటివారికి సహాధ్యయనంబు సంబంధింపదు. ఏమన?

చ॥ సుమతికిఁ జెప్పినట్లె మతి- శూన్యునకున్ వచియించు విద్య నొ।
జ్జ మతివికాసపాటవ మొ- సంగఁడు వారికిఁ దా హరింపఁబోఁ।
డు మతిఫలంబునం గలిగె- డుం గడుభేద మదెట్లనంగ బిం।
బము గ్రహియింప రత్నమగు- మాడ్కి మృదాదులు గావొకప్పుడున్॥

అధ్యయనంబున కిదియొక విఘ్నము. మఱియొకటి గలదు.

వన — అదేమి?

ఆ — వాల్మీకిమహర్షి యొకనాఁడు మాధ్యాహ్నికకృత్యంబునకై తమసానది కేగి యచ్చట జంటగాఁ దిరుగు క్రౌంచంబులలో నొకదాని నొక కిరాతుండు చంపుటఁ గని "మానిషాద! ప్రతిష్ఠాంత్వమగమశ్శాశ్వతీస్సమాః। యత్క్రౌంచమిథునాదేకమవధీః కామమోహిత" ॥ మ్మని యనుష్టుప్ఛందోబద్ధంబును పావనంబు నాకస్మికావిర్భూతంబు నగు దేవీవాక్కు నుచ్చరించెను.

వన — నిగమంబులకుఁ దరువాత ఛందస్సులకిది నూతనావతారము చిత్రముగానున్నది.

ఆ — అపుడే సృష్టికర్త యగు బ్రహ్మ యుదయించిన శబ్దబ్రహ్మప్రకాశము గల వాల్మీకికిఁ బ్రత్యక్షమై "మునివరా! శబ్దబ్రహ్మవిషయంబునఁ బ్రజ్ఞానివైతివి రామచరితంబు వర్ణింపుము. అప్రతిహతప్రకాశంబగు నీజ్ఞాననేత్రము ప్రకాశించుచున్నది. నీ విపుడు కవీశుఁడవయితివి" అని పలికి యంతర్హితుండయ్యె. పిదప మహాత్ముండగు ప్రాచేతసుండు మనుష్యలోకంబున మొదటిదియు శబ్దబ్రహ్మపరిణామంబు నగు రామాయణం బను నితిహాసంబు గావించె.

వన — ఆహా! సంసారం బలంకరింపఁబడినది.

ఆ — ఆ కారణంబున నక్కడఁ జదువునకు గొప్ప యంతరాయము గలదని చెప్పితిని.

వన — తగియున్నది.

ఆ — భద్రా! అలసట తీఱినది. అగస్త్యాశ్రమంబునకు దారి చెప్పుము.

వన — ఇటుపంచవటిఁ బ్రవేశించి గోదావరియొడ్డుననే వెడలుము

ఆ — (కన్నీరునింపి) ఇది తపోవనమా? ఇది పంచవటియా? గోదావరీనదియిదా? ఈ కొండ ప్రస్రవణమా? జనస్థానవనదేవత వగు వాసంతివా నీవు?

వన — ఔనిదంతయు సత్యము.

ఆ — హా వత్సా! జానకీ!

గీ॥ మాటవరుసన వచ్చు నా- మాన్యగోష్ఠి।
విషయ మీనీ ప్రియంబగు- వృక్షపంక్తి।
నాకుఁ గన్పడి యిదె నిన్ను- నామశేష।
నెమరఁ గన్పడు దానిఁగా- నెలమిఁ జేయు॥

వా:సంతి—(భయపడితనలో) "నామశేష" యని నుడివె నేమి? (ప్రకాశముగా) ఆర్యా! సీతాదేవి కుపద్రవమా యేమి?

ఆ— కేవల ముపద్రవమే కాదు. అపవాదంబును గలదు. (అని చెవిలోఁజెప్పును.)

వా— అకటా! దైవనిర్ఘాత మతిదారుణము. (అనిమూర్ఛిల్లును.)

ఆ— ఊరడిల్లుము ఊరడిల్లుము.

వా— (ఊరడిల్లి) హా ప్రియసఖీ జానకీ! నీజన్మఫలంబిట్టిదా? హా రామభద్రా! అయిన సీతో నేమి? ఆత్రేయీ! చెప్పవమ్మా. లక్ష్మణుఁడు విడిచి యడవినుండి వెళ్లినపిదప సీత యేమయినదో వార్త తెలిసెనా?

ఆ— లేదు. లేదు.

వా— అమ్మా! అరుంధతీవసిష్ఠు లాశ్రయించిన రఘుగృహంబులలో వృద్ధరాండ్రగు రాణులు జీవించియుండ నిట్టికార్య మెట్లు జరిగెను?

ఆ— అపుడు గురుజనంబు ఋశ్యశృఙ్గయజ్ఞంబున నుండె. ద్వాదశవార్షికం బగునాజన్న మిపుడు సమాప్తమయ్యె. ఋశ్యశృఙ్గుఁడు వారి నిపుడు పూజించి సాగనంపెను. పిదప నరుంధతి కోడలు లేనియయోధ్యకు నేను రానని చెప్పెను. రామునితల్లులు నట్లే యనుమోదించిరి. అపుడు వాల్మీకి యాశ్రమంబున కేగి యచట నివసింత మని వారియనురోధంబున వసిష్ఠునకును నిశ్చయంబు గలిగె.

వా— అమ్మా! ఆరాజిపు డేమిచేయుచుండెను?

ఆ— అతండశ్వమేధయాగంబునఁ బ్రవేశించెను.

వా— హా! ఛీ! పెండ్లియాడెనా?

ఆ— లేదు లేదు పాపము శాంతము.

వా— అట్లయిన యజ్ఞములో సహధర్మచారిణి యెవతె?

ఆ— బంగారపుసీతాప్రతిమ భార్యగా నుండెను.

వా— అమ్మో యెంతకష్టము?

గీ॥ వజ్రమునకంటె గట్టివి- పట్టి చూడ
నలరుకంటెను మెత్తని- పైనయట్టి।
మనుజనాథులగంభీర- మానసములు
బాగుగాఁ దెలిసికొనన నె- వ్వనితరంబు॥

ఆ— వామదేవానుమంత్రితంబై మేధ్యాశ్వము విడువఁబడినది. యథాశాస్త్రముగా రక్షకులు నియమింపఁబడిరి. దివ్యాస్త్రసంప్రదాయము నెఱిఁగిన లక్ష్మణతనయుండగు చంద్రకేతుఁడు వారికి నియంతగాఁ జతురంగబలాన్వితుండై పంపఁబడెను.

వా— (సానందబాష్పముగా) కుమారలక్ష్మణునకుఁ గూడఁ గుమారుఁడా? నేఁడు నాజన్మము సఫలమయిన దమ్మా.

ఆ— ఇంతలో సుతవిప్రుఁడు చచ్చిన కొడుకును రాజద్వారంబున నుంచి నెత్తి మొత్తికొనుచు "అబ్రహ్మణ్య" మని మొఱ్ఱపెట్టె.

వా— తరువాత

ఆ— పిదప రాజదోషంబు లేమిఁ బ్రజలకకాలమృత్యువు రాదని దయాళుం డగు రాముఁడు తనయందు దోషము నిరూపించుకొనుచుండ నశరీరవాణి యిట్లు వెడలె.

గీ॥ వినుము శంబూకుఁ డనుశూద్రుఁ- డనుపమాన
తపము సేయుచునుండె భూ- తలమునందు
వధ్యుఁ డగువానితల నూడ- వైచి విప్ర
తనయుఁ బ్రతికింపు మోరామ! ధర్మధామ!॥

అది విని జగత్పతి యగు రామభద్రుఁడు కత్తిచేతఁబట్టి విమానం బెక్కి శూద్రతాపసుని వెదక నెల్లదెసలకుఁ బోవ నారంభించె.

వా— ధూమపాయి యగు శంబూకుఁ డను శూద్రుం డీజనస్థానంబుననె తలక్రిందుగాఁ దపంబు సేయుచుండె. కావున రామచంద్రుండు మరల నీవనం బలంకరించును గాఁబోలు.

ఆ— భద్రా! యిపుడు వచ్చుచున్నాఁడు.

వా— ఆర్యా! ఆత్రేయీ! కానిమ్ము. ఇపుడు మధ్యాహ్నమయినది. ఏమన

సీ॥ ఏ చెట్లగూళ్లలో- నెండ నాడినపావు
రములుగు బాళించి- రవము చేయు
నే చెట్లగూళ్లలో- నెండ కోర్వక కోళ్ళు
కురు కురు కురుమని కూ- యుచుండు

వాయసంబులు తమ- వాఁడిముక్కులనీడఁ
బొడిచి మెక్కుచుఁ బైకిఁ- బోయి విడుచు।
పురుగులతోఁ బులే- భూరుహంబులనిండు
నయ్యావిశీరంబు- నంమనుండి॥
సీ॥ యుడుకు చేతన విడిపోవు- తొడిమెలొప్పి।
దరదచేఁ బామికొనునట్టి- కరులదృథక।
పొలములు దాఁక జలజల- రాలుసొంత।
ఫ్రూల గోదావరీనదిఁ- బూజసేయు॥

(అనియుద్దఱునిష్క్రమించిరి.)

ఇది విష్కంభము.

(తరువాత విమానంబెక్కి ఖడ్గంబు పైకెత్తి సదయుండగు రాముండు ప్రవేశించుచున్నాఁడు)

రా—మ॥ విను మోదక్షిణహస్తమా! - వృషలుపై- వే వేయు మీకత్తిఁ జా।
చ్చినవిప్రాత్మజుజీవనౌషధము సం- సిద్ధింపఁగా, మోయఁ జా।
లనిగర్భంబున ఖిన్నయైనవనిబా- లన్ ద్రోయఁగాఁ జాలురా।
మునిగాత్రంబవు గావొకో? కనికరం- బుంబూన నీ కెట్లగున్॥

(ఎట్లో నఱకి) రామునకుఁదగిన పనిచేయఁబడినది. ఆ బ్రాహ్మణుఁడుజీవించునా?

దివ్యపురుషుఁడు—(ప్రవేశించి) దేవా! జయము, జయము.

గీ॥ దండధరభీతిఁ బాపిన- దండధారి।
నీవు గరుణింప జీవించె- నావటుండు।
నాకుఁ బెంపొప్పె సాష్టాంగ- నతులు నీకు।
సజ్జనులచేతిచాపైన- సౌఖ్య మిచ్చు॥

రా— ఈరెండును ప్రియంబులు. నీ పుగ్రతపస్సునకు ఫలం బనుభవింపుము.

సీ॥ మోదమానందపుణ్యావి- భూతు లెంచఁ।
గలుగు వైరాజనామకం- బులగునట్టి।

భువనములు నీకుఁ దైజసం- బులు శివప్ర।
దంబులగుఁగాతఁ బొన్చు శూ- ద్రవరవతాని!॥

శం— మీయనుగ్రహంబున నే యీమహిమంబు ఇచ్చోఁ దపఃఫలం బేమి? అట్లన నేమి? తపస్సు మహోపకారము గావించినది.

ఉ॥ రామ! జగత్ప్రభుండవు శ- రణ్యుఁడవై వెదకంగ నొప్పునీ।
వే మును నన్ను శూద్రకుని- నెల్లెడలన్ వెదకంగఁ బోయి నా।
కామడ దాఁటి వచ్చితి వ- హో? యిట క్షిద్ధి తపఃప్రభావమే।
కామి నయోధ్యనుండి మఱి- కా లిడు టెక్కడ దండకాటవిన్?॥

రా— ఇది దండకారణ్యమా? (అంతటఁజూచి)

చ॥ ఒకయెడ స్నిగ్ధనీలములు- నొక్కెడఁ బెద్దయెడారి యొక్కచో।
వికటపుభూమి గోతు లొక- వీధి నగస్త్యనియాశ్రమంబు నే। [దం।
ల్లొకయెడఁ గొండలున్ దెసలు- జూడ రసన్ మ్రోగెడువాగులొప్ప
డకవనభాగముల్ గనుఁగొ- నంబడు నా కనుభూతపూర్వముల్॥

శం— దేవా! ఇదిందండకారణ్యమే. పుణ్యక్షేత్రం బగుజనస్థానంబున మాబోటి జానపదులకు నిర్భయసంచారము కలుగునట్లు తొల్లి దేవర యిచ్చట నివసించినతఱిఁ బదునాల్గువేలపదునల్వురురక్కసులను ఖరదూషణత్రికంఠులను మడియించిరి.

రా— కేవలముదండకారణ్యము గాక జనస్థానము కూడనా?

శం— చిత్తము. చిత్తము. చూడుఁడు సర్వభూతంబులకు గగుర్పాటొదవించుమదించినబెబ్బులులతోఁ గూడినకొండగుహలు కలుగు జనస్థానపర్యంతదీర్ఘారణ్యంబులు దక్షిణదిక్కు ననుసరించి యున్నవి.

సీ॥ ఒకప్రక్క నొనిలేక- యూరకయుండెడు
నొకవంక నగుఁగారు- మెకములదొని।
యొకదెస నిర్ఝరో- దకములు ప్రవహించు
నొక్కచో నిద్రించు చుండు పెద్ద।
పడగలు గలత్రాఁచు- పాములనిట్టూర్పు।
గాలిచే రాఁజిలు- కారుచిచ్చు।

లోకమోడ దప్పక- కోపనితోండలు।
గుహాలలో నిద్రించు- కొండ్రవిలువ॥
గీ॥ తేనిమైనుండి జాటిపా- ఱినచెనాట ల।
నురుఁగు ద్రాగుచునుండెఁగ- నుంగొను మివె।
దక్షిణాశ కరుగుజన- స్థానభూము।
లఖిలభూతముల్లకును భ- యావహములు॥
రా—— గీ॥ తొల్లి ఖరరాక్షసస్నేహంబు- తో వెలుంగు।
నీజనస్థానమును నిప్పు- డేను గంటి।
నెమరుగాఁ జూచినట్లుగా- నిందు జరగు।
పూర్వవృత్తాంతములఁ దల- పోయుచుంటి॥
(అంతటఁజూచి) ఎల్లవిధముల వైదేహి రామానురక్తయై యుండుఁడె. ఇవిదుర్గమకాంతారములుగదా? ఇంతకంటె భయజనకం బేమి గలదు? (కన్నీటితో)
గీ॥ తేనెతావుల నిండునీ- కానలందు।
నిలువ నోపుదు నీతోడ నే నటంచు।
నిందు నాతో వసించె నా- యిందువదన।
యాపతివ్రత కగునెయ్యె- మట్టిది గద?॥
గీ॥ పనియును మేలు సేయక- యేహితజన।
మాత్మసుఖముల నెవ్వరి- యమితముఖ।
ములను బోఁగొట్టుచుండునో- మోద మలర।
వారు వారికి వెల లేని- వస్తువుగద?॥
శం—— ఈతలఁప రానివిచారములతో నేమి? మదకలమయూరకంఠకాంతుల నిండినవియు నడుమ నెడము లేక కలిసిననీడచెట్లచే నలంకరింపఁబడినవియుఁ దత్తఱపాటు లేక తిరుగుపలుమెకములు గలవియుఁ బ్రశాంతగంభీరంబులు నగునీమహారణ్యంబులం జూడుము.
చ॥ కలనినదంబు లొప్పువిహ- గంబులు ద్రోకఁగ షేత్రసంబులో।
స్థలపయినుండి రాలిన సు- మంబులవాసన గల్గి మగ్గి జ।

ల్లలయన రాలుజాంబవఫ- లంబులు మున్నెడు చప్పు డొప్పిని।
ర్ఘలముగఁ జల్లగా నముల- మందముగాఁ బ్రవహించు నిచ్చటన్ ॥

గీ॥ కొండగుహలందలిమెలుంగు- గొడ్డు లుమియు।
చప్పుడు ప్రతిధ్వనుల హెచ్చి- సమధిక మగు।
మఱియుఁ దినుటకు గజములు- విఱుచుసల్లి।
క్రీ ద్రుమంబులగంధంబు- కెరలు నిండుఁ ॥

రా— (ఇంచుక సేపూరకుండి) భద్రా! దేవయానంబు లగునీమార్గంబులు శివప్రదంబు లగుఁగాన నవ్వనాలోకంబుల కెగిరి పొమ్ము.

శం— పురాణబ్రహ్మవాది యగున గస్త్యునకు నమస్కరించి శాశ్వతపదంబునకుఁ బోయెదను. (అని వెడలెను.)

రా— గీ॥ ఎందు సంసారవిషయంబు- లందు రసము।
దెలియువారము నారణ్య- కులముస్వీయ।
ధర్మరతులము నగుచు వి- స్తారకాల।
మ్మింటి పావన మిప్పుడు- గంటి నహహా! ॥

గీ॥ ఈ మదపుటేనుఁగులఁ గూడు- భూము లవియె।
యారవం బొనరించుమ- యూరములను।
బిడయుకొండ లవే మంజు- వంజులరుత।
వేతసనునీపయుతము న- దీతటము దె ॥

సీ॥ ఏకొండఁ బుట్టెఁ బు- ణ్యాకరంబైనగో
దావరీనది దాని- పావనాంబు।
పునఁ గ్రమ్మినట్టి న- ల్లని చెట్లసిరి
గల్గి కలకలగూయుప- క్షులనుగూడి।
వనము వెలుంగు నా- ఘనపంక్తివలెఁ
దోఁచఁబడునట్టి యీకొండ- ప్రస్రవణము।
ఈ కొండశిఖర మం- దేవసించెను
గృధ్రపతిదినిక్రింద నే- పర్ణశాల ॥

గీ॥ లందు మేము వసించితి- మాసమీప।
మందె చిరవాసవిశ్వాస- సాక్షులౌ వి।
భాగములఁ బఞ్చవటి యొప్పుఁ- బ్రాణసఖికి।
సఖి విపినదేవి యుండు వా- సంతి యందు॥

(మనోవైకల్యము సూచించి) ఏమి రామున కిపుడీయావేగము?

మ॥ వడి గా నొక్కరుఁ జాలకాలమునకుం- బైఁ బ్రాఁకుచుత్స్వేళంబులై।
వడి నేతొందరచేతనో కడలుమ- ర్చ్యబ్రాగ్రఖండంబులై।
వడిఁ జుట్టున్ సెల లెత్తి పెద్ద లగుపా ృద్భాగంబుపైపుండులై।
వడి మున్నొందినశోకమే మరల న- న్బాధించునూత్నంబుగా॥

అయినను బూర్వకాలమిత్రంబు లగుభూభాగంబులఁ జూచెదను (అనిచూచి) ఆహా! భూతసన్నివేశం బవ్యవస్థముగా నున్నది.

ఉ॥ ఎచ్చటఁ దొల్లి యేళ్లవడి- యిప్పుడటంబులినంబు లొప్పు ము।
న్నెచ్చటఁ జెట్లు లేవచట- హెచ్చెడి నెచ్చట హెచ్చియుండుఁ జె।
ట్లచ్చట తగ్గెఁ బెక్కుసమ- యంబునఁ జూచుట వేఱు కానగా।
నచ్చితి దీనిఁ గాని, యిదు- నమ్మిక నద్దివియంచు నాగిరుల్॥

అయ్యో! విడుచుచుండినను నన్నుఁ బంచవటీస్నేహము బలాత్కారంబుగ లాగుచున్నట్లుండె. (సకరుణముగా)

ఉ॥ దేనికథాప్రసంగములు- దీర్ఘములై పెరుగంగఁ జెప్పకొం।
చానలినాక్షితో బజగృ- హంబులు లాదివసంబు లెంచుఁ బోఁ।
బూనితి దాని నిప్పు సతిఁ- బోవిడి యొక్కరుఁడైనపాపి యీ।
దీనుఁడు రాముఁ డెట్టరయుఁ- దేకువఁ జూడక పోవు నెట్లొకో?॥

శం—(మరలఁ బ్రవేశించి) దేవా! జయము జయము. నావలన మీరుసమీపమునకు వచ్చినసంగతి వినినపూజ్యుఁడగు నగస్త్యుఁడు మిమ్ముఁ గూర్చి యిట్లు చెప్పె. "రామభద్రా! విమానావతరణకాలంబునకుం దగునీరాజనాదికంబులఁ గూర్చుకొని సానురాగ యగులోపాముద్రయు సర్వమహర్షులును నీరాక కెదురుచూచుచుండిరి. కావున నీవు వచ్చి మమ్మానందపెట్టుము. పిదప సత్వరంబుగ విమానంబున నిజనగరంబున కరిగి యశ్వమేధంబున సిద్ధుఁడవు కమ్ము.

రా.— ఆమహానుభావుఁ డాజ్ఞాపించినట్లు చేయుదును.

శం.— దేవా! యిట్టిటు.

రా.— (పుష్పకము నడిపించుచు) భగవతీ పంచవటీ! పెద్దలయానతిచే నగు రాముని యతిక్రమంబును ముహూర్తమాత్రము సైరింపుము,

శం.— దేవా! చూడు చూడు.

మ॥ పొదరిండ్లన్ ధ్వని సేయుఘూకములచ- పుల్లొప్పి లేఁగీచకా।
ళిదోనిన్ మూకములైనకాకములయో-లిం గల్గుక్రౌంచావతం।
బిది యీకొండఁ జరించునెమ్ములరవం-బే పార భీతిల్లి మే।
నదరన్ బాములు దాఁగెడుం జీవతర- న్యగ్రోధమూలంబులన్॥

మ॥ వరగోదావరిగద్గదస్వనము లో- ప్పం బాఱఁగా మ్రోఁగుకం।
దరముల్ మేఘములౌను నీలశిఖరో- ద్భాగంబులుం గల్గునీ।
గిరు లవ్వే యగు దాక్షిణంబులు భయ- క్రీడాభిఘాతాతిసం।
చరదూర్మిధ్వను లొప్పఁ బొంగునవి వి- స్తారోదకంబుల్ సరి।
ద్వరసంగంబులు పావనంబు లవెయే- తద్దృష్టముల్ భూవరా!॥

(అనియందఱు నిష్క్రమించిరి.)

ఇతి ద్వితీయాఙ్కము.



శ్రీరస్తు.

ఉత్తరరామచరిత్రనాటకము.

తృతీయాంకము.

(అటుతరువాత నదీద్వయము ప్రవేశించుచున్నది.)

ఓకతె—సఖీ! మురళా! తొందరపడుచున్నట్లుంటివేమి?

ముర—భగవతీ తమసా! భగవంతుండగు నగస్త్యునిభార్య యగులోపాముద్ర నదీవర యగు గోదావరికిట్లొకమాటఁ జెప్పనన్నుఁబంపినది. ఎఱిఁగియేయుందువు. భార్యసువిడిచినది మొదలుగా.

గీ॥ మిగుల లోఁతౌట భేదింపఁ- దగక యెడఁద।
దాఁగుమితిలేని వెతగల్గి- కాఁగఁ గాఁగఁ।
పుటము వేయంగ నగు వేఁడిఁ- బోలునట్టి।
రాముకరుణరసంబు పై- రాకఁజూపె॥

గద్గదయుక్తంబు నిష్టజనకష్టపరిత్యాగసంజనితంబునగు దీర్ఘశోకంబున రాముఁ డిప్పుడు మిగులఁ గృశించెను. అతనిఁ జూచుటచే నా మనంబు గదలుచున్న పూఁదోఁడి మలాగున నుండె. ఇప్పుడు మరల వచ్చుచున్న రామభద్రునిచేఁ దప్పక పంచవటీవనంబునఁ గాంతతోఁ గూడి నివసించిన నమ్మికకు సాక్షులగు ప్రదేశములు చూడఁబడును. అందులో నైజధీరుండయిన నీతని కీయవసరయందుఁ బాతుకొనిన శోకంబుచే క్షోభించు హృదయంబు నావేగంబువలన మాటిమాటికి మహాప్రమాదకరంబులగు శోకస్థానంబులు శంకనీయంబులు. కావున భగవతీ! గోదావరీ! నీవచ్చట సావధానంబుగ నుండుము.

గీ॥ పద్మకింజల్క-గంధంబు- వడసి కొనుచుఁ।
దుంపరలఁ జల్లవడుతరం- గంపుగాలి।
[illegible]రున న[illegible]చు రాముజీ- వనము మోహా।
మోహాస... స్వేచ్ఛగాఁ దృష్టిఁ- బొందఁ జేయు॥

తమ—స్నేహానుకూల్యము బాగుగనున్నది. రామునకు సంజీవనోపాయముమాత్ర
ము మూలమునుండియే సన్నిహితమయినది.

ముర—ఎట్లు?

తమ—అదంతయు వినుము. అప్పుడు వాల్మీకితపోవనసమీపంబున విడిచి లక్ష్మణుం
డు వెడలినపిదప సీత సంప్రాప్తప్రసవవేదన కోర్వఁజాలక తానతిదుఃఖసం
వేగంబున గంగాప్రవాహంబున దిగి వెంటనే యచ్చట శిశుద్వయంబుఁ గ
నెను. భాగ్యరాశులగు గంగావసుంధరలనుగ్రహించి పిల్లలతో నామెను
రసాతలంబునకుఁ జేర్చిరి. పాలువిడిచినపిదప గంగాదేవి యాబాలుర వాల్మీ
కిమహర్షికి స్వయముగా సమర్పించె.

ముర—(సవిస్మయముగా)

ఆ॥ అహహ! యిట్టివారి యతిమర్ద్దశౌపిష।
ర్వ్యయముగూడ మిగుల-నద్భుతంబ।
ఇట్టియుత్తమజన- మెందు ముందుగ నుప।
కారచింతఁ దగిలి- కావఁ దొడగె॥

తమ—పిదప శంబూకవృత్తాంతంబుచే రామభద్రుండు జనస్థానంబున కేతెంచిన
ట్లు సరయూముఖంబున విని భాగీరథి స్నేహావశంబున లోపాముద్రయాలో
చించి నట్లే యాలోచించి సీతాసమేతయై యేదోయొకగృహాచారవ్యాజంబున
గోదావరీతీరంబున కేతెంచె.

ముర—భాగీరథి చక్కగా నాలోచించినది. ఆయాజగదభ్యుదయ విషయంబులగు
కర్జంబుల మునింగి రాజనీతిఁ జరించు రామభద్రుని చిత్తం బిదివఱకుఁ బెక్కు
విధముల నియంత్రితంబై యుండునది. ఇప్పుడు వ్యాపారాంతరశూన్యండై శో
కంబు రెండవది గానే తెంచు నతనికిఁ బంచవటీప్రవేశము మహాదుఃఖమూలంబ
గు. కాని, సీతాదేవికి రామభద్రుం డెట్లాశ్వాసనీయుండగును?

తమ—భాగీరథియే జానకితో నిట్లు చెప్పె. అమ్మా! దేవయజనసంభవా! సీతా!
యిప్పుడే కదా యాయుష్మంతులగు కుశలవులకుఁ బండ్రెండవయేఁడునిండఁ
గా నగుమంగళగ్రంధి వచ్చుచున్నది. కావునఁ బురాణశ్వశురుండును మను
జాతంబగు రాజర్షివంశంబునకు జనకుండును నిరస్తసమస్తదోషుండు నగు
సూర్యదేవుని నీచేతితోఁ గోసిన పూవులఁ బూజింపుము. భూతలంబుననుండిన
నిన్ను మాప్రభావంబున వనదేవతలైనను జూడఁజాలరు. ఇఁక మర్త్యులఁజె

స్నేహిదేమి? (అని) "ఓతమసా! బాలికయగుజానకినీయం దధికానురాగము గలదిగదా? కాన నీవు దీనితోనుండు" మనినాకుఁగూడ నాజ్ఞాపించె. కాన నేనామె యాజ్ఞాప్రకారము చేయుచున్నాను.

ముర—నేనుగూడ నేతద్వృత్తాంతంబును లోపాముద్రకుఁ దెల్పెదను. రామభద్రుఁడును వచ్చినాఁడనియే తలంచుచుంటిని.

తమ—ఇదిగో, గోదావరీహ్రదమునుండి బయలువెడలి—

గీ॥ తెల్లవడి చిక్కిపోవుచె- క్కిళ్లు చెదరి।
క్రమ్ముకొప్పునుగల మోము- గలుగు సీత।
కరుణరసమూర్తియో మేను- గలవియోగ।
బాధయో, యన నడవికి- వచ్చుచుండె॥

ముర—ఇదిగో జానకిం జూడుము.

చ॥ చిదిమినపల్లవంబువలెఁ- జెన్నయి తెల్లనిచిక్కినట్టియీ।
ముదితశరీరమున్ హృదయ- పుష్పవిశోషక మాచుఁ దాభయ।
ప్రవ మగుదీర్ఘశోక మదె- వాడఁగఁ జేయుచునుండెఁ గేతకీ।
నదమలగర్భపత్రమును- శారద మాతప మట్లు చూడఁగన్॥

(అనినిష్క్రమించిరి.)

ఇది విష్కంభము.

(తెరలో) ప్రమాదము. ప్రమాదము.

(తరువాత సకరుణౌత్సుక్యముగా వినుచున్న పుష్పాపచయవ్యగ్రహస్తయగు సీత ప్రవేశించుచున్నది.

సీత— ఆశ్చర్యము. తెలిసినది? ప్రియసఖియగువాసంతి మాటాడుచున్నది.

(తిరిగి తెరలో)

ఉ॥ ముంచుఁజరించునేగజముఁ- బూర్వము వత్సలయైన సీత తా।
నంచుగుఁజెట్లపల్లవము- లాత్మకరంబులఁబెట్టి పెంచెనో—

సీత— దానికేమి? (తిరిగి తెరలో)

ఉ॥ సుందరిఁగూడి క్రీడకును- జొచ్చి జలంబున వేగ దర్పముం
జెందిన యన్యమత్తకరి చే నడిపోర నెదుర్కొనఁబడెన్॥

ంతోఁగొన్ని యడుగులునడచి) ఆర్యపుత్రా! నాపెంచిన పుత్త్రికునిఁ
ము. కాపాడుము. అకట్టా, పంచవటీదర్శనంబున నల్ప పుణ్య
చిరపరిచితంబు లగునాయక్షరంబులే వచ్చుచున్నవి. హా! ఆర్య
(అని మూర్ఛిల్లుచున్నది).
చి) బాలా! ఊరడిల్లుము. ఊరడిల్లుము.
) విమానరాజా! యిచ్చటనుండుము.
ల్లాసముగా) ఆశ్చర్యము ఆశ్చర్యము. నిండునీటనొప్పు మొయిలు
వలె గంభీరంబై యెచటనుండియో వచ్చువర్ణోచ్చారణనినదంబు నా
ఁకి వేగ మందభాగినినగు నాకానందంబు గలిగించుచున్నది.
గవుతోఁ గన్నీటితో) కుమారీ!

ంచునుండియొ వచ్చిన- యీ తెలియని।
పట్టినినదంబునందు నీ- విట్టిదాన।
యొయ్య నతిచకితోత్సుక- వైతివెట్లు?।
లఱుము మేఘంబునందు మ- యూరిమాడ్కి॥

ఏమంటివి? తెలియని నినదమా? స్వరసందర్భముఁగూడ నెఱుఁగ
? నిశ్చయముగా నార్యపుత్రుండే వచించెను.
నరించు శూద్రునిఁజంప నైక్ష్వాకరాజు జనస్థానంబున కేతెంచె నని
గదా?
ంబున నారాజపరిమితధర్మముగలవాఁడుగదా?

ందు మెకములుఁ జెట్లు నా- కిష్టబంధు।
వసించితిఁ జిరకాల- మెందుఁ గాంతఁ।
ాడి యవియివ్వె నెలవేళ్ళు; గుహలు పెక్కు।
రగు గోదావరీతీర- గిరితటములు॥

వభాతంబునందలి చంద్రమండలంబుఁబోలి తెల్లవడి చిక్కినయా కా
లిగి నిజసౌమ్యగంభీరానుభావమాత్రంబున గుఱుతుపట్టఁదగినయా
ండే దైవవశంబున వచ్చెను. తల్లీ! తమసా! నన్నుఁబట్టుకొనుము.
మసను గౌఁగిలించుకొని మూర్ఛిల్లుచున్నది.)
ని) అమ్మా! ఊరడిల్లుము. ఊరడిల్లుము.

(తెరలో) గీ॥ డాఁగి లోపలనిప్పుడు- వేగఁ బైకి।
నుబికి మండెడి దుఃఖాగ్ని- నొందవు పొగల।
గుంపువలె ముంచుగా మోహ- గుణము నన్నుఁ
గప్పె నీపంచవటిఁజూచు- కారణమున॥

హా! దండకారణ్యప్రియసఖీ!

తమ— పెద్దవార లప్పుడీసంగతిన్నే శంకించిరి.

(తెరలో) హా! ప్రాణప్రియా! జానకీ! (అని మూర్ఛిల్లుచున్నాఁడు.

సీత— హా! కష్టము, భాగ్యహీనురాలనగు నన్నుఁబేరొ్కని ముకుళించిన నల్లఁగలు వలఁబోలు కన్నులుగలిగి యుచ్ఛ్వాసనిశ్వాసంబులులేక వ్యత్యాసంబుగా భూతలంబునఁబడియుండె. భగవతీ! కాపాడుము. కాపాడుము. ఆర్య పుత్రుని బ్రతికింపుము. (అని కాళ్ల మీఁదఁబడుచున్నది.)

తమ— క॥ జీవింపఁజేయునీవే, భూవలయప్రభుని రాఘు- వునిఁ గల్యాణీ!।
భావించు దేని సతతం, బావిభుఁడాకరమునీది- యగుఁజల్లనిదై॥

సీత— ఏదికానున్నదో యదికానిమ్ము. ఈపూజ్యురాలాజ్ఞాపించినట్లే చేయుదును. (అని తొందరతో వెడలెను.)

(పిదపఁ గన్నీరు విడుచుచున్న సీతచే స్పర్శింపఁబడి నేలనెరిగి సాహ్లాదంబుగ నిట్టూర్పులిడుచున్న రాముఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు.)

సీత— (కొంచెము సంతసించి) ముజ్జగంబునకుఁ బ్రాణంబు మరల వచ్చినదని తలంచెదను.

రా— ఆహా! ఏమిది?

సీ॥ మంచిగందపుఁ జెట్ల- మంచారు లేఁజిగు
రాకులతడియేమొ- తాఁకెఁగాక
పిండిన నిండుజా- బిల్లి లేఁగరములఁ
బుట్టురసంబేమొ- తట్టెఁగాక।
యుడికిన ప్రాణంబుఁ- గడుఁదృప్తి సేయునం
జీవనౌషధరస- సేకము మదిఁ।
దగిలెనోతలఁప నీ- తాఁకుము న్నెఱిఁగిన
యదియొనిజంబుగ- బ్రమకఁజేయు॥

గీ॥ నదియు నాస్వాదకరమునై- యధికతాప।
జనితమోహంబు నావల- జరపి యిపుడ।
పరిమితానందమున జడ- భావ మంగ।
ములకు నెల్లను వెండియు- బొనరఁజేయు॥

సీత—(సభయకరుణముగా నావలకుజరగి) ఇప్పుడింతమాత్రమే నాకధికతరమగును

రా—(మూర్ఛండి) ప్రేమగలదేవిచే నేను బట్టుకొనఁబడలేదు.

సీత—హా! కష్టము. ఆర్యపుత్రుండు నన్నెట్లునిర్దేశింపఁగలఁడు?

రా— కానిమ్ము చూచెదను.

సీత—తమసా! మనమావలకుఁబోపుదము. ఈమహారాజునన్నుఁజూచి యనుమతి లేని సన్నిధానంబునకై కోపించును.

తమ—బిడ్డా! భాగీరథీప్రసాదమువలన నీవు వనదేవతలకుఁగూడఁ జూడరానిదాన వైతివి.

సీత—ఆఁ! ఔనిదిగలదు.

రా—ప్రేయసీ! జానకీ!

సీత—(సభయగద్గదముగా) ఆర్యపుత్రా! ఈవృత్తాంతంబు న కిదితగదుగదా? కాకపోయినను, జన్మాంతరంబులందైన మరలదొరకరానిదర్శనంబు గలవాఁడును మందభాగ్య నగునన్నుఁ బ్రేమించి యిట్లు పలుకువాఁడు నగునార్యపుత్రుని పై వజ్రంబుపోలిక గాఠిన్యమువహించియెట్లునిర్దయురాలనగుదును? నాహృదయమాయన యెఱుంగును' ఆయనహృదయము నేనెఱుంగుదును.

రా—(అంతటఁజూచి) హా! యిచ్చటనెవ్వ తెయులేదు.

సీత— భగవతీ! నిష్కారణంబుగ నన్నువిడుచునితని నిర్విఘ్నంబునఁజూచుటచే నా హృదయావస్థ యెట్లుండును?

తమ—అమ్మా! నేనెఱుఁగుదును.

మ॥ తనయా! నీమన మానలేమినిఁ దట- స్థం బప్రియప్రాప్తిచే
తను ఘూర్ణంబు మహావియోగమున సం- ధానంబునన్ స్తంభితం।
బును సౌజన్యమునన్ బ్రసన్నమును రా- ముంబొందుదుఃఖంబునన్।
ఘనదుఃఖంబుఁ దమిన్ ద్రవించినదిగా- గన్పట్టు నిప్పట్టునన్॥

రా— గీ॥ తరుణి ! నెయ్యపురసమునఁ దడిసిచల్లి
వడిన నీతాఁకు మేనిఁజెం- దెడు ననుగ్ర।
హంబువలె నిప్పటికిని న- న్న మితసుఖము ।
నొందఁజేయును నీ వెందు- నుంటివో కద ? ॥

సీత— ఏపలుకులనమ్మికచే నాజన్మలాభంబు నిష్కారణపరిత్యాగంబునఁ గొట్టుగలది యైనను గొనియాడఁదగినదియయ్యె నాయీయార్యపుత్రుని సల్లాపంబులు మిగుల లోఁతైన మనంబునఁ జూపించు నెయ్యంబునఁ బుట్టునవియు నింపులొలుకునవియు సుధామయంబులు నగును.

రా— కాకపోయిన, ప్రియురాలెచ్చటనుండివచ్చును ? నిశ్చయముగా ననారతంబు తలఁపుగొను నభ్యాసంబున జనించు నిది రామునిభ్రాంతియే.

(తెరలో) అనుగ్రహింపు మనుగ్రహింపుము.

ఉ॥ ముంచుఁజరించు నేగజము——(అనిపూర్వార్థము చదువఁబడినది).

రా— (సకరుణముగా) దానికేమి ?

(మరలఁదెరలో)

ఉ॥ సుందరిఁగూడిక్రీడకును——(అనియుత్తరార్థముచదువఁబడెను).

సీత— ఇప్పుడెవఁడెదిరించెను ?

రా— ఆ! ఎవఁడువీఁడు దురాత్ముఁడు ? నాప్రియురాలి పత్నీయుతుండగు పుత్రకుని దిరస్కరించుచుండెను (అనిలేచుచున్నాఁడు)

వా— (తొందరతోఁ బ్రవేశించి) ఎట్లు పూజ్యుఁడగు రఘునందనుఁడా ?

సీత— (చూచి) హా ! ఏమి నాప్రియసఖి యగు వాసంతియా ?

వా— దేవా ! జయము, జయము

రా— ఎట్లు ? దేవీసఖియగు వాసంతియా ?

వా— దేవా ! త్వరపడుము, త్వరపడుము. ఇటు జటాయుశిఖరంబునకు దక్షిణంబుననుండు సీతాతీర్థంబువైపున గోదావరి నవతరించి జానకీపుత్రకుండగు గజరాజును సంభావింపుము.

సీత— హా తాతా ! జటాయూ ! నీవులేమి నీజనస్థానంబు శూన్యంబుగదా ?

రా— అక్కటా ! ఈకథాప్రసంగంబులు హృదయమర్మములఁ బొడుచునవిగదా ?

వా— దేవా ! యిట్టిటు.

సీత— తమసా ! నిజముగ వనదేవతగూడ నన్నుఁ జూడలేదుగదా ?

తమ— బాలా ! పూజ్యురాలగు మందాకిని యైశ్వర్య మెల్లదేవతలకంటె నధికత మంబు. సందేహపడెద వేమి ?

సీత— అట్లయిన ననుసరింతము. (నడచుచుండిరి)

రా— భగవతీ! గోదావరీ! నీకునమస్కారము.

వా— దేవా! గెల్పువడయు పత్న్యద్వితీయుఁడగు దేవీపుత్రకునిఁ జూచి యానం దింపుము.

రా— ఆయుష్మంతునకు జయమగుఁగాత.

సీత— ఇది యింతటిదగుట యబ్బురము.

రా— హా! దేవీ! విధివశమున వృద్ధినొందుచుంటివి.

మ॥ లలనా ! వెల్వడుచుండు తామరలతూం- డ్లరిబోలు దంతాంకురం
బుల భాసిల్లెడు పిల్లయేనుఁగిది తా- ముక్తాగ్ర నీవీనులం
దలి కెంజాయలవంగపుందలిరుమా- తంగంబులన్ గెల్చుచున్
దలిరుంబ్రాయపు మంగళంబునకుఁ బా- త్రంబయ్యె నాయేన్గు దే॥

సీత— ఈదీర్ఘాయువు తనపత్నింగూడి వియోగంబులేక చిరకాలంబు వర్ధిల్లుఁగాత.

రా— సఖీ! వాసంతీ! ఈకరిశాబకంబు తనప్రియురాలితో నాటలాడునేర్పును బాగుగా నెఱుఁగును.

ఉ॥ తామరతూండ్లులాఁగితిని- తక్కినముక్కలఁజేయుచుండెనా
తామరతావిగల్గుసుఖ- దం బగునీరపుఁ బుక్కిలింతలన్
బ్రేమఁ గరంబునన్ సలిల- బిందులఁజల్లు ధరించు నింక వం
కేమియు లేనితూఁడును వ- హించుచలత్క్రమలాతపత్త్రిమున్ ॥

సీత— తమసా! దీనివృత్తాంత మిట్లుండెను. కుశ లవు లిప్పుడెట్లుండిరో యెఱుఁగ నైతిని.

త— ఇదెట్లుండెనో వారున ట్లేయుందురు.

సీత— నేనిట్టి నిర్భాగ్యురాలను. నాకొక్క పతివిరహమే కాదు. పుత్రవిరహముగూడ సంభవించినది.

తమ— కాఁదగిన దిట్లున్నది.

సీత— మల్లెమొగ్గలఁబోలుపలుకుదురును గొప్పకన్నులును దెలిసియుఁదెలియని ముద్దుఁబలుకులును జిఱునగవును గలుగు నాపుత్రుల ముద్దుమోముఁదమ్ముల నార్యపుత్రుండు ముద్దుపెట్టుకొనకపోయిన తరువాత నాకాన్పుతో నేమిప్రయోజనము?

తప— దేవతానుగ్రహంబున నగుఁగాత.

సీత— భగవతీ! పిల్లలఁగలఁచుకొనుటచేఁ బాలాలుకుపాలిండ్లుగలదానను; బిల్లలతండ్రి దగ్గఱనుండుటచే ముహూర్తకాలము సంసారముగలదాననైతిని.

తమ— ఇచ్చోటఁ జెప్పెడిదేమి? సంతానంబన, స్నేహమునకధికంబగునవధిగదా? మఱియుఁ దల్లిదండ్రులకొండొరులకు గాఢానురాగంబు గలిగించునదియు నగును.

గీ. దంపతులమానసంపుఁ బ- ద్ధార్థమునకు
నశిథిలంబగుపొందు నె- య్యంబునియఁ
గలుగు నానంద మనియెడు- గ్రంథియే య
పత్యమని చెప్పఁబడుచుండుఁ- బరమసాధ్వి!.

వా— దేవా! ఇటుచూడు మాకడిమిచెట్టుమీఁద.

గీ. అచిరనిర్గతరమ్యబ- ర్హంబు గల్గు
దేని నీభార్య పెంచెను- దినదినంబు
మణిముకుటతుల్యశిఖము నా- మగువ మిత్ర
మగు నెమిలి కేకవైచుచు- నాడుచుండె.

సీత— (సానందస్నేహాశ్రుసముగా) ఔ నదియేయిది!

రా— ఓబాలమయూరమా! ఆనందివుము. మేమిప్పుడు వృద్ధినొందుచుంటిమి.

మ. కనుఱెప్పల్ బిగియించి గ్రుడ్లుదిరుగం- గాఁ గన్బొమల్ నాట్యముం
గనఁగా నీభ్రమణంబులన్ గనుచు వే- డ్కన్ జప్పటల్ గొట్టు చా
వనజాతాయతనేత్ర నాట్యమును నే- ర్పన్ బాటతో నాడు ని
న్ననివాత్సల్యమునన్ గుమారకునిగాఁ- గన్ జూచుచుంటిన్ మదిన్.

ఆహా! తిర్యగ్జంతువులుగూడ స్నేహమననుసరించుచున్నవి.

గీ. కొన్నిపూవులు మొగ్గలు- గూడునట్టి
యీకడిమిచెట్టు కాంతచే- నేపుఁజెందె—

సీత—(కన్నీటితో) ఆర్యపుత్రుండు బాగుగానాన వాలుపట్టె.

రా—గీ. కావుననె యాత్మజనమట్లు- గా ముదమున
దేవి పెంచిన యీనెమ్మి- దీనిఁజెందె.

వా—దేవా! యిదినీవుపూర్వ మున్నచోటు కాననిచ్చోఁగొంత సేపుగూర్చుండుము.

రా—(కూర్చుండును)

వా—గీ. బాలకదళీవనాంతర- వర్తియిదియె
పడఁతి చెలిగాఁగ నుంచునీ- పడకటాయి
బాలమృగముల కాబాల- బాలతృణముఁ
బెట్టె నింపుఁడి యవి గాన- విడువకుండె.

రా—దీనిఁజూడఁజాలను (అనియేడ్చుచు మఱొకప్రక్కతిరిగికూర్చుండెను)

సీత—వాసంతీ! నాకు నార్యపుత్రునకు దీనిఁ జూపినీ వేమిప్రయోజనము గావించితివి? అయ్యో! అతండే యార్యుఁడు. అదియే పంచవటి. ఆమెయే నాచెలికత్తె యగువాసంతి. అవియే యెల్లవిశ్వాసములకు సాక్షు లగుగోదావరీతీరకాననములు. అవే కుమారసదృశంబు లగుమృగపక్షిపాదపంబులు. అదృష్టహీనురాల నగునా కిదంతయుఁగనఁబడుచున్నను లేనియట్లేయున్నది. జీవలోకం బిట్లువ్యత్యాస మొందినది.

వా—సీతా! రామభద్రునియవస్థను నీవు చూడకుంటివిగదా?

చ. కనుపడినన్ సతంబు మన- కన్నులపండు వొనర్చు మున్న నూ
తనమృదుపల్లవాంగములఁ- దానెవఁడప్పుడు క్రొత్తవాఁడుగా
ఘనపరితాపపాండుతను- కాంతికృశాంగత వాఁడె యంచుఁగొం
కున కగు నాతఁడట్లుమనఁ- గూర్చును జూపున కింపు నెట్టులో?

సీత—సఖీ! చూచుచుంటిని.

తమ—పుత్రీ! ప్రియుని మన సుదీరఁ జూడుము.

సీత—హాదైవమా! ఇతఁడు నన్ను విడిచియుండు ననియు, నే నితని విడిచి యుందు ననియు నెవ్వఁడెఱుంగును? కావున జన్మాంతరమందైన దుర్లభదర్శనుం

డు సానురాగుండు సగునా ప్రియునిఁ గన్నీ రొలికి తిరిగివచ్చునంతలోఁ చెపెను. (అనిచూచుచుండెను)

తమ—(సస్నేహప్రసముగాఁ గౌఁగిలించి) అమ్మా!

మ. కనుతెప్పల్ విడఁగా వెడల్బు పొడవున్- గల్లంగ వంతన్ ముదం
బున జన్మించుచుఁ బ్రాఁలు బాష్పజలముం- బూరించుచున్ నిర్మలం
బనురాగం బొలికించుచుం దెలుపు నిం- పైతీపియై పాలకా
ల్వను దాఁబోలుచు నీమదృష్టి విభునిం- బాటించు సుస్నాతునిన్.

చ. తరువులు పండ్లఁ బూవుల ము- దంబున నర్చనలిచ్చుఁగాత సుం
దరముగఁ దేనె లొల్కు- విరి- దమ్ములతావిని గూడి మందమా
కగువలి వీచుఁగాతఁగల- కంఠశకుంతులు సేయుఁగాత గా
నరవము వెండి యీవనిఁ ద- నంతన రాముఁడు సేరెఁగావునన్.

రా— సఖీ వాసంతీ! రమ్ము. ఇచటఁగూర్చుండు.

వా— (కూర్చుండి కన్నీటితో) కుమారలక్ష్మణుఁడు కుశలముగా నుండెనా?

రా— (విననియట్లభినయించి)

గీ. బాలతృణమును నీరు నీ- వారములను
జేతితో నిడి యే లేడిఁ- జెట్టునున్ వి
హంగములఁ బెంచె సీత చూ- డంగ వానిఁ
గరఁగి కాలువికారంబు- గలిగె మదికి.

వా— మహారాజా! లక్ష్మణునికుశల మడుగుచుంటిని.

రా— (తనలో) "మహారాజా" యని ప్రేమరహితంబుగఁ బిలుచుచున్నది. స్వామి త్రియెడఁ గన్నీటిచేఁ దొట్రువడునక్షరంబులు గలుగఁ గుశల మడుగుచున్నది. కావున నీమెకు సీతవృత్తాంతము దెలిసిన దని తలంచెదను. (ప్రకాశముగా) ఆఁ లక్ష్మణునకుఁ గుశలము.

వా— (ఏడ్చుచు) దేవా! ఏమి క్రూరుఁడ వైతివి?

సీత— సఖీ వాసంతీ! ఏమినీవట్లంటివి? ఆర్యపుత్రుం డందఱికిఁ బూజనీయుండు. అందునీకుమఱీయును.

రాగం —

ఉ. నాకనుదోయి వెన్నెలవు- నా బ్రతుకుం గడ వీవ నీవ కా
నాకు ద్వితీయచిత్తమవు నా యొడ లంటు సుధారసంబు నీ
వే కద యమ్మ మఁ జెక్కు- లగు- నిష్టపుఁ బల్కుల బుజ్జగించి యా
యేకను ముద్దరాలిన్ ——

(అని మూర్ఛిల్లుచు)

తమ — వాక్యనివృత్తియు మోహమును దగును.

వా. ఉ. ఇఁకఁ- నెందుల కాపయిఁ జాలుఁ జెప్పఁగన్.

(అని నేలనొరగెను.

రా — సఖీ! ఊఱడిల్లుము. ఊఱడిల్లుము.

వా — (ఊఱడిల్లి) దేవా! యిట్టి దుష్కార్యం బొనరించితివేమి?

సీత — వాసంతీ! ఊరకుండుము.

రా — లోకము సహింపకున్నది.

వా — ఎందుచే?

రా — ఏదో యాలోకమే యెఱుఁగును.

తమ — చిరకాలమునకు లోకనింద.

వా — గీ. ఓ కఠిన! యశమే కద- నీకు నిష్ట
మింతకంటెను నపయశం- బేమి కలదు?
ఆసతికి నేమి యయ్యెనో- యడవియందుఁ
దెలుపు మక్కట! యేమని- తలఁచి తీవు.

సీత — వాసంతీ! నీవే కఠినురాలవు, క్రూరురాలవు నీవేడ్చుచు నేడ్చువానినిఁ బ్రే లించుచుంటివి.

తమ — స్నేహంబు విచారంబు నిట్లు మాట్లాడించుచున్నవి.

రా — వాసంతీ! యిచ్చట నాలోచింపఁదగిన దేమున్నది?

గీ. అదరు గర్భభరంబున- నలసతయు భ
యపడు నొకయేఁటి లేడికి- నట్లు చూపు
గలుగు జానకి చంద్రికా- కమలనాళ
సమపు మైదీఁగ రక్కసుల్- నములి రన్న!.

సీత— ఆర్యపుత్రా! జీవించియుంటిని.

రా— హా ప్రేయసీ! జానకీ! యెచ్చటనుంటివి?

సీత— అయ్యయ్యో! ఎఱుఁగనివానివలె నార్యపుత్రుండు గొంతెత్తి యేడ్చుచుండెను.

తమ— ఇదిప్పుడు గాఁదగినదియే. అధికదుఃఖవంతులకు దుఃఖహరణంబు సేయఁదగినదియేకదా?

గీ. నిండి-నీ రొడ్డు నొరయుచు- నుండఁ దూము
గలుగుట సరస్సునకుఁ బ్రతీ- కార మగును
వగపు పెచ్చిల్లి కలఁగింప- మిగులఁ బెద్ద
యేడుపే ధారణం బగు- హృదయమునకు.

ఎవనికి లోకంబెల్ల విధంబులఁ గష్టదాయకమయ్యెనో. యట్టి రామభద్రునకు మఱియును,

ఉ. పూనిక గల్లు చిత్తమున- భూతల మేలఁగ నొప్పుఁ బాడియై
జానకిచింత జీవమును- జక్కఁడుచుం బువు నెండపోలికన్
దా నెడఁబాయుటన్ విలప- నంపువినోదము పొందరా, దగున్
దాననె యింతకూఱుట, ప- దంపడి రోదన మిప్డులాభమే.

రా— కష్టము. కష్టము.

చ. కడువగ తాఁ బగల్చు నెదఁ- గాని పగల్పదు రెండుగాఁ గృశం
బొడలు వహించు మోహము న- శ్వాంవిడనాడదు జీవనంబుఁ గా
ల్చెడు నొడలాంతరానలము- చేయదు బూడిదపాలుగాఁగఁ జీ
ల్చెడు విధి మర్మదేశములఁ- జీఱఁడు జీవితమేమి పాపమో?.

ఓ మహాత్ములరగుపౌరజానపదులారా!

ఉ. సీత గృహంబునందు నివ- సించుట గిట్టకపోయె మీకు నా
హేతున గడ్డిపోఁచవలె- నే వని వీడితి వెన్కవంతలే.
దేతఱిమీను భావముల- వెల్లడవింపఁగఁ జేయు నన్ను మీ
రీతఱిఁజల్లగా మసలుఁ- డీ విలపింతుము మే మరక్షితన్.

తమ— (తనలో) కోపప్రకటనం బతిగభీరముగా నున్నది.

వా— దేవా! గతించిన దానియెడ ధైర్యమవలంబింపుము.

రా— సఖీ! ధైర్యమని యేమిచెప్పెదవు.

గీ. భూతనుజ విడిచినయట్టి- భూతలమున
కిదియ పండ్రెండవది యగు- నేఁడు జరగుఁ
బేరుగూడను బోయిన- తీరున నగు
నైన రాముఁడు జీవంబు- తోన తిరుగు.

సీత— ఆర్యపుత్రుని పలుకులచే మూర్ఛవచ్చుచున్నట్లున్నది.

తమ— బిడ్డా! గీ. ప్రియములును స్నేహాసిక్తముల్ - విరహశోక
భయదములు నగునివి కావు- పలుకులర్కయ
విమలమకరందధారలు- విషముఁగూడి
కురియుచున్నవి నీమీఁదఁ- గోమలాంగి!.

రా— గీ. అడ్డముగ గ్రుచ్చు తప్తశ- ల్యంబుపగిదిఁ
దనువు నాటిన సవిషదం- తంబుకరణిఁ
దీవ్ర మగుశోకశంకువు- తెగనఱకిన
నెడదసందుల నదిసహ్య- మెట్లుకాదు?.

సీత— నిర్భాగ్యురాల నగునే నిట్లు మఱిమఱియు నార్యపుత్రునకు దుఃఖంబు గలి
గించుచుంటిని.

రా— అంతఃకరణంబును మిగుల నణఁచిపెట్టుచున్నను బరిచితవస్తుదర్శనంబున
నాకిప్పుడీ చిత్తసంభ్రమంబు గలుగుచున్నది. ఎట్లన?

చ. తెగఁబడి హృన్మిఁటి చను- దెంచెడు శోకరసంబు వేగమోఁ
పఁగనెది యెద్ది యత్నమగుఁ- బట్టున దానిని దాని నాఁపరా
నిగతిరయంబుగల్గుజల- నిర్ఝర మాసకతామయంపు సే
తుగతిని జీల్చి చీల్చి పయిఁ- దోఁచెడుఁ జిత్తవికార మేదియో.

సీత— ఆఁపరాని దారుణారంభంబు గలుగు నార్యపుత్రుని దుఃఖవేగంబునఁ దీర
సత్కృతంబగు నిజదుఃఖంబుగల్గి నాహృదయము బద్దలగుచున్నది.

సీత— (త్రొట్రుపాటుతో సమీపించి హృదయంబున లలాటంబున స్పృశించుచు న్నది.

వా— దైవవశమున రామభద్రుఁడు జీవించెను.

రా— గీ. అంగముల నెల్ల నమృతంబు- నలఁదినట్లు
ఉండి యీతాఁకు జీవంబు- నొసఁగి మరల
నద్భుతానందమున నన్య- మైన మోహ
దశను గలుగంగఁజేయు నా- తనువునకును.

(ఆనందముతోఁగన్నులుమూసికొని) సఖీ! వాసంతీ! దైవవశమున వర్ధిల్లు చుంటివి.

వా— ఎట్లు?

రా— ఇంక నితరమేమి? జానకి దొరకినది.

వా— రామభద్రా! ఆమెయెక్కడ.

రా— (స్పర్శసుఖమభినయించి) చూడు మిదిగో యెదుటనే యున్నది.

వా— రామభద్రా! ప్రియసఖీ విపత్తిదుఃఖంబునఁ గాలుచున్న నన్ను మరల మర్మములఁగ్రోయునతిప్రలాపంబుల నెందులకు దహింపఁజేసెదవు?

సీత— దాఁటిపోఁదలఁచితిని; కాని, చిరకాలదారుణంబగు సంతాపంబును దేలికఁగాఁజేయు చిరప్రణయాహ్లాదకర శీతలంబగు నార్యపుత్రుని స్పర్శముచే నా హస్తము వజ్రలేపంబున బిగింపఁబడి నట్లున్నది.

రా— సఖీ! ప్రలాపమెట్లు?

చ॥ పరిణయకాలమం దమృత- పాదుని చల్లనిపాదపఙ్క్తిచేఁ ।
బరిచితమైన కంకణవి- భాసితమేది గృహీతమయ్యె? ॥

సీత— అదియే యిప్పుడుదొరకెను.

రా. ను౦। దరమగు వేఁలు చేయితన- తౌల్యముగా లవలీలతాంతభా ।
స్వరమగు నాకరాంబుజముఁ- బట్టితి నిప్పుడిదే యపృష్టవా ॥

(అనిగ్రహించుచున్నాఁడు).

సీత— పతిస్పర్శమోహిత నగు నాకుఁబ్రమాదంబు వాటిల్లె.

రా— సఖీ! ప్రియురాలిస్పర్శముచే నగు సాధ్వసంబున నానంద నిమీలితుఁడనై నేను మరచితిని. ఆచేయి నీవుగూడఁ బట్టుకొనుము.

వా— కష్టము. నిజముగా నున్మాదమే.

సీత— (తొందరతోఁ జేయియూడఁదీసికొని వెళ్ళుచున్నది.)

రా— హాహా! ప్రమాదము.

గీ॥ కదలు చెమరుచు బలిసిన- కరికరంబు ।
కదలుకరికరమున నుండి- వదలినట్లు ।
దానికరపల్లవంబు స- త్వరితముగను ।
జడత గలనాకరమునుండి- జాఱి పోయె॥

సీత— అకటా! యిప్పటికిని మిగులఁ గలఁగుచున్న నాహృదయంబును స్థిరపఱుపఁజాలకుంటిని.

తమ— (సస్నేహకౌతుకస్మితముగాఁజూచి)

గీ॥ పతి తనుస్పర్శసుఖమున- జాల చెమట ।
గగురుపాటును గంపంబు- గలదియగుచు ।
గాలిఁ గదలుచు నీటిచు- క్రాలను దడిసి ।
మొగ్గ దొడిగెడుకడిమినిఁ- బోలుచుండె॥

సీత— (తనలో) హృదయంబు పరవశంబగుటఁ దమసచే సిగ్గుపెట్టఁబడితిని. ఈమె యేమనితలఁచుచున్నదో.

రా— (అంతటఁజూచి) హా! ఎట్లు? సీత లేదే. నిర్దయా! వైదేహీ!

సీత— నిర్దయురాలనే. ఇట్లు నిన్నుఁజూచుచు జీవించుచుంటిని.

రా— దేవీ! యెచ్చటనుంటివి? అనుగ్రహింపుము. ఇట్టి దశలో నున్న నన్ను విడిచి వెళ్ళుట తగదు.

సీత— ఆర్యపుత్రా! నీమాట వ్యతిరేకముగా నున్నది.

వా— దేవా! విచారపడకుము. లోకోత్తరం బగు నిజధైర్యంబున నతిదుఃఖితంబగు చిత్తంబును శాంతిపఱుపుము. నాప్రియసఖి యెట్లిక్కడకు వచ్చును?

రా— నిజముగా లేదు. ఉండినయెడల వాసంతియైనఁ జూడదా? ఇది స్వప్నమా? నేను నిద్రించలేదే. రామునకు నిద్ర యెక్కడిది? అన్నివిధముల బలవంతంబు ననేకవారకల్పితంబు నగు భ్రమయే నన్నత్యంత మనుసరించుచున్నది.

సీత— కఠినురాలనగు నే నార్యపుత్రుని మోసపెట్టితిని.

వా— దేవా! చూడుము, చూడుము.

చ॥ కనుమిదె యాజటాయువు తె- గంబడఁగొట్టిన నిర్జరారిదా।
నినుపరథంబు భూతముఖ- మీఖరసంతతి యస్థిశేష మ।
య్యె నిపిమె ఖడ్గకృత్తవిహ- గేశపతత్త్రిము లాఖిలుండు సీ।
తను గొని మింటికేగెనిటు- తా మెఱుఁగొప్ప ఘనంబుకైవడిన్ ॥

సీత— (భయముతో) ఆర్యపుత్రా! పూజ్యుఁడగు జటాయువు చంపఁబడుచుండెడి. నేను నపహరింపఁబడుచుంటిని. కాపాడుము, కాపాడుము.

రా— (వేగముతో లేచి) ఓరీపాపీ! తాతప్రాణసీతాపహారీ! ఉండుముండుము.

వా— దేవా! రాక్షసకుల ప్రళయకాలధూమకేతూ! నీకిప్పటికిని గోపవిషయమా?

సీత— ఆహా! భ్రాంతిగదా?

రా— ఇదెదో విపర్యాసము వచ్చినది.

చ॥ తనర నుపాయసంపద స- తంబువినోద మొసంగువీరమ।
ర్దనముల లోక మద్భుతప- దంబుగఁ జేయుచుఁ దొంటి నాప్రియాం।
గనవిరహంబు తోఁచె రిపు- ఘాతముదాఁకను మిన్నకే సహిం।
పనయినయీవియోగమె య- పారము క్రూరము నొచ్చునేఁచెడిన్॥

సీత— పూర్వవిరహంబున గౌరవింపఁబడితిని. అపార మని యిపుడు చెప్పుటచే ని రాకురాల నయితిని.

రా— అకటకటా!

మ॥ హరిరాజప్రణయంబు వానరులవీ- ర్యం బంజనాపుత్రస।
త్వరయానం బెట జాంబవంతు మతియున్- వ్యర్థంబులో మార్గమెం।
దరయం జాలఁడొ? విశ్వకర్మజ నలుం- డా లక్ష్మణాస్త్రాధిగో।
చరముంగాని తలంబునం దెచట నో- సాధ్వీమణీ! యుంటివే ॥

సీత— పూర్వవిరహమును బహుమానించుచుండె.

రా— వాసంతీ! రామదర్శనమిప్పుడు మిత్రజనంబునకు దుఃఖకరమేయగును. ఎంతసేపు నిన్నేడిపింతును. నాప్రయాణంబు నంగీకరింపుము.

సీత— (సవిచారముగాఁ దమసను గౌఁగిలించి) హా భగవతీ! యార్యపుత్రుండు వెడలుచుండె.

తమ—బిడ్డా! ఊరడిల్లుము, ఊరడిల్లుము. మనమును జిరంజీవులగు కుశ లవులకు ద్వాదశ వత్సరపూర్తి కల్యాణంబుఁ గావింప భాగీరథీ పాదాంతికంబునకుం బోవుదము,

సీత—అమ్మా! అనుగ్రహింపుము. క్షణకాలమైన దుర్లభదర్శనుం డగునార్యునిఁ జూచెదను.

రా—నాకిప్పుడశ్వమేధసహధర్మచారిణిగలదు.

సీత—(సాక్షేపముగా) ఆర్యపుత్త్రకా! యెవతె?

వా—అకటా! పెండ్లియయినదా?

రా—లేదు. లేదు. బంగారపు సీతాప్రతిమ.

సీత—(కన్నీటితో) దేవా! నీవిప్పుడార్యపుత్రుండవైతివి. ఆహా! నాపరిత్యాగశల్యంబు నిప్పుడార్యపుత్రుం డూడఁబెఱికెను.

రా—కన్నీరుగ్రమ్మి నా నేత్రంబుల కచ్చటనే యానందంబు గలిగించెదను.

సీత—ఎవతె నార్యపుత్రుండు బహుమానించునో యెవతె యార్యపుత్రుని సంతోషపెట్టునో యట్టి యామె ధన్యురాలు. జీవలోకంబున కాశ బంధనంబగును గదా?

తమ—(సస్మితస్నేహాస్రముగాఁ గౌఁగిలించి) వత్సా! యిట్లు నిన్ను నీవు పొగడుకొనుచుంటివి.

సీత—(సిగ్గుతో) భగవతి పరిహాసము చేయుచున్నది.

వా—మాకీసమాగమంబు మహాప్రసాదంబు. కార్యహాని కాకుండఁగ గమనప్రయత్నంబు గావింపుము.

రా—అట్లగుఁగాక.

సీత—వాసంతి నాకిప్పుడు ప్రతికూలురాలయినది.

తమ—బాలా! రమ్ము పోవుదము.

సీత—మంచిది.

తమ—నీవెట్లువచ్చెదవు?

గీ॥ ఆసచేఁ బోడవయి ప్రియు- నందు నాటి।
కొనిన నీచూడ్కి-నూడిక- మనసుమర్మ।
ములను గోయుటఁబోలిన- మోటయత్న।
ములను మర్లించుచుంటివి- మోహనాంగి!॥

సీత— ఉత్తమజన దర్శనీయంబు లగు నార్యపుత్ర చరణకమలంబులకు నమస్కారము. (అని మూర్ఛిల్లె.)

తమ—అమ్మా! ఊఱడిల్లుము, ఊఱడిల్లుము.

సీత— (ఊఱడిల్లి) మేఘాంతరంబునఁ బూర్ణచంద్రదర్శన మెంతసేపు?

తమ—ఆహా! సంఘటనము?

గీ॥ కరుణరసమొక్కటియె వేఱు- కారణములఁ ।
జెందును వివర్తములవేఱు- చెంది చెంది ।
నీరమొక్కటియే బిందునికర భంగ ।
బుద్బుదావర్తవికృతులఁ- బొందినట్లు ॥

దా— విమానరాజా! యిట్టిటు.

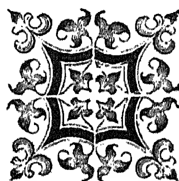
(అందఱు లేచుచున్నారు.)

తమసా వాసంతులు—(సీతారాములఁగూర్చి క్రమముగా)

గీ॥ వసుధ గంగయు వేదప్ర- వక్తముఖ్య ।
గోత్రకర్త యరుంధతిఁ- గూడు నావ ।
సిద్ధమునియును మముఁబోటి- చెలులఁగూడు ।
నీకు భద్రంబునొసఁగుత- నిత్యముగను ॥

(అని యందఱు నిష్క్రమించిరి.)

ఇతి తృతీయాఙ్కము.



శ్రీ ర స్తు.

ఉత్తర రామచరిత నాటకము.

చతుర్థాఙ్కము.

(అటుతరువాత నిద్దఱు తాపసులు ప్రవేశించుచున్నారు.)

ఒకఁడు—సౌధాతకీ! ఇప్పుడే తెంచిన యతిధిజనంబుగల ప్రాచేతసాశ్రమంబు నధికారంభ రమణీయత్వంబుఁ జూడుము.

మ॥ కను నేఁ డీనినలేడి త్రాగివిడువం- గా వేడియున్ దీపి యొ
ప్పిన యానివ్వరికూటిగంజిని మహా- ప్తిన్ ద్రాగుచుండెన్ దపో
వనసారంగము రేఁగుపండ్లు సగమొ- ప్పన్ వండుశాకంబు వా
సనవచ్చున్ ఘృతసిక్తభక్తవిసర- త్సౌరభ్యముం గూడుచున్ ॥

సౌధా—దాండాయనా! అనధ్యయన కారణు లగునీముసలిగడ్డములవారు పలువిధంబుల సుఖముగా వచ్చిరి.

దాం—(నవ్వి) పెద్దలఁజూచి సంతసించుటకు నీకపూర్వకారణము దొరకినది.

సౌ—(నవ్వుచు) ఇప్పుడే యెవఁడో యతిథి స్త్రీజనంబుఁగూడఁ దీసికొని యేతెంచినాఁడితని పేరేమి?

దాం—పరిహాసము చాలింపుము. ఋశ్యశృఙ్గాశ్రమంబునుండి యరుంధతినిఁ బురస్కరించుకొని మహారాజ దశరథ ధర్మపత్నులఁ దీసికొనివచ్చిన యాతండు భగవంతుండగు వసిష్ఠుఁడు. నీవిట్లు ప్రేలెదవేమి?

సౌ—ఊ! వసిష్ఠుఁడా?

దాం—ఔను.

సౌ—నేను పెద్దపులియేదో వచ్చిన దనుకొంటిని.

దాం—ఏమంటివి?

సౌ—పాపము. ఇతఁడు రాఁగానే పుల్లావుపెయ్యను మడమడ మనిపించిరి.

దాం—"సమాంసంబు మధుపర్కంబ" ను ధర్మశాస్త్రంబును దలంచుచు గృహమేధులు శ్రోత్రియుండగు నభ్యాగతునకు వత్సతరినిఁగాని మహోక్షంబును

గాని వండిపెట్టరైదరు. ఆధర్మము ధన్యమునుగా సూత్రకారులు చెప్పుచున్నారు.

సౌ— దొరకితివిరా.

దాం— ఎట్లు?

సౌ— వసిష్ఠ మిత్రులువచ్చుటకు ముందుగా నిప్పుడేవచ్చిన రాజర్షియగు జనకునకు వాల్మీకి దధిమధువులచేతనే మధుపర్కంబు నిర్వర్తించె. వత్సతరిని ముట్టుకొనలేదు.

దాం— మాంసమును విడిచినవారి కిట్టి కల్పంబును గొందఱు చెప్పుచున్నారు. పూజ్యుండగు జనకమహర్షి మాంసపరిత్యాగి.

సౌ— ఎందుచే?

దాం— సీతాదేవికి సంభవించిన యట్టి దైవదుర్విపాకమును విని వానప్రస్థుండై చంద్రద్వీప తపోవనంబునఁ దపంబొనరించు నితనికిట్లే కొన్ని సంవత్సరములు వెళ్ళినవి.

సౌ— అప్పటనుండి యెందులకు వచ్చినాఁడు?

దాం— ప్రియస్నేహితుఁడగు వాల్మీకినిఁ జూచుటకు.

సౌ— ఇప్పుడు వియ్యపురాండ్రితనిఁజూచిరేమో తెలియలేదు.

దాం— స్వయముగావచ్చి యాదరంబున నితని సందర్శింపుమని కౌసల్యాదేవికిఁజెప్పుటకు వసిష్ఠమహర్షి యిప్పుడే యరుంధతినిఁ బంపెను.

సౌ— ఈ ముసలివారందఱు పరస్పరము గలిసికొనినట్లుగా మనముగూడ బ్రహ్మచారులంగూడి యనధ్యయనమహోత్సవంబు నాటలతో వెళ్ళఁబుచ్చెదము. ఇప్పుడు జనకుఁడెక్కడనుండె?

దాం— వాల్మీకి వసిష్ఠులసేవించి వచ్చి యాశ్రమము వెలుపలి చెట్టుమొదటఁగూర్చుండెను.

క॥ తిరముగ మది దరికొను కూఁ
తురు విరహముచేత నైన- దుఃఖంబున నాం
తర వృద్ధవహ్ని జీర్ణిత
ధరణీజముపోల్కి- నితఁడు- తపియింపఁబడుఁ ॥

(అని నిష్క్రమించిరి.)

ఇది విష్కంభము.

(పిదప జనకుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు.)

జ—మ॥ దురితంబెయ్యది బిడ్డకయ్యెను మహా- దుఃఖాకరంబై మనం
బు రణంబట్టులు వేఁచు దాన జననం- బుంబొందె వేగన్ ని
తరధారావహమై చిరంబుగ నవీ- నంబట్టులో కినరా- నా।
కరణంబుల్ పదునైన అంపముగతిన్- ఖండించుచున్ బోమ।

ఈ దురాసదంబగు దుఃఖంబునను ముసలితనముచేతను జేయరాని కృ
చాంద్రాయణాది వ్రతంబులాచరించి శరీర ధాతువుల నెండించుకొనిన నా ప
దేహ మవలంబన శూన్యంబయ్యు నిప్పటికిని నశింపక యున్నది. ఎవ్వ రాత్మఘ
కు లగుదురో వారికంధతామిస్రంబు లగున సుర్యనామలోకంబులు విధింపఁబడ
న్నవి. మునీశ్వరులిట్లే తలంచుచున్నారు.

క॥ నరులెవరు బలాత్కారపు।
మరణముపాలై తమంత- మడియుదురో తమో ।
భరితము లసూర్యనామక ।
నరకభువనములకు వారు- నడచెద రనుచున్ ॥

పెక్కేండ్లు గడచినను మాటిమాటికి నెడదెగని విచారంబున విశదప్రకా
బుగలిగి క్రొత్తదివలె నాదుఃఖసంవేగము శాంతింపకున్నది. ఓతల్లీ! దేవయజన
భవా! సీతా! నీజననఫలం బిట్టిది. సిగ్గుచే యథేచ్ఛముగా నేడ్చుటకును వలనొ
న్నది. హా! పుత్రీ!

చ॥ అనియతమాచు దుఃఖమును- హాసము వచ్చుచునుండఁ గొన్ని క్రొ
న్ననలనుబోలు పాలరద- నంబులురంజిలఁ దొట్రుపాటుచే।
త నెఱుఁగరాని మంజుల ప- దంబుల వాకొను నీదు సారసం।
బు నెనయు చిన్ననాఁటి మొగ- మున్ మది నెంచెదఁ గూఁతురా కూఁతు

భగవతీ! వసుమతీ! నిజముగా నీవు కఠినురాలవు.

మ॥ కనినా వెవ్వతె వాణి విద్యవలె వే- డ్కన్ ? దేనిమాహాత్మ్యమున్।
గనినారో? మును లీవరుంధతియు గం- గాపావకుల్ భాసురుఁ
డును దా రాఘువవంశముఖ్యుఁడు గురుం- డున్, శుద్ధయౌనట్టి నీ
తనయన్ జెందిన దుఃఖమెట్లు కఠినా- త్మా! చూచి సైరించితే ॥

(తెరలో) తల్లులారా! ఇట్టిటు.

జన—ఓహో! కంచుకిదర్శితమార్గయగు నీమె యరుంధతి. ఈ మహాదేవియో

(ఆలోచించి చూచి)

అకటా! యెట్లు? ఈమె మహారాజ దశరథధర్మపత్నియు నాప్రియసఖి యు నగు కౌసల్య— ఈమె యీమెయని యెవఁడానవాలుపట్టఁగలఁడు?

ఉ॥ ఈమె వసించెడుఁ దశర- థేంద్రగృహంబున లక్ష్మిసాటిగాఁ
గా మును లక్ష్మియే నిజము- గా నుపమానపదంబదేల? హా
యేమియొ కాని దైవవిధి- నిప్పుడు దుఃఖవికారమైన యే
దో మఱియొకటా భూతముగ- నుండెను సృష్టివిపాకమెట్టిదో॥

గీ॥ మున్ను చూడంగ నేదేవి- మూర్తిమంత
మగుమహోత్సవ మట్లు నా- కగుచునుండు
నామె దర్శన మిప్పుడ- త్యంతముగ న
సహ్యమగుఁ బుండుపై నుప్పు- చల్లినట్లు॥

(పిదప నరుంధతి, కౌసల్య, కంచుకి, ప్రవేశించుచున్నారు.)

అరుం—స్వయముగా వెడలి జనకునిఁ బలుకరింపఁదగునని మీ కులగురువాజ్ఞాపించి యందులకై నన్ను నీకడ కంపెను. కావున మాటిమాటికీ సంశయమేల?

కం—మనస్సు ధైర్యపఱిచికొని వసిష్ఠునియానతి నొనరింపుమని విన్నవించుచు న్నాను.

కౌస—ఇట్టిసమయంబున మిథిలేశుఁడు చూడఁదగినవాఁడని యొకటా! హాహా! దుఃఖములవతరించుచున్నవి. కావున జాఱిపోయిన మూలబంధములగల హృదయము నిలుపుకొనుటకుఁ జాలకుంటిని.

అరుం—ఇందు సందియమేమి?

గీ॥ జనులకుఁ బాంధవవియోగ- జనితములగు
దుఃఖములు సతతంబుగఁ- దోరఁగుచున్న
నధికమిత్రుఁడు కన్పడి- నప్పు డవ్వి
హెచ్చి వేనాఁగులఁ బ్రవ- హించుచుండు॥

కౌస—అడవిపాలయిన నాయనుంగుఁగోడలితండ్రియు రాజర్షియు నగు జనకునకు నా మొగమెట్లు చూపుదును?

అరు—క॥ ఘన యాజ్ఞవల్క్యముని యె
వ్వని కుపదేశించె బ్రహ్మ- పారాయణ మా
జనకకులోద్వహుఁ డగు నీ
జనకుఁడె మీపొగడఁదగిన- సంబంధియగున్॥

కౌస—ఆమహారాజునకుఁ బ్రాణమిత్రుండును గోడలికిఁదండ్రియు నగు నా సీరధ్వజుండితండె.

అక్కటా! యా నిర్వ్యాపారదినంబులు తలఁపునకు వచ్చుచున్నవి. హా! దేవా! యిదంతయు శూన్యంబ.

జన—భగవతీ! యరుంధతీ! సీరధ్వజుండు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

మ॥ అతఁ డాయొజ్జలయొజ్జ పావనమహో- వ్యాసక్తుఁడైయున్న నీ
పతి యేదేవతచేతఁ బావనుఁడ నా- భావించెనో? క్రింద నా
ని తలన్ మ్రొక్కెద ముజ్జగంబులకుఁ బు- న్నెంబిచ్చుదానిన్ జగ
న్నతపాదాంబుజ దేవి నా భగవతిన్- బ్రాభాతసంధ్యోపమన్॥

అరుం—అక్షరం బగుజ్యోతిస్సు వెలుఁగుఁగాత. రజఃపరుండగు దేవుండు నిన్నుఁ బవిత్రునిఁ జేయునుగాత.

జన—భగవతీ! యీ మహారాజుగారి తల్లి కారోగ్యమా?

కం—అతినిష్ఠురముగా నిందింపఁబడితిమి. రాజర్షీ! యీకోపంబున నే చిరకాలము క్రిందట రామభద్రుని దర్శనంబు విడిచి మిగులవగచుచున్న దేవినిదుఃఖపెట్ట నర్హుండవుకావు. పౌరులెల్లెడఁ గింవదంతిగలిగియుండుట రామభద్రునకు గొప్పదైవదుర్యోగము సంభవించినది. నీచమతు లగ్నిశుద్ధిని విశ్వసింపమి న తండు దారుణకర్మ మొనరించెను.

జన—(సరోషముగా) మావంశమందుఁ బుట్టినవారి పరిశోధనంబున నగ్నిశుద్ధియెట్టిది? అయ్యో! రామభద్ర పరిభూతులమయ్యనిట్లు పలుకు జనంబున మరల నిందింపఁబడితిమి,

అరుం—(నిశ్శ్వసించి) ఔను నిజమే, "అగ్నియగ్ని" యనునక్షరంబులు జానకింగూర్చి మిక్కిలి తేలికవి. "సీత" యనుటయే చాలును. హా వత్సా!

చ. నిసుఁగవో శిష్యవో యెదియొ- నీ వగు పట్టది యుండు నాకు నీ।
యసమవిశుద్ధి నీయెడల- నచ్చపుభక్తినిదుఁ వధూత్వమో।
పసితనమో యగుఁ జగతి- వంద్యవుగా గుణులందు సద్గుణా।
ళిసదనమౌను బూజ కటు- లింగవయస్సులు గావు జానకీ! ॥

కౌస — దుఃఖములు మొదలు పెట్టుచున్నట్లున్నవి. (అతిమూర్ఛిల్లుచున్నది.)

జన — అక్కటా! యేమిది?

అరుం — రాజర్షీ! యింతకంటె నేమున్నది.

ఉ. ఆ నృపుఁ డా సువాసరము- లా సుఖ మాపసిబిడ్డలంతయుఁ।
ధ్యానము మీఁదవచ్చినది- యాప్తసఖుండవు నీవు కన్పడన్।
దాన విమూఢ యయ్యె సఖి- దైవవిపాకమున న్నిజంబుగా।
సూనముకంటె మెత్తనిది- సూనసఁబోఁడులచిత్తమెత్తఱే ॥

జన — పెద్దకాలంబునకుఁ గనఁబడిన నాప్రియస్నేహితుని ప్రియధర్మపత్నిని శత్రువవలెఁ జూచు నే నన్నివిధముల ఘాతుకుఁడ నైతిని.

మ. అతఁడే నాప్రియమిత్రుఁడుత్తముఁడు వి- య్యంకుండు చిత్తంబు జీ।
వితసాఫల్యము పొంద మీయెడలు భా- వింపంగ జీవంబు నీ।
యితరంబేది ప్రియంబదే యతఁడు భూ- మీంద్రుండు రారాజు శ్రీ।
హితుఁ డాపత్తిరథుండు పుణ్యనిధి నా- కింకేమి గాఁ డెన్నఁగన్ ॥

కష్టము. కష్టము. ఈమెయే యాకౌసల్య.

చ. ఇరువురు వేఱుగాఁ బతియు- నీసతియుం దమగుప్తభాషణా।
దరకలహంబు నొండొరుల- తప్పనుఁ జెప్పుచునుండ్రు నాకు నా।
యిరువురకిన్క యేని ముద- మేని పదంపడి నాయధీన మా।
స్మరణము చాలుఁజాలు మది- మండుచునుండెను దానిఁదల్పఁగన్ ॥

అరుం — కటకటా! చాలసేపునుండి యాగిన నిట్టూర్పుగలుగు నీమె హృదయంబు కొట్టుకొనుచున్నది.

జన — హా! స్నేహితురాలా! (కమండలూదకమునఁ దడుపుచున్నాఁడు.)

కం— గీ. ముందుగా విధి చెలికానిఁ- బోలి ముఖ్య।
మైన సుఖమిచ్చు నానుకూ- ల్యంబుఁ జూపి।
యంత నసహాయమున దారు- ణాత్ముఁడగుచు।
మరలి కలిగించు దుఃఖంబు- మానసమున ॥

కౌస— (నిట్టూర్పుపుచ్చి) హా వత్సా! జానకీ! యెచ్చట నుంటివి? నవవివాహశోభఁ జెంది వికచదమ్మిఁబోలి యందంబగు నీమోముఁ దలఁచుచుంటిని. శరచ్చంద్రచంద్రికాసుందరాంగీ! రమ్ము, మరల నాతొడ నలంకరింపుము. "ఈజనకసుత రఘుకులమహత్తరులకుఁ గోడలు, మనకో కూఁతురే" యని యామహారాజు సర్వదా చెప్పుచుండును.

కం— ఔను. దేవిచెప్పినట్లే.

గీ. ఐదుగురిఁగన్నవాఁడైన- నావిభునకు।
నతిశయంబుగ నగు రాముఁడనుఁగుఁగొడుకు।
అట్లె నలువురుకోడండ్ర- యందుసీత।
వలెను గూరిమికోడ లె- వ్వతెయుఁ గాదు॥

జన— హాప్రియసఖా! మహారాజదశరథా! ఇట్లన్నివిధముల మనస్సునాటిన నిన్నెట్లు మఱచెదను?

ఉ. కన్నియ తల్లిదండ్రు లతి- గౌరవమల్లు ననుంగుఁజుట్టలం।
దెన్నుచునుండ్రు చుట్టఱికె- మెచ్చ నహో యది నీవొనర్చినా।
మన్ననఁ దల్లక్రిందగు స- మాగమబీజము నట్టిపూజ్యుని।
న్నెన్నిహరించెఁ గాల మిసి- యీబ్రతుకేటికిఁ బాపభూమిలో॥

కౌస— మైథిలీ! యేమిచేయుదును? దృఢవజ్రలేపంబున బిగిసినట్లు నా పాడుజీవనము నిర్భాగ్యురాలనగు నన్ను విడువకున్నది.

అరుం— రాణీ! యూఁడిల్లుము. నడుమనడుమ బాష్పవిశ్రాంతిచేయఁదగినదియే. ఇదిగాక "కాఁదగినదట్లయ్యెను. ఇఁకఁ గల్యాణోదర్కము గాఁగల" దని ఋశ్యశృఙ్గాశ్రమమున మీ కులగురుఁడేమిచెప్పెనో. దానిఁ దలఁపకుంటివాయేమి?

కౌస— అతిక్రాంతమనోరథురాలనగునా కిదెట్లు?

అరుం — రాజపత్నీ! అశ్లేని యీవాక్య మసత్యమని తలఁచుచుంటివా? అట్లాలో
చింపఁదగదు.

గీ. సంశయము గూడ దాత్మవి- జ్ఞానులైన।
బ్రాహ్మణులవాక్యములయందు- భద్రలక్ష్మి।
వారిపలుకుల నివసించు- వారు పలుకఁ।
గడఁగ రర్థంబులేని వా- క్యంబు లెపుడు॥

(తెరలోఁగలకలము) అందఱు వినుచున్నారు.)

జన — శిష్టానధ్యయనంబగుట ననర్గళంబుగ నాడుచుండుబ్రహ్మచారులకలకలంబిది.

కౌస — బాల్యము సులభసౌఖ్యమగును. (చూచి) ఆహా! ఈ బాలురనడుమనుండి యొకచిన్నవాఁడు రామచంద్రుని చిన్ననాఁటిశోభను గూడుసుకుమారావయవంబుల మనకన్నులకుఁ జల్లగాఁ గన్పట్టుచుండె నెవఁడితండు?

అరుం — (తనలో) భాగీరథి చెప్పిన రహస్యకర్ణామృతంబిదియ. కాని యాయుష్మంతులగు కుశలవులలో నితఁడెవఁడో యెఱుఁగను. (ప్రకాశముగా)

చ. కువలయనీలమూర్తి తమిఁ- గొల్పెడు నాజునపాలవాఁడితం।
డెవఁడో యలంకరించుచు ము- నీశకుమారుల నాత్మకాంతిఁ జి।
న్నవయసు వెండి పొందు రఘు- నందనుపోలికిఁ జూపుదాఁకిక।
న్గవ, కమృతాంజనం బిడును- నాకు సుఖంబుగ సత్వరంబుగన్॥

కం — నిశ్చయముగా నీబాలుఁడు క్షత్రియబ్రహ్మచారియని తలఁచెదను.

జన — సత్యము సత్యము.

మ. తుదలంగూడిన కంకపత్రములతోఁ- దూణంబులిర్వంకలం।
దొడవుల్ భస్మపవిత్రపుండ్ర మగుటో- మ్మొందున్ వ్యాఘ్రత్వక్కుపై।
శదనారీరశనానిబద్ధ మగుఁ గా- షాయాంబరం బొక్కచే।
తఁ దగున్ గార్ముక మక్షమాల పెఱచే- తన్ బిప్పలీదండమున్॥

భగవతీ! యరుంధతీ! వీఁడెవరివాఁడని కనుఁగొంటివి.

అరుం — మేమిప్పుడే వచ్చితిమి.

జన — ఆర్యగృష్టీ! మిక్కిలివేడుక గానున్నది. నీవు వెళ్ళి వాల్మీకిమహర్షి నడిగిరమ్ము.

ఎవరో పెద్దమనిష్యుఁ జూడఁ దలంచుచున్నారని యబ్బాలునితోఁ గూడఁ జెప్పుము.

కం— చిత్తము చిత్తము. (అని వెడలెను.)

కౌస—మీరేమియాలోచించితిరి? ఇట్లు చెప్పిన వచ్చునా? రాఁడా?

జన—ఇట్టి లోకోత్తరనిర్మాణంబునకు సత్త్వవర్తము వేఱగునా?

కౌస—కంచుకివచనంబు సవినయంబుగ విని తనతోడిబాలురవిడిచి యా కుమారుఁడిటు మొగముత్రిప్పి వచ్చుచుండెను.

జన—(చాలసేపుచూచి) ఇదేదోయద్భుతము.

చ. అనయము నేర్పరుల్ గనున- దజ్ఞు లెఱుంగఁగరాని దింకఁదా।
వినయముచేతఁ జల్లనిది- పిన్నతనంబున నున్ననైన దీ।
తనిగుహిమప్రకర్ష మతి- దారుణమోహనిబద్ధ మైననా।
మనమును సూదిరాయి వడి- మైనినుముంబలెలాగుచుండెడిన్ ॥

లవుఁడు—(ప్రవేశించి) వయఃక్రమంబు నెఱుంగక పూజ్యులగు వీరికెట్లు నమస్కరింతును? (ఆలోచించి) ఇది విపరీతముగాని పద్ధతియని పెద్దలుచెప్పుదురు. (సవినయముగాడాసి) మీ యందఱకిదె లవుని నమస్కారపరంపర.

అరుం—జన—ఆయుష్మంతుఁడవు గమ్ము.

కౌస—నాయనా! చిరంజీవివి కమ్ము

అరుం—వత్సా! రమ్ము (అని లవునిఁదొడమీఁదఁబెట్టుకొని) దైవవశమున నాయంకమే కాదు మనోరథంబును నిండినది

కౌస—తండ్రీ! యిటుకూడరమ్ము (అని యుత్సంగముపై గ్రహించి) ఆహా! కొంచెము వికసించిన నల్లకలువగాంతిఁబోలి ప్రకాశించు దేహంబుననే కాదు, వృద్ధ కేసరములు దినుటఁ గషాయవర్ణం బగుకంఠంబు గలుగు రాయంచ కూఁతఁబోలి కంచువలె మ్రోగు దీర్ఘస్వరంబునను రామభద్రు ననుసరించుచున్నాఁడు. కమలపత్రమృదులం బగుశరీరస్పర్శంబు నట్టిదే. నాయనా! నీ మొగముఁజూచెదను (గడ్డమెత్తిచూచి సాభిప్రాయముగాఁ గన్నీటితో) రాజర్షీ! చూడవా యేమి? పరిశీలింప నీతని మొగము కోడలి మొగముతోఁగూడ సంవాదము చేయుచున్నది.

జన—అవును! చూచుచుంటిని.

కౌస—అకటా! వెఱ్ఱియెత్తినట్లు నాహృదయము పలువిధములఁ బరితపించు చున్నది.

జన.మ. అనుగుం గూతురుచాయ రాముని తా- నచ్చొత్తినట్లుండె నీ
తనియం దాస్యము వాణి యా యొడలు సౌం- దర్యంబుదోఁ బుట్టు నా
వినయం బా యనుభావ మయ్యెవియ దే- వీ! హా సతీరత్నమా!
తనయా! చంచలమౌచు నామనము సం- ధావించు వేదారులన్ ॥

కౌస—అబ్బాయీ! నీకుఁదల్లియున్నదా? ఎప్పుడైన మీయమ్మనుదలఁచుచుందువా?

లవు—లేదు. లేదు.

కౌస—అట్లయిన నీవెవరివాఁడవు?

లవు—సుప్రసిద్ధుఁడగు ప్రాచేతసుని వాఁడను.

కౌస—తండ్రీ! చెప్పవలసిన దానినిఁ జెప్పము.

లవు—నే నింతయే యెఱుఁగుదును.

(తెరలో) ఓ సైనికులారా! బాలుండగు చంద్రకేతుఁడాజ్ఞాపించుచున్నాఁడు. ఎవ్వరు నాశ్రమసమీపప్రదేశముల నాక్రమింపవలదు.

అరుం—జన—మేధ్యాశ్వప్రసంగమునవచ్చిన చంద్రకేతువు చూడఁదగినవాఁడగుట నేఁడు సుదినము.

కౌస—చిన్నిలక్ష్మణునిపుత్రుఁ డాజ్ఞాపించుచున్నాఁడను నక్షరంబు లమృతబిందు సుందరములై వినఁబడుచున్నవి.

లవు—ఆర్యా! చంద్రకేతు వెవఁడు?

జన—దాశరథు లగు రామలక్ష్మణుల నెఱుఁగుదువా?

లవు—రామాయణకథాపురుషులు వీరేకదా?

జన—ఔను.

లవు—అట్లయిన నెందుల కెఱుఁగను.

జన—ఈ చంద్రకేతు వాలక్ష్మణుని కొడుకు.

లవు—ఊర్మిళాపుత్రుఁడా? అట్లయిన మైథిలుఁ డగు రాజర్షికి దౌహిత్రుఁడు.

అరుం—బాలుండు కథాప్రావీణ్యమును బ్రకటించెను.

జన—(ఆలోచించి) నీవీకథ నెఱిఁగితి వట్లయినఁ జెప్పుము. చూచెదము. ఆదశరథపుత్రుల కేయేభార్యలయందెందఱేయే పేర్లు గలవారుదయించిరి.

లవు—ఈకథావిభాగము మాకుఁగాని యితరులకుఁగాని శ్రుతపూర్వము గాదు.

జన—కవివరుఁడు చెప్పలేదా?

లవు—చెప్పెనుగాని వివరింపలేదు. ఆమహర్షి దానిలో నేకదేశమును సరసాభినేయ ప్రబంధముగా రచించి తనచేతితో వ్రాసిన యాపుస్తకమును దౌర్యత్రిక సూత్రధారుఁ డగుభరతునకుఁ బంపెను.

జన—ఎందులకు?

లవు—అతఁ డప్సరలచేఁ బ్రయోగింపఁజేయఁగలఁడని.

జన—మాకిదంతయు నభిప్రాయగర్భితముగా నున్నది.

లవు—ఈవిషయమున మాగురువున్న కధికాసక్తిగలదు ఏమనఁ గొందఱు శిష్యులచేతి కాపుస్తకము నిచ్చిపంపుచు వారితోఁగూడ ధనుష్పాణియగు మా భ్రాతను దప్పులు దిద్దుటకై పంపెను.

కౌస—నీకు భ్రాతగలఁడా?

లవు—ఆర్యుఁడగు కుశుఁడు గలఁడు.

కౌస—నీకంటెఁ బెద్దవాఁడని తోఁచుచున్నది.

లవు—ఔను. ప్రసవానుక్రమంబున నతఁడు పెద్ద.

జన—మీరు కవలపిల్లలాయేమి?

లవు—అవును.

జన—బాలా! కథాప్రపంచ మెంతవఱకు కెఱిఁగితివో చెప్పుము.

లవు—"అసత్యంబగు పౌరాపవాదంబునఁ ద్వరపడినరాజుచే విడువఁబడినదై యొకర్రుత్తుకయు నాసన్నప్రసవవేదనయు నగు సీతాదేవిని గహనంబున విడిచి లక్ష్మణుండు వెళ్ళెను" అని నంతవఱకు.

కౌస—హా సీతా! సుందరముఖీ! నీకుసుమసమశరీరమున కీదైవవంచన మెట్లు సంభవించినది?

జన—హా కుమారీ!

చ. పరిభవ ముగ్రకాననని- వాసము నట్టి ప్రసూతివేదనల్ ।
బొరసిననీవు దుష్టమృగ- ములు ఖలులుల్ జరియింపఁజుట్టు న ।
ట్లెగువులలో భయంపడి ము- దిల్ బలుసారులు నన్ను "నాయనా!
శరణ" నుచుం దలంచితివి- సందియమెంచులకుం దనూభవా! ॥

లవ—ఆర్యులారా! మీరెవరు?

లవు—(సకౌతుకోపరోధవిస్మయముగా) ఆర్యులారా! చూడుఁడు. వీరు నన్నుఁ దీసికొని పోవుచున్నారు. (అని వేగముగా వెళ్ళుచున్నాఁడు,)

అరుం—జన—వీని కపితసంతోషముగా నున్నది.

కౌస—ఆరణ్యక శిశురూపాలాపంబుల మీరు సంతోషించితిరి. నేను వీనినిఁ జూచుచు వంచింపఁబడితినని తలఁచెదను. కాఁబట్టి కొంచెమటువెళ్ళి దర్శించి తరుగెత్తు నాబాలునిఁ జూచెదను.

అరుం—ఆ చపలుం డతివేగంబున దూరముగా వెళ్ళెను. ఎట్లు కనఁబడును?

కంచుకి—(ప్రవేశించి) “సమయము వచ్చినప్పుడిది మీకుఁ దెలియు” నని వాల్మీకి మహర్షి చెప్పెను.

జన—ఇదెదో మిగుల గంభీరమయినది. భగవతీ! యరుంధతీ! ప్రాచేతసునిఁ జూచెదము. (వృద్ధవర్గము నిష్క్రమించెను.)

వటువులు—(ప్రవేశించి) బాలా! యీయాశ్చర్యము చూడుము.

లవు—చూచితిని. గ్రహించితిని. ఇది నిశ్చయముగా నాశ్వమేధికాశ్వము.

వటు—ఎట్లు తెలిసికొంటివి?

లవు—మూఢులారా! ఆభాగమును మీరుగూడఁ జదివితిరి. చూడకుంటిరా యేమి? ఒక్కొక్క నూఱుపరిమితంబుగాఁ గవచవంతులు నిషంగవంతులు దండవంతులును రక్షకులుగా నుండిరి. అట్టిదే మఱియొక్కటి గనఁబట్టునని మీకు సందియము వొడమెనేని యడుగుఁడు.

వటు—సేనారక్షితం బగునీయశ్వ మెందుల కిట్లు తిరుగుచున్నది.

లవు—(సస్పృహముగాఁ దనలో) అశ్వమేధంబనునది విశ్వవిజయు లగు రాజులకు బలిష్ఠంబును సకలరాజపరిభావియు నగు నుత్కర్షనికషంబు.

(తెరలో) గీ. ఏడులోకంబులందుఁ దా- నేకవీరుఁ।
డైనరావణకులహంత- కగుచు జయప।
తాక యిదికాక భూమికం- తకును వీర।
ఘోషణం బగు నీయజ్ఞ- ఘోటకంబు॥

లవు—(గర్వముతో) ఆహా! యీయక్షరంబులు క్రోధోద్దీపకంబులుగా నున్నవి.

వటు—ఎందుల కామాటలు? ఈకుమారుండు ప్రాజ్ఞుండు.

లవు—ఎందుల కేకలు. భూతలం బరాజకమాయేమి?

(తెరలో) ఓరీ చపలా! మహారాజున కెదురు రాజా లెక్కడ!

లవు—మూర్ఖులు. ఛీ. ఛీ. పోనిమ్ము.

గీ. ఉండిరే నుండుదురు గాక- యుర్విలోన।
భీతి నాకేమిగల్గు నీ- విషయమందు।
నిట్టిపలుకులతో నేమి?- యిపుడు మీ ప।
తాక హరియింతుఁ జూడుఁడు- తప్పకుండ॥

వటు—కుమారా! యీహయంబును మంటిగడ్డలు ఉప్పి కొట్టి మళ్ళించి ములు మోదుగుల నడుమ సంచరింపనిండు

పురుషుఁడు—(కోపముతోఁ బ్రవేశించి.)

ఓరీ చపలమతీ! యేమంటివి? యీసైనికబృందము తీక్ష్ణతరంబు. దృప్తంబగు పిల్లవాని పలుకునైన సహింపదు. రాజజాతుఁడగు చంద్రకేతుఁడు దుర్దాంతుఁడు అతండు నవపూర్వారణ్యంబులఁ జూడఁదలఁచి వెళ్ళి యిప్పటికిని రాకుండె. కానఁ ద్వరితముగా నీతురగమానంబునుండి మరలిపొండు.

వటు—కుమారా! యీగుఱ్ఱముతో నేమి? మ్రోఁగుచుండు విండ్లుగల యీభటులు భయపెట్టుచున్నారు. మన యాశ్రమస్థానము దూరమందున్నది. కావున రమ్ము. లేడిగంతులతోఁ బాఱిపోవుదము.

లవు—(నవ్వి) ఆశస్త్రము లేమి మ్రోఁగును. (అని విల్లెక్కువెట్టుచు)

చ. గొనమును నాల్కఁ గూర్చఁబడు- కోలలు నాఁ గొనలొప్పి నిస్వన।
ఘనఘనఘర్ఘరధ్వనుల- కైవడి మ్రోఁగుచుఁ జంపఁబూనిన।
ధ్వనయము నాస్యయంత్రమున- వే వెలివాఱెడు నావులింతఁ దా।
ననుకరణించి చాప మిపు- డాతతగర్భముగాఁగ నయ్యెడుఁ॥

అని యథోచితంబుగఁ బరిక్రమించి యందఱు నిష్క్రమించిరి.)

ఇతి చతుర్థాంకము.

శ్రీ ర స్తు.

ఉత్తర రామ చరిత నాటకము.

పంచ మాఙ్కము.

(తెరలో)

సైనికులారా! మన బలంబున కవలంబనంబు గలిగినది.

చ. త్వరిత సుమంత్రచోదిత జ- వప్రచలత్తురగంబులొప్ప నా।
యరదము నెక్కి మీ మనము- రాద్భుతముల్ విని మెచ్చు తగ్గునా।
ధరణి నిరంతరంబు చలి- తంబగు కాంచనపుం బతాక యా।
యరదమునన్ జెలంగ వడి- నాతఁడె వచ్చెడుఁ జంద్రకేతుఁడున్॥

(పిదపఁ జెప్పినట్లు ప్రవేశించి.)

చంద్రకేతుఁడు—ఆర్యా! సుమన్త్రా! చూడు, చూడు.

ఉ. కొంచెపుఁగిన్క నెఱ్ఱవడు- కూరిమి మోము సెలంగువాడు నా।
చంచల పంచచూడుఁడు న- సామ్యుఁడు వీరకుమారుఁ డీతఁడే।
కొంచక మ్రోఁగునారి యురు- కోణము లొప్పినవింట ముల్కుల।
న్మంచును యుద్ధభూమి బల- మధ్యమునన్ వెదచల్లు నెల్లెడన్॥

ఆశ్చర్య మాశ్చర్యము.

గీ. దళితకరిగండ టంకార- కలన ఘోర।
శరశతుఁడు నవ రఘువంశ- పరిభవాంకు।
రుఁడు మునిజనబాలుఁ డో- క్కరుఁ డనంత।
కోపుఁ డీతఁడు ముదమును- గూర్చు నాకు॥

సుమ—కుమారా!

వః ౦ర అమరాసురాతిగ మ- హామహిముల్ శిశువీని రాఘవో।
హూణము పమరూపుఁ జూచి సుత- పఃఫలకౌశికయజ్ఞశత్రులన్।

సమరంబునందు వడిం- జంపంగం గార్ముకమూనుశూరుగా।
ము మనంబునందుం దల- పోయుచునుంటిని మాటిమాటికిన్॥

చం— ఒక్కనికై యనేకుల కారంభము గలిగినదని నామనస్సు సిగ్గుపడుచున్నది.

పృథ్వి. మదాంధు లతిభీక రాయుధస- మాజచంచత్కరుల్।
మదాతిశయదుర్దినద్విరద- మండలంబుల్ క్వణ।
ద్వదత్రనకఘంటికా యుతర- థంబులున్ దోంటి య।
స్మదీయ బలమొక్క బాలుని ని- జంబుగన్ జుట్టెడున్॥

సుమ—వత్సా! వీరందఱుగూడినను వీనికిం జాలరు. వేఱుగానుండినం జెప్పెడిదేమి?

చం—ఆర్యా! త్వరపడుము, త్వరపడుము. అస్మదాశ్రితబలంబుల నితండు చంప మొదలుపెట్టెను.

మ. గిరికుంజంబులలో భయంబున మహా- ఘీంకారముల్ సల్పు కుం।
జరయూథంబుల కర్ణముల్ పొడుచు నా- జ్యానాదమున్ దుందుభీ।
సరయధ్వానముం గూర్చుచున్ భువి శిర- స్సంఘంబులన్ మృత్యుభీ।
కరవక్త్రాద్రిదన శేషపూరితను గాం- గల్పించు నిర్వీరుండౌ॥

సుమ—(తనలో) ఇట్టి వానితోంగూడ నీచంద్రకేతువునకు ద్వంద్వయుద్ధము నెట్లంగీకరింతుము? (ఆలోచించి) కాక, మన మిక్ష్వాకుకులవృద్ధులముగదా? సంగరము సంభవించినయెడ గతియేమి?

చం—(సవిస్మయలజ్జాసంభ్రమముగా) సైన్యములెల్లెడం బాఱిపోయినవి గదా? ఛీ. ఛీ.

సు—(రథవేగమునిరూపించి) కుమారా! యీవీరుండు నీకుసంభాషింపసమీపించెను,

చం—(స్మృతినభినయించి) ఆర్యా! వీని నేపేరునం బిలుతును?

సు— లవుండని.

చం—మణిరంగవృత్తము—

ఓమహాభుజ!- యోలవ! బాలా!।
యేమి నీకింక- హీనులతోడన్।
రామ తేనిదె- రా శమియించున్।
ధామ వి… ను- ధామమునందున్॥

సు—ప్రఘాకలితవృత్తము—

మరలెను నీపిలుపుల్ వినంగఁగు- మారుఁడీతఁడు సైన్యసం।
హరణమునుండియో చూడుబాలక!- యంబుదధ్వని విన్నకే।
సరివరశాబక మా మదాంధగ- జప్రమర్దనమందుఁ దా।
మరలిన్నయట్టులు చూడఁగా నుప- మాన మాతని కీవుగా॥

లవు—రాజపుత్రా! మేలు, మేలు, నిజముగా నైక్ష్వాకుఁడవే. ఇదిగో నేను మరలి వచ్చితిని.

(తెరలో గొప్పకలకలము.)

లవు—పరాజితులయ్యును మరలవచ్చి పృష్ఠానుసారులై యా చమూపతులు సావహేలనముగా సమీపించుచున్నారు. ఇసీ మూఢులు.

మ. గిరిఘాతక్షుభిత ప్రచండబడబా- గ్నింబోలు నాకోపభీ।
కరపూర్ణాగ్నికి హేలచే గొడవలం- గావించుచున్ వెన్క సం।
గర సంరంభముచేయు నీభటతతుల్ - కల్పాంతకాలానిలా।
తిరయాస్ఫాలితసింధునిర్ఝరవిభా- తిన్ భోజ్యమై యొప్పెడున్॥

(అని వేగముగాఁ బరిక్రమించుచున్నాఁడు.)

చం—కుమారా!

చ. గొనములగొప్ప నచ్చెరువు- గూర్చుట నిష్టుఁడవైతినాకుఁగా।
న నిజము నీవు మిత్రుఁడవు- నాయది యెయ్యది యద్ది నీదె కా।
వున నిజసేన నెంములకుఁ- బోరొనరించుచు నుంటి వీవు ద।
ర్పనికష చంద్రకేతుఁడిదె- వచ్చెను నీకిఁక రమ్ము బాలకా!॥

లవు—(సహర్ష సంభ్రమముగా మరలి) ఆహా మహానుభావుండగు నీసూర్యకుల కుమారుని ప్రసన్నకర్కశమగు వీరవచనప్రయోగమేమి? కాన వీరితో నేమి? వీనినే సంభావించెదను.

(తెరలోఁ గలకలము.)

లవు—(క్రోధనిర్వేదములతో) అక్కటా! వీరసంవాద విఘ్నకారులగు నీపాపాత్ములు నాపనికి భంగముచేయుచుండిరి. (అని యెదురుగా వెళ్ళుచున్నాఁడు.)

చం—ఆర్యా! చూడుము, చూడుము.

చ. తమి గలదర్ప మొప్పఁగ ని- తం డదె నాయెడ బద్ధలక్ష్యుఁడై।
సమరబలంబు వెన్దగిలి- సాగ శరాసన మెక్కువెట్టుని।
కొమరుఁడు రెండుగా నెగురఁ- గొట్టెడు గాలిఁజలించు నింద్రచా।
పము ధరియించు నంబుదము- భాగ్యముఁదాల్పఁ దలంచిచూడఁగన్॥

సు—బాలకా! వీరు వీనినిఁ జూచుటకైనఁజాలరు. మనమే కేవల మచ్చెరువున నై మఱచితిమి.

చం—రాజులారా!

ఉ. ఏనుఁగు లశ్వముల్ రథము- లెక్కుచు లెక్కకు మీఱి తాల్చుచున్।
మేనుల వారవాణముల- మీఱిన ప్రాయము లొప్పఁ గీర్తికిన్।
బూనుచు మీరు చర్మవస- నుండు పదాతియునైన బాలునం।
దౌనని గుంపుగూడితి ర- హా! సడియయ్యెడు మీకు మాకిఁకన్।

లవు—అవును. నాయందు దయదలఁచు చున్నాఁడు కాఁబోలును. (ఆలోచించి) కానిమ్ము. కాలహరణ ప్రతిషేధంబునకై సైన్యంబుల జృంభకాస్త్రంబున స్తంభించెదను. (అని ధ్యానము నటించుచున్నాఁడు)

సు—ఆకస్మికముగా నుల్లోలంబులగు సైన్యనిర్ఘోషంబులు శాంతించుచున్నవేమి?

లవు—మేమిప్పుడు ప్రగల్భమును జూచెదము.

సు—వత్సా! కుమారుండు జృంభకాస్త్ర మామంత్రించెనని తలఁచెదను.

చం—సందేహమేమి.

చ. క్రమముగఁ జీఁకటుల్ మెఱపు- గల్గినయట్లదిమూసికొన్న నే।
త్రములను గప్పుచున్ భయక- రంబుగ విప్పుచు వేఁచుచుండెఁ జి।
త్రమున లిఖించినట్లు మన- దండు చలింపక యుండెఁ జూడ స।
త్యముగ ననంతవీర్యముగు- నయ్యది వెల్గెడు జృంభకాస్త్రమే॥

మ. పరితప్తస్ఫురదారకూటకపిశ- జ్వాలాప్రకాశంబు భీ।
కరపాతాళగుహౌఘనీకృతతమః- కాండాతినైల్యంబునుం।
బరఁగన్ జృంభకముల్ నభంబు మెఱపుల్- పాథోదముల్ గల్గుభీ।
కరకల్పానిలభిన్నవింధ్యగిరిశృం- గంబుల్ బలెన్ గప్పెడున్॥

సు—ఇతనికీజృంభకాస్త్రంబు లెట్లువచ్చెనో?

చం—వాల్మీకిమహర్షివలన వచ్చిన వని తలఁచెద.

సు—ఆముని యస్త్రముల నెఱుంగఁడు. అందులో జృంభకాస్త్రంబుల బొత్తిగా నెఱుఁగడు.

గీ. తొల్లి యీయస్త్రములు ముని- ధూర్జటి యగు।
నాకృశాశ్వుఁడు గనె నివి- యతనికరుణఁ।
గౌశికునిఁ జెందె నవి వాని- కరుణఁబిదప।
రామభద్రునిఁ జేందెనో- రాజతనయ! ॥

చం—అధికవిజ్ఞానవంతు లగునితరమంత్రవేత్తలు గూడ స్వయముగాఁ గనుగొందురు.

సు—వత్సా! సావధానుఁడవు కమ్ము. నీప్రతివీరుఁడు వచ్చెను.

కుమారులు—(పరస్పరము తమలో) ఆహా ప్రియదర్శనుఁడే (సస్నేహానురాగముగాఁ జూచి)

చ. తనకును దానె కూడినయు- దారగుణాళివిశేషమో? పురా।
తనమును బూర్వజన్మసము- దంచితసంచితబద్ధమైత్రివా।
సనయొ? నిజంబు దైవగతి- జ్ఞప్తికి నెక్కని బాంధవంబొ? నా।
కిత్తఁడు కనంబడంగ రచి- యించు మనంబును నిశ్చలంబుగన్ ॥

సు—దేనిని దారామైత్రియనియు చక్షూరాగంబనియు లోకులువ్యవహరింతురో యట్టినిష్కపటంబగు ప్రీతికొండొకని కొకానొకనియందుఁ గలుగుట యనునది ప్రాణిసామాన్యధర్మంబు. అనాలోచనీయకారణం బగునట్టి ప్రేమమును ప్రమాణంబుగాఁ జెప్పుచున్నారు.

గీ. హేతువిరహిత మగుపక్ష- పాత మెదియొ।
దాని కొకప్రతిక్రియ- తలఁప లేదు।
అవ్యయప్రేమమయతంతు- వదియ భూత।
ములను నంతరంగంబులఁ- బొడిచికుట్టు ॥

కుమారులు—(పరస్పరము మరలఁదమలో)

గీ. ఎట్టు లీనవవ్యూహరాజ- పట్టకాంతు।
లిడెడుమేన శరంబులు- విడువఁ దగును?।
పిది దొరకంగఁ గౌఁగిలి- యిచ్చగించి।
గగురు పొడుచుచునుండెనా- కాయ మిపుడు॥

ఇంతియే కాక—

ఉ. క్షేమవు గాక యేమి గతి- గల్గు మహోత్తర తేజునందుఁ? గాఁ।
డీవృశుఁ డెట్టిదానిగుఱి- యెంచుల కట్టిదిశస్త్రః? మెత్తినం।
క్షేమవు పోరరానినను- గాంచుచు నీతఁడె యేమి పలుక్ నో?।
జోమల ఘోర మానసమయ- సూక్ష్మము మైత్రిని బాడుచేయఁగా॥

సు— (లవునిఁజూచి కన్నీటితోఁ దనలో) హృదయమా! పెడబాటుఁబట్టిపోయెద వేమి?

క. ఎది నీమనోరథంబున।
శుఁ డగినబీజంబు దానిఁ- గొని హరియించెన్।
మొదలన దైవం బకటా!।
మొదలు తెగినతీఁగ నెట్లు- మొగ్గలు పుట్టున్?॥

చం— ఆర్య సుమంత్రా! రథమునుండి దిగుచుంటిని.

సు— ఏమి కారణము?

చం— ఈవీరపుత్రుండు గౌరవింపఁబడు నేకటి ఇది కాక సుమంత్రా! రాజశాస్త్రంబు పరిపాలింపఁబడును. రథికులు పాదచారి నెదురొం-నరని శాస్త్రవేత్తలు చెప్పుచున్నారు.

సు— (తనలో) కష్టదశ నొందితిని.

గీ. ఇట్టి కార్యంబు నొనరించు టెట్లు వేగ।
వల దనుచుఁ జెప్పఁదగును నా- వంటివాఁడు?।
అధిక సాహసరస మగు- నట్టి కార్య।
మెట్టు లంగీకరించునో యెఱుఁగఁజాల॥

చం— మాతండ్రులుగూడ మాతాతగారిప్రియమిత్రుఁడ వగుని స్నర్థసంశయంబుల నడుగుచుందురు. ఇచ్చో నాలోచించెద వేమి?

సు— కుమారా! ధర్మానుసారంబుగఁ బ్రవర్తించుచుంటివి?

క. ఇదియె సనాతనధర్మం।
బిదియే సాంగ్రామికంబు- నెకుఁడున్యాయం।
బిదియే రఘురాజోత్తమ।
పదఘట్టితవీరచరిత- పద్ధతి వినుమా॥

చం— ఆర్యునివచనము నిరుపమానముగా నున్నది.

క. ఇతిహాసపురాణంబుల।
స్మృతివచనంబులను న్యాయ- శిక్షుల మఱియున్।
నుతరాఘవవీరకుల।
స్థితియు నెఱింగితిరి మీరె- తెల్లముగాఁగన్॥

సు— (సస్నేహహాసముగాఁగౌఁగిలించి)

ఉ. వీరకుమార! యింద్రజిని- వే పరిమార్చినమొన్నపుట్టు నా।
క్షీరగళుండు నీపితకుఁ- జెప్పఁగ నీయవి యెన్నినాళ్ళు? మే।
లౌర! తదంగజుండు నిపు- డంతటి నైపుణి వీరధర్మమం।
దారయుచుండెడిన్ దశర- థాన్వయ మెకెఁ బ్రతిష్ఠకున్ విధిన్॥

చం— గీ. అన్వయజ్యేష్ఠుఁ- డనపత్యుఁ డగుచున్నుండఁ।
గాఁ బ్రతిష్ఠ యిఁకేమి గాఁ- గలదు మనకు।
లంబున కటంచు మిగుల దుః- ఖంబునం ద।
పించుచురు మిగులుమువ్వురు- పితలు సతము॥

సు— అకటా! చంద్రకేతువచనంబులు హృదయ మర్మచ్ఛేద దారుణంబులు గదా?

లవు— ఆహా! రసక్రమంబు కలిసిపోవుచున్నది.

గీ. చంద్రుఁ డుదయింపఁ గుముదిని- సంతసించి।
నట్లు నాదృష్టి వీనియం- దయ్యెఁగాని।

కలహముం గోరు నారికా- యలును మ్రోఁగు।
నారిగలవిల్లు దయ గల్గు- నాభుజంబు॥

చం—(రథావతరణము నిరూపించి) ఆర్యా! సావిత్రుం డగు చంద్రకేతుఁడు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

సు—అహితున కే పరాభవంబు గలుగ భగవంతుం డనుగ్రహించుఁగాత.

మ. నినుఁ బ్రేమించును గాత సంగరమున- న్స్వేవేల్పు గోత్రేశుఁ, డొం।
దును నిస్తార్చి ముదంబు నీపితలతీ- ర్థుండు న్వసిష్ఠుండు, చెం।
ద నగుఁ గారుడ మాగ్నిమారుతము నైం- ద్రా వైష్ణవం బోజ, మి।
చ్చను నీ గెల్పును రామలక్ష్మణధను- ర్జ్యాఘోషమంత్రం బిడుఁ॥

లవ—కుమారా! రథమందుండియే మిగులఁ బ్రకాశించుచుంటివి. ఈయత్యాదరంబు చాలుఁజాలు.

చం—అట్లయిన నీవుకూడ మఱియొకయరదం బలంకరింపుము.

లవ—ఆర్యా! రాజపుత్రుని మరల రథమెక్కింపుము.

సు—కుమారా! నీవుకూడఁ జంద్రకేతునిమాట యంగీకరింపుము.

లవ—తమయుపకరణంబుల నాలోచనం బేమి? ఇఁక నేమన వనవాసులు రథగతి నెఱుఁగరు.

సు—వత్సా! చంద్రకేతూ! యీతనిదర్పసౌజన్యంబుల యాచారమును జూచితివా? ఐక్ష్వాకరాజగు రామభద్రుండు చూచెనేని స్నేహంబున నితం డాతనిహృదయంబుఁ గరఁగించును?

లవ—చంద్రకేతూ! ఆ రాజర్షి యగు రామచంద్రుఁడు సుజనుఁ డనివింటిమి (సలజ్జముగా)

చ. హవనవిరోధిశాసకుని- యంచును మే మిటువంటివారమే।
నెవఁడు మహాగుణంబుల మ- హీవరు నాతని గౌరవింపఁ? డై।
న వివిధ రాజకోటికి ఘ- నంపుఁదిరస్కృతిఁ జేయు చామది।
యవచన మశ్వరక్షకుల- కందఱికిం గలిగించెఁ గోపముఁ॥

చం—తాతప్రతాపోత్కర్షంబునఁ గూడ నీ కసహనం బా యేమి?

లవు—అసహనంబు కానీ కాకపోనీ. నే నిదొకటి యడిగెదను. రాఘవ రాజని శాంతునిఁగా వినుచున్నారము. అతఁడు గర్వింపఁడు. ఆతని ప్రజలు గః పరు. అట్టియెడ నీరక్షకభటులు రాక్షస వాక్కులు పలికెద రేమి?

గీ. వెట్టి యెత్తినవారిగ- ర్వించువారి।
పలుకు రక్కసిపల్కని- పలికినారు।
మునులు సర్వవైరంబుల- మూల మదియె।
సకలలోకతిరస్కృతి- సాధన మదె॥

అనిదానిని నిందించి మఱియొకదాని నిట్లు నుతింతురు.

గీ. కోరికల నిచ్చుఁ గీర్తిని- గూర్చుఁ బాఱఁ।
దోలెడు నలక్ష్మి శత్రులఁ- ద్రుంచు భద్ర।
మూలకుఁ దల్లియు శుచియును- భోగదాయి।
యనుచు సూనృతవచనంబు- ననిరి మునులు॥

సు— వాల్మీకిశిష్యుం డగునీబాలుండు జనితాసహనసంస్కారంబునఁ బరుగు చుఁ బలుకుచున్నాఁడు.

లవు—చంద్రకేతూ! "తాతప్రతాపోత్కర్షంబునఁ గూడ నీకసహనంబా రోః" అనియేమంటివి? క్షత్రియధర్మంబు వ్యవస్థితవిషయమా యేమి?

సు— కుమారా! ఆభగవంతుం డగునైక్ష్వాకు నెఱుఁగవు కావున నతిప్రసం చాలింపుము.

గీ. సైనికులమర్దనంబున- సత్యముగఁ బ్ర।
తాపమును జెందితివి నీవు- తగును గాని।
పరశురాముని మర్దించు- ప్రభువునందు।
నిష్ఠురోక్తులు పలుకంగ- నీవు తగవు॥

లవు—ఆర్యా! పరశురామమర్దనుఁ డనియీయుచ్చైర్వాదం బేమి?

గీ. భూసురులకును వాక్కున- భూపతులకు।
బాహుబలమును వీర్యంబు- ప్రకటము కదె?।

శస్త్రధరుఁ డైనవిప్రుండు- జామదగ్న్యుఁ
డతని గెలువంగ నెవనికి- నుతి యదేమి? ॥

చం—(అతికష్టముగా) ఆర్య సుమంత్రా! పైపైకిఁబోవుచుండెను.

చ. ఎవఁడు మహాత్ము భార్గవుని- నెంచఁడో పీరునిఁగా? నెవండు లో
కవిదితముల్ జగంబులను- గావఁగఁదా మభయంపుదక్షిణా।
ద్రవిణ మొసంగుపుణ్యనిధి- తాతచరిత్రముల్గన్ గ్రహింపఁడో? ।
నవపురుషావతారుఁ డగు- నాథుఁడితం డెవఁడో తలంపఁగన్ ॥

లవు—రఘుపతిచరిత్రంబు మహిమంబు నెవ్వఁడెఱుంగఁడు? చెప్పఁదగిన దేమయినఁ
గలదా?— లేదా? వినుము,

ఉ. హా! యిలఁ దాటకం బొడిచి- యున్ ఘను లెవ్వరవార్యకీర్తులై?
రాయవిచారణీయచరి- తాఢ్యులఁ బెద్దల నుండనీ ఖరా।
పాయము సేయ మూఁడడుగు- లల్లన వెన్కకు రాక వాలిపై।
సాయక మేయు నేర్పును బ్ర- శస్తిగ లోక మెఱింగి యుండెడిన్ ॥

చం—హా! తాతోపవాదీ! భిన్నమర్యాద! మిగుల గర్వించుచుంటివే?

లవు—ఆ నాయెడనే కోపంబునఁ గనుబొమలు విఱుచుచుంటివా?

సు—వీరిరువురకుఁ గోపంబు హెచ్చుచున్నది.

మ. కినుకం బుట్టుశరీరకంపమునఁ జై- కొంగిందికిన్ జుట్టు లా।
డును జెంగల్వ నొకింత పోలుకను లుం- డున్ బూర్ణశోణాభ నా।
ననముల్ భ్రూకుటిభీకరంబు లగుచున్- నైల్యంబు గన్పించుసో।
మునికాంతిన్ భ్రమరంబులం బడయునం- భోజంబుకాంతిం గనున్ ॥

(అని యందఱు నిష్క్రమించిరి.)

ఇది పఞ్చమాఙ్కము.

శ్రీరస్తు.

ఉత్తరరామచరిత నాటకము.

షష్ఠాఙ్కము.



(తరువాత విమాన మెక్కి విద్యాధరమిథునము ప్రవేశించును.)

విద్యాధరుఁడు — ఆహా! నిష్కారణవైరప్రచండులును రాజలక్ష్మీవిరాజమానులు నగునీసూర్యకులకుమారుల సంభ్రాంతదేవాసురంబు లగుపరాక్రమవిలసనంబు లెంతయాశ్చర్యముగా నున్నవి.

గీ. ఘుమ్మనుచు మ్రోఁగునాచిఱు- గంట లొప్ప।
మ్రోఁగు పెద్దగొనంబున- రోదయొనర్చు।
విల్లు వంచుచు శరముల- పిండు గురియు।
నామహావీరులరణము- త్యద్భుత మగు॥

విచిత్రపదము — నీరదగర్జము పోలికనై।
క్రూరనినాదము గల్గునై।
భోరనుఁ జిత్రశుభంబుల్।
గోరుచు మంచుమభిమ్రోఁతల్॥

కావున మణిమయంబు లగుసురతరుముకుళంబులమరందంబునఁ జెన్నొందినదియు వికసించినకనకకమలంబులఁ గూడి మనోహరంబైనదియు నగుపుష్పవర్షంబు మహావీరు లగునీబాలురపైఁ గురియుఁగాత.

విద్యాధరి — నటనంబునఁ జలించుమెఱపుకాంతులఁ గపిలవర్ణం బగునాకాశము మఱియొకరీతిగాఁ గన్పట్టుచున్నదేమి?

వి.డు — అదేదో?

గీ. వేగ గిరగిరఁ దిరిగెడు- విశ్వకర్మ।
శాణచక్రంబు విసరుచేఁ- జాలభ్రాంతిఁ।

బొందు సూర్యుని తేజంబొ?- భూతనాథు।

ఫాలనేత్రంబు నుజ్జ్వల- పటుపుటంబొ?॥

ఆ! తెలిసినది. మనోవికారంబు నొంది [illegible]

యగ్నిం బోలుశరసంపాతంబు గల్గునాగ్నేయాస్త్రము.

గీ. మ్రాఁడి చురచుర లాడుచా- హారములు [illegible]

ములును గల్గువిమానముల్ తొల్గిపోయె।

నవపలాశకుసుమసమా- నలము చూడు।

కాల్చుచున్నది చీనాంశు- కముల వేగ॥

ఆశ్చర్యమాశ్చర్యము. భగవంతుం డగుపావకుండు [illegible]

ప్రచండంబుగ మండి పడుమిణుఁగురులఁ గ్రక్కుచు జ్వాల[illegible]

మొనర్చుచుఁ గబలింపఁ బూని వెడలుచుండె. ఆహా! మొల్లెద [illegible]

చుండెఁ గదా? కావున నాప్రియురాలిని బట్టతోఁ గప్పి [illegible]

ను. (అట్లుచేయుచున్నాఁడు,)

వి.రి—దైవవశంబున మౌక్తికశైలంబుపోలిక- మృదుశీతలమాంసలం [illegible]

స్పర్శంబున నుదయించునానందంబున నివర్తితవేదనంబై నా [illegible]

సగ ముదయించి యణఁగి పోయినది.

వి.డు—ఓసీ నేనేమిచేసితిని? కాకపోయిన—

గీ. ఏమియును మేలు సేయక- యేహితజన।

మాత్మసుఖముల నెవ్వరి- యమితదుఃఖ।

ములను బోఁగొట్టు చుండునో- మోద మలర।

వారు వారికి వెల లేని- వస్తువు గదా?॥

వి.రి—అనారతంబు సంచలించుమెఱపుఁదీఁగలఁ బ్రకాశించుచు [illegible]

తంబులం బోలి నీలంబు లగుజలధరంబుల నాకాశంబు క్రమ్ముకొనిన [illegible]?

వి.డు—ఇది యపుఁడు ప్రయోగించిన వారుణాస్త్రంబుప్రభావంబుగదా? అన [illegible]

ముక్తవారిధారాసంపాతంబుల నాగ్నేయాస్త్రంబు శాంతించినది.

వి.రి—నాకిష్టము.

వి.డు—అక్కటా! సర్వంబును దోషంబున కగుచున్నది. ఏమనఁ గ[illegible]

క్షుభిత గంభీర గుళగుళాయమాన మేఘ మేదుర [illegible]

నేకవార విశ్వకబళన వికట కరాళ మృత్యువక్త్ర కందర వివర్తమానంబు లైనవడి లయకాల యోగనిద్రా నిరుద్ధ సకలద్వార నారయణోదరస్థితంబు మాడ్కి భూతజాతంబు విపత్తి నొందుచున్నది. చంద్రకేతూ! మేలు మేలు. వాయవ్యాస్త్రము ప్రయోగించితివి. తగును. ఏమన?

గీ. పరమవిజ్ఞానమును బోలు- పవనము పర।
మాత్మయందు వివర్తంబు- లట్లు నిఖిల।
జలధరంబుల నెచ్చటనో- విలయ మొందఁ।
జేసె నీ యస్త్రమహిమము- చెప్పఁ దరమె॥

వి.రి—నాథా! దవ్వుల నుండియే తొందరతోఁ జేయి పైకెత్తి యుత్తరీయంబు చెఱఁగు విసరుచు మధురగంభీరనినదవచనంబుల యుద్ధవ్యాపారంబు నిషేధించుచు నీ కుమారులనడుమ విమానంబు దిగ్గు చున్నవాఁ డెవండు?

వి.దు—ఇతండు శంబూకవధ నుండి మరలి వచ్చిన రఘురాముఁడు.

గీ. పరమపురుషుని శాంతపుఁ- బల్కు వినుచు।
గౌరవంబున విడిచె సం- గరము లవుఁడు।
శాంతుఁడై చంద్రకేతుఁ డం- జలి ఘటించె।
రామునకు సుతలబ్ధి భ- ద్రంబు గల్గు॥

కాన నీ విటు రమ్ము. (అని నిష్క్రమించిరి.)

ఇది విష్కంభము.

(పిదప రాముఁడును, లవుఁడును, నతుండగు చంద్రకేతుఁడును ప్రవేశించుచున్నారు.)

రాము—(పుష్పకము దిగి)

గీ. సౌరకులచంద్ర! చంద్రకే- తూ! రయమున।
రమ్ము నన్నాఁగిలింపు దృ- ఢమ్ముగాఁగ।
హిమశకలశీతలభవదం- గముల నాదు।
చిత్తదాహంబు శాంతినిఁ- జెందఁగాత॥

(లేవనెత్తి సస్నేహముగా నాకఁగిలించి.) దివ్యాస్త్రముచే ప్రహరించు నీ కారోగ్యమా?

చం——అత్యాశ్చర్యమిశ్రలాభంబున మఱియును. తాతా! నా దొకవిన్నపంబు గలదు. అనర్ఘళసాహసుం డగునీవీరుని మీరు నన్నుం బోలి స్నేహదృష్టిం జూడుండు.

శా——(లవునిఁజూచి) దైవవశమున బాలునకు మంగళకారుఁ డగుస్నేహితుండు దొరకెను.

గీ కోమరుఁ డీతఁడు బ్రహ్మాండ- గుప్తి కోడలు।
దాల్చునస్త్రాగమము రాజ- ధర్మము గాన।
ములసమూహంబు శస్త్రల- బ్రోగు మఱి జ।
నించి యుండినపుడమిపు- న్నెంపుఁదిన్నె॥

లవు——(తనలో) పుణ్యప్రభావదర్శనుండగు నీమహాపురుషుండు —

గీ. ధ్యానముల కేకమును మహో- త్తరము నైన।
జన్మభూమియు భక్తి కా- శ్వాసవిషయ।
ముత్తమం బగుధర్మంబు- నుజ్జ్వలంపు।
విగ్రహము దాల్చినట్టియ- నుగ్రహంబు॥

ఆశ్చర్యమాశ్చర్యము.

మ॥ అడఁగెన్ వైరము, సౌఖ్యమున్ ముదము నీ- యంజాలుశాంతంబు దాఁ।
దొడరెన్, వంచుచునుండె నన్వినయ, మ్మా- దుర్దర్ప మేతెంచె నే।
కరఁడకో, యీతఁడు గన్పడన్ మఱచితిన్- గాయంబు వే, కాకయొ।
ప్పుడుఁ దీర్ఘాధికిఁ బోలె సజ్జనులకున్- న్నిజ్ఞేయమాహాత్మ్యముల్॥

రా——(తనలో) ఇదేమి? ఇతండు నా శోకక్రమముగా దుఃఖవిశ్రాంతినిఁ గలుగఁజే యుచు నేకారణంబున నూ యంతరాత్మను స్నేహయుక్తముగాఁ జేయుచుం డె. కాకున్నను స్నేహము నిమిత్తాపేక్షితం బనుటవిప్రతిషిద్ధంబు.

గీ॥ ఆంతరపుహేతు వేదియో- యంతరంగ।
ములను గల్పును బాహ్యహే- తువులను బ్రీతు।

లనుసరింపవు సూర్యోద- యమునఁ దమ్మి।
వికసించు శశి రా శశిశిల ద్ర- వించుఁగాదె॥

లవు— చంద్రకేతూ! వీ రెవ్వరు?

చం— ప్రియవయస్యా! వీరు తాతపాదులు.

లవు— "ప్రియవయస్యా" యని నీవు పిలిచితివి గాన నాకుఁ గూడ నిదియే ధర్మము. కాని, నీకుఁ బూజ్యులును రామాయణకథాపూరుషులు నగుతండ్రులు నలుగురు గదా కలరు? వారిలో వీ రెవ్వరో చెప్పుము.

చం— పెదనాయన గారనిగ్రహింపుము.

లవు— (సోల్లాసముగా) భగవంతుం డగు రఘునందనుఁడా? పుణ్యవశమున నీమహాత్ముని దర్శనంబగుట నేఁడు సుప్రభాతము. (సవినయకౌతుకముగాఁ జూచి) తాతా! ప్రాచేతసాంతేవాసి యగు లవుఁడు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

రా— ఆయుష్మంతా! రా రమ్ము. (అని కౌఁగిలించి) వత్సా! యధికవినయంబు చాలును. గట్టిగా నన్నుఁ గౌఁగిలింపుము.

గీ॥ కమలకుట్మలగర్భప- త్రములఁ బోలి।
మాంసళము మసృణము సుకు- మారమగుచుఁ।
జందనముఁ జందురునిఁ బోలు- చలువ గలుగు।
నీదు కౌఁగిలి సుఖమును- నెరపు నాకు॥

లవు— (తనలో) వీరికి నాయెడ నిట్టియకారణస్నేహము గలిగినది. అజ్ఞానుండ నగునేనే వీరి కపకారంబొనరింప వృథాయుధపరిగ్రహం బొనరించితిని. (ప్రకాశముగా) తండ్రిగా రిప్పుడు లవునిబాలిశత్వమును సహింతురుగాక.

రా— వత్సా! నీవు చేసిన యపరాధ మేమి?

చం— అశ్వానుచరులవలన మీప్రతాపమును విని పరాక్రమించితిని.

రా— ఇది రాజుల కలంకారమే.

గీ॥ ఒరుల తేజంబుఁ దేజస్వి- యోర్వఁ డతని।
కది స్వభావం బకృత్రిమ- మగును నిజము।
చిచ్చులును రవి దపియింప- నిష్కృతిఁ జెంది।
నట్లు తేజంబు గ్రక్కదే- యుగ్రరాయి॥

చం— ఈమహావీరుని తేజస్సేకాదు కోపంబును బ్రకాశించును. తాతా! చూడుము.
ఈప్రియమిత్రుండు ప్రయోగించిన జృంభకాస్త్రంబున నాక్రమింపఁబడి స
ర్వసైన్యములు నిశ్చేష్టంబు లయినవి.

రా— బాలా! యస్త్రంబు సంహరింపుము. చంద్రకేతూ! నీవు కూడ నిర్వ్యాపారవి
లక్షణంబు లగుబలంబుల నూఱడింపుము.

లవు— (ధ్యానము నటించుచుండె)

చం— చిత్తము చిత్తము. (అని నిష్క్రమించెను)

లవు— తాతా! అస్త్రము శాంతించినది.

రా— వత్సా! జృంభకాస్త్రంబులు సరహస్యప్రయోగసంహారంబులు.

గీ॥ వేదచోదితధర్మక- ర్మాదిరక్ష।
ణంబు సేయ నఖండత- పంబు సేసి।
బ్రహ్మముఖ్యులు స్వీయత- పఃప్రభావ।
యంబు నైనమహాస్త్రచ- యంబుఁ గనిరి॥

వారు కృశాశ్వున కొసంగిరి. పిదప నస్త్రమంత్రమయ మగునుపనిషత్తును కృశాశ్వుండు తనయొద్ద వేయేండ్లు చదువుకొనినకౌశికున కిచ్చెను. ఆపూజ్యుండు నా కుపదేశించె. దానిపూర్వానుక్రమం బిది. కుమారుని సాంప్రదాయమెట్టిదో యడుగుచున్నాను.

లవు— మా కస్త్రంబులు స్వతఃప్రకాశంబులు.

రా— (ఆలోచించి) ఏమిట్లు సంభవింపదా? ఇదేదోయుత్కృష్టపుణ్యకారణం బ
గునొకమహిమ కావచ్చును. (ప్రకాశముగా) బహువచనం బెట్లు?

లవు— మేము కవలపిల్లలము.

రా— అట్లయిన రెండవ వాడెక్కడ?
(తెరలో) ఓదాండాయనా! దాండాయనా!

ఉ॥ ఏమి వచించి తేమి వచి- యించితి మిత్రము! మిత్ర! ఘోరసం।
గ్రామము చిన్నితమ్మునకు రాజభటాళికి వచ్చెఁ గాదె యహా।

రా॥ మడియింతుఁ జూడు మధి- రాజపదంబును మజ్జగంబులన్।
భూమిని నిప్పుడే శమముఁ- బొందెడు రాజుల శస్త్రవహ్నులన్॥

రా— క్రొత్తమబ్బుల యుఱుము కడిమిచెట్లు మొగ్గ తొడిగించునట్లు యింద్రనీలమణికాంతిగలుగు కంఠధ్వని నాకుఁ బులకాంకుర మొనరించుచున్నది. ఎవఁడితండు?

లవు— ఇతండు భరతాశ్రమము నుండి మరలివచ్చిన కుశుం డను పేరు గల నాయగ్రజుండు.

రా— (ఆనందముతో) అన్నన్న బాలా! ఆయుష్మంతుఁ డగునాతని నిటు పిలువుము.

లవు— చిత్తము చిత్తము. (అని నడచుచున్నాఁడు)

కుశుఁడు— (ప్రవేశించి క్రోధధైర్యములతో విల్లు మ్రోఁగించి)

చ॥ అనఘుఁడు సూర్యసూతి మను- వాదిగ నిర్భయదక్షిణా మహేం।
ద్రమన కిడు చాత్మవీర్యశిఖి- దుష్టులమాడ్చెడు సూర్యవంశ్యులై।
నన్నృపులతో రణంబువడి- నన్ జ్వలితాస్త్రమరీచి నారతిం।
గొనుగొన మొప్పునా ధనువు- కోర్కులు దీరఁగ ధన్యమౌఁగదా॥

(అని వికటముగా నడచుచున్నాఁడు)

రా— ఏమీ రాజకుమారుని పౌరుషాతిరేకము?

ఉ॥ వాఁడిమిచూపు మజ్జగము- బల్మిని గడ్డిగఁ జూచు, ధైర్యముం।
బోడిమిగర్వ మొప్పగతి- భూమి నణంచెడురీతినుండెఁ గదా।
నీడునఁ జిన్నఁడైనను మ- హీధ్రముఁబోలి గురుత్వ మొందు ని।
వీఁ డిటు వచ్చుచుండెఁ గన- వీరరసంబొ కోపి లేక దర్పమో?

లవు— (సమీపించి) ఆర్యా! జయము జయము.

కుశు— తమ్ముఁడా! యుద్ధము యుద్ధ మనువార్త యేమిది?

లవు— ఏదో కొంచెము గాని నీవు గర్వము విడిచి వినయంబునఁ బ్రవర్తింపుము.

కుశు— ఎందులకు?

లవ— రామాయణకథానాయకుండును బ్రహ్మాండరక్షకుండు నగు రాముఁడిచ్చట నుండెను.

కుశు—ఆమహాత్ముఁడు దర్శనీయుఁడే. కాని మన మేవిధమున నాతని సమీపింప వలయునో యని యాలోచించుచున్నాను.

లవు—గురువును బొందినట్లె.

కుశు—ఎందుచే.

లవు—సుజనుండు నతిగభీరుండు నూర్మిళాతనయుఁడు నగుచంద్రకేతుఁడు సైన్యంబులఁ "ప్రియవయస్యా" యని పిలుచుచుండె. ఆసంబంధంబున ధర్మముగా నీరాజర్షి తాతపాదుఁడే యగును.

కుశు—ఇప్పుడీరాజన్యునియెడ వినయము తప్పగూడదు. (అని యిద్దఱు నడచుచున్నారు.

లవు—అన్నా! ఈయాకారానుభావగాంభీర్యంబుల నూహింపఁ దగునానావిధలోకోత్తరసుచరితాతిశయంబు గల్గుమహాపురుషునిఁ జూడుము.

కుశు—(చూచి)

గీ॥ రూప మెన్నఁ బ్రసాదస్వ- రూప మగును।
బావనం బగుఁ గన నను- భావ మహహ।
ఘనుఁడు రామాయణగ్రంథ- కవియు సరస।
శైలి వాగ్దేవిఁ బెంచుట- చకితనగును॥

తాతా! ప్రాచేతసాంతేవాసి యగుకుశుఁడు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

రా—రారమ్మ. బాలా!

గీ॥ అమృతపూరితజీమూత- మట్లు నిగని।
గ మెఱయునొడలు గల్గుని- న్గాఁగిలించి।
యంతరింద్రియబహిరింద్రి- యముల కమిత।
సౌఖ్య మబ్బింపఁ గోరు నీ- జనుఁడు ప్రేమ॥

(అని కౌఁగిలించి)

చ॥ విరివిగ నంగమంగము స్ర- వించెడుస్నేహమునన్ జనించుదే।
హరుచిరసార మట్లు బహి- రాగతచేతనధాతు వట్లునై।
చిరతరమోదసంక్షుభిత- చిత్తజసేకవిషిక్తుఁడైయితం।
డురుపరిరంభణంబున న- హాహాహిమవర్షము నాకుఁ జేసెడిన్॥

లవు—తాతా! లలాటంతపుఁడగు సుష్టాంశుఁడు తపించుచుండెఁ గావున నీసాలవృక్షంబుల నీడఁ గొంచెము సేపు విశ్రమింపుము.

రా— వత్సా! నీయిష్టము వచ్చినట్లే.

(అందఱు పరిక్రమించి యుచితముగాఁ గూరుచుండిరి)

రా— (తనలో)

గీ॥ బాపురే! పూర్ణవినయసం- బంధమునను।
నిలుచుటయుఁ గూరుచుండుట- పలుకుటయును।
జూచుటయు మున్ను సామ్రాజ్య- సూచకంబు।
లైనభావంబు లీబాలు- రందుఁగలవు॥

గీ॥ స్వసితకిరణంబు లకలంక- చంద్రుఁబోలి।
మధుకణంబులు వికచప- ద్మంబుఁ బోలి।
పిడిచి యుండనిలావణ్య- విలసనము లో।
సంగు రమణీయరువిఁ బ్రతి- క్షణము మేన॥

భూయిష్ఠం బగు రఘుకులకౌమారంబును వీరియందుఁ జూచుచుంటిని,

గీ॥ పుంగవముమూపురముఁ బోలు- భుజశిఖరము।
లున్నవీరికిఁ జూపు ప్ర- సన్నహారికిఁ।
బోలి కదలదు మేను క- పోతకంఠ।
నీల మగు మంగళమృదంగ- నిభము రవము॥

(నేర్పుతోఁజూచుచు) కేవలముమావంశానుగుణం బగునాకారమే కాదు.

గీ॥ సీత కనురూప మగునంగ- శీలసౌష్ఠ।
వం బదంతయు స్ఫుటముగ- బాలురందు।
నమ్మఁ దగు నేర్పునఁ గని క్రొందమ్మి సిరినిఁ।
బడయు సతిమోము మరలఁ గ- న్పడెను నాకు॥

గీ॥ తెల్లపలుబంతికాంతి సం- దీప్తము లివి।
యవియె పెదవులు కర్ణంబు- లవియె నిజము।

ఎఱ్ఱనివి నల్లనివి కన్ను- లివియు నవియుఁ।
గాని సౌందర్యగుణ మదో- కట్టిగ నుండె॥

(ఆలోచించి) ఎచ్చట దేవిని విడిచితిమో యయ్యది వాల్మీకి నివసించుకానన ము. వీరియాకారమా? మమ్ముఁబోలియున్నది. వయస్యా! ద్వాదశవత్సరంబగును ప్రభావమా! యిట్టిది. "అస్త్రంబులు స్వతఃప్రకాశంబు" లనుటయఁదును స్మరించుచుంటిని. చిత్రదర్శనంబునఁ బ్రాసంగికం బగుజృంభకాస్త్రదానంబు ప్రబుద్ధము గుచున్నది. పూర్వులకును గురుసాంప్రదాయంబులేక యస్త్రములు లభించ లే దని వింటిమి. ఆహా! యీవియోగమాశ్చర్యరసంబునఁదేలుచుహృదయంబునకు సుఖదుఃఖదాయకంబగుచున్నది "కవలపిల్లల" మనుటయుమ నన్నునకు మిక్కిలి యనుభవసిద్ధంబ. ఆపుడా దేవిగర్భంబు కవలుపుట్టునట్లుగానున్నది.

మ॥ చన వేవ్వేనకొలంది నెయ్యమును హె- చ్చన్ నర్మవిస్రబ్ధయై।
నను దోఁబుట్టినసిగ్గునన్ గలఁగి స- న్నం బైనచూ పొప్పనం।
గనగర్భంబును జేతితో నిమిరి నే- గర్భద్వయగ్రంథి నాఁ।
గనుఁగొంటిన్ మఱికొన్నినాసరము లే- గన్ గాంచె నాసాధ్వియున్॥

(అని యేడిచి) ఏదో యొకయుపాయంబున వీరి నడుగుదునా?

లవు—గీ॥ భువనకల్యాణకరము మీ- మొగ మ దేమి।
వెడలుకన్నీటివానచేఁ- దడిసి తడిసి।
దట్ట మగుమంచుబిందులఁ- దడిసినట్టి।
తెల్లతామరపూవుసం- దీప్తి నొందె?

కుశు—మ॥ ఘనసాధ్వీమణి జానకిన్ విడువ దుః-
ఖంబేల రాకుండు? నీ రా-
మున కయ్యో? ప్రియురాలు పోవ వనమా-
మల్లోకముల్ చూడ నా।

ప్రణయం బట్టి దనంత మీవిరహమా-
రామాయణంబుం బఠిం
పనివానింబలె నీవు నిట్లుడిగెదే-
మాంద్యంబునన్ దమ్ముఁడా! ॥

రా—(తనలో) ఈసంభాషణంబు నాతలఁపునకు సంబంధింపకతటస్థముగా నున్నది. అడుగవద్దు. ముగ్ధహృదయమా! నిష్కారణంబుగ నీ కీగంతు లెందులకు? అకటా! ఇట్లు పగులఁగొట్టఁబడుమనోవేదన గలిగి శిశుజనంబుచేఁ గూడఁ గనికరింపఁబడుచుంటిని. కానీ యీవిషయంబుఁగప్పిపుచ్చెదను. (ప్రకాశముగా) బాలురారా! సూర్యవంశప్రఖ్యాతికారణంబును వాల్మీకివాణీప్రవాహంబును నగు "రామాయణము రామాయణ" మనివినఁబడుచున్నది. అందానందంబునఁగొంచెము విన గోరుచుంటిని.

కుశు—మా కా గ్రంథమంతయు నావృత్తంబయినది. బాలకాండంబుకడపటిశ్లోకంబు లీరెండును స్మృతికి వచ్చుచున్నవి.

రా— చదువుఁడు.

కుశు—శ్లో॥ ప్రియాతుసీతా రామస్య దారాః పితృకృతా ఇతి।
గుణైరూపగుణైశ్చాపి ప్రీతిర్భూయో౽భ్యవర్ధత॥
తథైవ రామస్సీతాయాః ప్రాణేభ్యో౽పి ప్రియో౽భవత్।
హృదయం త్వేవ జానాతి ప్రీతియోగం పరస్పరం॥

రా—(తనలో) హృదయమర్మప్రహారంబతిదారుణంబు: హా! దేవీ! యిదిట్లయినది. ఆహా! నీరాగభోగాది సంసారవృత్తాంతంబులు నీవినాశంబున సంభవించు విప్రలబ్ధశృంగారంబున స్మరణమాత్రవిషయంబు లగుచున్నవి.

మ॥ కడునెయ్యంబున నమ్మకంబున విప- క్వం బౌతదానందమె।
కెక్కడ? మాయిద్దఱిప్రేమ యెక్కడ? మహా- గాఢంబు లౌకోర్కులె।
క్కడ? మాచిత్తములన్ సుఖంబునను దుః- ఖంబందు నాయైక్యమె।
క్కడ? యివ్వెల్ల నశించినన్ బతికితిన్ గా- ర్యంబు పోకుండఁగా॥

అక్కటకటా! ప్రియురాలిసౌందర్యాదిగుణగణంబును దెల్పునేకాలముదు స్సహంబో యాకాలమేస్మరింపఁజేయఁబడినది.

చ. కుదురుగ స్నానవాలువడి- కొంచెముకొంచెము వర్తులంబుగాఁ।
బిడపను గొన్నినాళ్ళకును- బ్రేయసికిం గుచకుట్మలంబు దా।
నెదిగె నొకింత యీడు తమి- యింగితమొప్పఁ బ్రగల్భుఁడై మరుం।
డెద నొడలందు ముగ్ధుఁడయి- యేర్పడె నెన్నఁ డుదే స్మృతంబగున్॥

ఉపు—ఇది చిత్రకూటమార్గంబున మందాకినీవనవిహారంబున సీతాదేవినిఁగూర్చి రాఘవునివచ్యము.

* శ్లో॥ త్వదర్థమివ విన్యస్త శ్శిలాపట్టోఽయమగ్రతః।
యస్యాయమభితః పుష్పైః ప్రవృష్టఇవ కేసరః॥

రా—(సలజ్జాస్మితస్నేహకరుణముగా) శిశుజనం బతిముగ్ధంబు. అందు వనచరులు మఱియును. హా! దేవీ! యాకాలమందలి ప్రణయక్రీడాతిప్రసంగంబును స్మరించుచుంటివా? హా కష్టము?

చ॥ శ్రమజలశీతలంబగుచు- జాహ్నవిమెల్లనిగాలి తేఁగియ।
డ్డముగనుముంగురుల్ పడఁద- డంబడునట్టిలలాటశోభ, కుం।
కుమపుఁగళంకమేదురుచిఁ- గూరెడు చెక్కులు, భూషలొందకం।
దము లగుకర్ణముల్ గలుగు- నవ్వు మొగంబు తలంపువచ్చెడిన్॥

(స్తంభితుఁడై సకరుణముగా) ఆహాహా!

మ॥ చిరకాలంబు ప్రవాసనుందు మదిలోఁ- జింతింప చింతించి తా।
ల్పరుఁడౌ వానికి నా ప్తలోక మెదుటన్- దాఁ బుట్టి యున్నట్లు సా।
దర మాశ్వాసము నీక పోదు, సుకళ- త్రఘ్వంసనుందో జగం।
బురుజీర్ణాటవిగా, తుషాగ్నిఁబడిన- ట్లుల్లంబు పక్వం బగున్॥

(తెరలో)

చ॥ కొమరులపోరు వించు జన- కుండు కపీంద్రుఁ డరుంధతీవసి।
ష్ఠమునులు రామతల్లులును- సాధ్వస మొంది జరాతిజీర్ణగా।

త్రములు చలజ్జటల్ గలిగి- తత్తఱపాటున దూర మాట నా।
శ్రమ మిటఁ జాలసేపున క- శక్తత వచ్చుచునుండి రిట్లొగిన్॥

రా— ఎట్లు? భగవతి యగునరుంధతియు వసిష్ఠుఁడు తాతజనకుఁడు తల్లులు నిక్క-
డనే యుండిరా? వారి నెట్లు చూడఁగలను? ఆర్యజనకుఁడు గూడ వచ్చెనని
వినిమందభాగ్యుఁడ నగునేను వజ్రముచేఁ దాడితుఁడ నైతిని.

మ॥ సమసంబంధ మిదంచు మెచ్చెదుమునుల్ - సంతోషముం జెందు నా।
తమసంతానము పెండ్లిలోఁ గలియు పె- ద్దల్ తాతలం జూచి క్రౌ।
ర్యమునం దిట్టిఁడ నిట్టితండ్రిసఖు ని- ట్లాహా నిరీక్షించి భీ।
న్నము గానైతినె కాక యెంతపని కై- నన్ రాముఁ డగ్లాంతు గా॥

(తెరలో) కష్టముకష్టము.

గీ॥ ముందు గుఱు తిడుజనకుఁడు- బోధ సేయ।
నిట్టియనుభావమాత్రన- మీక్ష్యలక్ష్మి।
గలుగురాముని గని మూఢ- కరణ లగుచు।
మూర్ఛఁ జెందిరి తల్లులు- మువ్వు రకట! ॥

రా— గీ॥ జనకులకు రఘువులకుఁ గృ- త్స్నంపుగోత్ర।
మంగళముకారణం బగు- నంగనయెడ।
నిర్దయుండను దురితవి- నింద్యుఁడ నగు।
నట్టినాయెడ దయ మీకు- వ్యర్థ మగును॥

వారి నెంతలోఁ గలిసెదనో? (అని లేచుచున్నాఁడు)

కుశలవు— తాతా! యిట్టిటు.

(సదయాదులుము గారుబరిక్రమించియందఱు వెళ్ళిరి.)

ఇతి షష్ఠాఙ్కము.

శ్రీరస్తు.

ఉత్తరరామచరితనాటకము.

సప్తమాంకము.

——:O:——

(పిదప లక్ష్మణుండు ప్రవేశించుచున్నాఁడు)

లక్ష్మ—ఆహా భగవంతుండగు వాల్మీకిమహర్షి, మాతోఁ గూడ బ్రాహ్మణక్షత్రియ పౌరజానపదులను బిలిచి స్వప్రభావంబున సకలదేవాసురతిర్యఙ్నరనికాయంబును జరాచరభూతసముదాయంబును సమకూర్చెను. "లక్ష్మణా! యచ్చర లభినయించుతన నాటకంబుఁ జూడ వాల్మీకి మనఁ బిలిచెను. నృత్తగీతాదిస్థానంబగు గంగాతీరమునుఁ బొంది సభాసన్నివేశము చేయు" మని మాయన్న నాకాజ్ఞాపించె. నేనును మర్త్యామర్త్యభూతనివహంబున కుచితస్థానవిభాగంబుఁ గావించితిని. ఇతఁడే యార్యుండు.

గీ॥ అవనిరాజ్యాశ్రమావాస- మందు నమిత।
కష్టపుమునివ్రతంబును- గలుగు నితఁడు।
ప్రణుతవాల్మీకిమునిగౌర- వంబువలన।
నిక్కె వచ్చుచునుండె మ- హీశుఁడిపుడు॥

ఆర్యా! జయము జయము.

(తరువాత రాముండు ప్రవేశించును.)

రా— వత్సా! రంగప్రాశ్నికులు సిద్ధము గానుండిరా?

లక్ష్మ—చిత్తము చిత్తము.

రా— ఈ బాలు రిద్దఱు చంద్రకేతుసమానంబగు గౌరవమును బొందఁదగుదురు.

లక్ష్మ—అన్నా! రాజస్నేహవిశ్వాసంబున నల్లేయగును. ఇదిగో రాజాసనంబు పఱువఁబడినది. యుపవసింపుము.

(అందఱుయథోచితముగానుపవసించిరి)

రా— నాటకమారంభింపుఁడు.

సూత్రధారుఁడు—(ప్రవేశించి) భగవంతుండును భూతార్థవాదియు నగుప్రాచేతసుఁడు "నేము జ్ఞాననేత్రంబునఁ జూచి పవిత్రంబును గరుణాద్భుతరసయుక్తంబు నగునేవచనామృతంబును గొంచెము సమకూర్చితి మందుఁ గావ్యగౌరవంబువలన సావధానముగా నుండవలయు" నని జంగమస్థావరాత్మకం బగుజగంబున కానతిచ్చుచుండె.

రా— మహాత్ములు ప్రత్యక్షీకృతధర్ములు అట్టిమహాత్ములపరిశుద్ధంబులు నమృతభరితంబులు నగుప్రజ్ఞానంబు లెప్పుడు నసత్యంబులు కావని చెప్పఁబడుచున్నది. కావున శంకింపఁదగవు.

(తెరలో)

హా! ఆర్యపుత్రా! కుమారలక్ష్మణా! యొక్కర్తుకను శరణహీనురాలను వ్యగ్రమనోరథను ప్రసవవేదనాబాధిత నగునన్ను శార్దూలంబు లపేక్షించుచున్నవి. ఇప్పుడు మందభాగ్యనగునేను భాగీరథిలో శరీరముఁ బరిత్యజించెదను.

లక్ష్మ—(తనలో) అక్కటా! ఏదోమఱియొకటి.

సూ—గీ॥ విభునిచే ఘోరవనమున- విడువఁబడిన।
పట్టమహిషి ధరాత్మజ- పరమసాధ్వి।
జానకీదేవి ప్రసవక- ష్టంబుఁ బడయ।
విసిగి దేహంబు గంగలో- విడుచుచుండెఁ॥

(అని నిష్క్రమించెను.

ఇది ప్రస్తావనము.

రా— (సభయముగా) దేవీ! సౌమిత్రిం జూడుము.

లక్ష్మ—ఆర్యా! యిదినాటకము.

రా— హాదేవీ! దండకారణ్యవాసప్రియసఖీ! యిది నీకు రామునివలనఁ గలుగు సుఖపరిపాకము.

లక్ష్మ—అన్నా! యూఁడిల్లి చూడుము. ఈగ్రంథంబు మునిప్రణీతము.

రా—ఇదిగో వజ్రమయుఁడనై సిద్ధముగా నుంటిని.

(పిదప నొక్కొక్కబిడ్డఁ జంకఁ బెట్టికొనిన గంగావసుంధరలచేఁ బట్టుకొనఁబడి ప్రముగ్ధ యగుసీత ప్రవేశించుచున్నది.)

రా—వత్సా! అడుగు పెట్టఁదెలియని చీఁకటిలోవలెనంధత్వము నొందుచుంటిని. నన్నుఁ బట్టుకొనుము.

దేవతలు గీ॥ ఓసిజానకి! కల్యాణి!- యూఁడిల్లు।
వృద్ధి నొందుచునుంటివి- విధివశమున।
రాఘవాన్వయధరకుమా- రయుగళంబు।
నుదకమధ్యంబునం గంటి- వోకుమారి! ॥

సీత—(ఊఁడిల్లి) దైవవశమునఁ బిల్లలఁగంటిని. హా! ఆర్యపుత్రా! (అని మూర్ఛిల్లుచున్నది.)

లక్ష్మ—(కాళ్ళపైఁబడి) అన్నా! భాగ్యవశమునఁ బెంపెక్కితిమి. రఘువంశము కల్యాణాంకురంబయినది. (చూచి) హా! యెట్లు? ఆర్యుఁడు కన్నీరు నించుచుఁ బ్రముగ్ధుండై యుండెనే? (విసురుచున్నాఁడు)

దేవతలు—వత్సా! యూఁడిల్లుము ఊఁడిల్లుము.

సీత—(ఊఁడిల్లి) ఆర్యులారా! మీరెవరు? నన్ను విడిచిపెట్టుఁడు.

పృథ్వి—ఈమె నీశ్వశురకులదేవత యగు భాగీరథి.

సీత—భగవతీ! నీకు నమస్కారము.

గంగ—పాతివ్రత్యంబున కుచితం బగుశ్రేయంబు వడయుము.

లక్ష్మ—అనుగ్రహింపఁబడితిమి.

గంగ—ఈమె నీతల్లి యగు భూదేవి.

సీత—అమ్మా! న న్నీయవస్థయందుఁ జూచితివి.

పృథ్వి—రా రమ్ము. బిడ్డా! (అని యిద్దఱుకౌఁగిలించుకొని మూర్ఛిల్లుచున్నారు.)

లక్ష్మ—(సహర్షముగా) దేవి యగుజానకి గంగావసుంధరలచే నెట్లనుగ్రహింపఁబడినది?

రా— దైవవశమున నిదిదుఃఖాంతరముగా నున్నది.

గం— పూజ్య యగు భూదేవి కూడ దుఃఖించుచుండుట నపత్యస్నేహము బలవత్తర మై జయశీలంబగును. కాకపోయిన మన స్సునకు మూఢగ్రంథియుఁ బ్రాణుల కభ్యంతరోపద్రవంబును సంసారతంతువు నగునీయపత్యస్నేహము సర్వసాధారణము. సఖీ! భూతధాత్రీ! బాలా! వైదేహీ! యూఱడిల్లుఁడు.

పృథి—(ఆశ్వసించి) దేవీ! సీతను గని యెట్లూరకుందును?

గీ॥ రక్కసులలోన నునికిఁ జి- రంబు నోర్చె।
రెండవది మన్నహంబగు- చుండునిడుపు।

గంగ— పండుటను సిద్ధమైనదై- వమున ననుభవ।
మార్గములఁ గప్ప నెవఁడు స- మర్థుఁ డగును? ॥

పృథి—భగవతీ! గంగా! మీరామభద్రున కిదంతయుఁ దగినదియే.

గీ॥ బాల్యమున బాలుచేఁ బట్టఁ- బడినపాణి।
యప్రమాణీకృతం బయ్యె- నన్వయంబు।
నగ్ని జనకుండు శీలస- త్యములు నేను।
గాము సుమ్మి ప్రమాణంబు- గా నతనికి ॥

సీత— హా! ఆర్యపుత్రా! స్మరించుచుంటివా?

పృథి—ఆ! నీ కార్యపుత్రుం డెవఁడు?

సీత—(సిగ్గుతోఁ గన్నీటితో) అమ్మ చెప్పినట్లే

రా— తల్లీ! పృథివీ! యిట్టివాఁడ నైతిని.

గం— వసుంధరా! సంసారంబునకు శరీరంబవై తివిగదా? ఎఱుఁగనిదానివలె నిట్లల్లునియెడఁ గోపపడెదవేమి?

మ॥ కవిసెఁ భూమిని ఘోరదుర్యశము లం- కాద్వీపమం దైనయ।
గ్నివిశుద్ధిఁ జన మెట్లు నమ్ము నిచటన్? - గృత్స్నంపులోకంబుప్రా।
జవిధానంబు కులక్రమాప్తధన మి- క్ష్వాకుక్షితీశాళి కో।
యవనీ! యీవిషమంపుఁగార్యమున నె- ట్లాబిడ్డ దాఁ జేసెడున్ ॥

లక్ష్మ—ఎల్లవిషయంబుల దేవత లమోఘజ్ఞానము గలవారు గదా

గం— అయినను నీ కిదె వందనము.

రా— తల్లీ! భాగీరథీ! భగీరథకుల మనుగ్రహింపఁబడినది.

పృథి—దేవీ! నిచ్చలు నీకుఁ బ్రసన్నురాలనే కాని యీయపత్యస్నేహావేగము విని నవెంటనే దుస్సహంబగుచున్నది. రామభద్రునకు సీతయెడఁ గలనెయ్యంబు నేనెఱుఁగనిదానను గాను.

గీ॥ దగ్ధమైనట్టి మనసుతో- దైవవశ్యము।
వలన నీసీత విడనాడి- ప్రబలధైర్య।
మునను బరిపాలితప్రజా- పుణ్యముననుు।
ప్రాణములతోడ నుండె నా- బాలకుండు॥

రా— పెద్దలు పిల్లలయెడ దయ గలిగి యుందురుగదా?

సీత—(ఏడ్చుచు దోసిలియొగ్గి) అమ్మా! నీలో నన్ను లయమును నొందింపుము.

గం— ఏమంటివి? వేయేండ్లు సుఖముగా నుండుము.

పృథి—బిడ్డా! నీబిడ్డలఁ జూచికొనుము!

సీత— ఈయనాథబాలురతో నేమి?

రా— హృదయమా! నీవు వజ్రమవైతివి.

గం— సనాథులయ్యు నీబాలు రనాథు లెట్లయిరి?

సీత— నిర్భాగ్యురాలనగు నాకు సనాథత్వ మెక్కడ?

గం. పృ. క॥ కవుగిట దేనిని దాఁకుటఁ।
బవిత్రత ఘటించె మాకుఁ- బావనశీలా!।
భువనశ్రేయస్కరి వా।
త్తావక దేహమున నింపఁ- దలఁచెద వేలా? ॥

లక్ష్మ—ఆర్యా! వినుము.

రా— లోకము వినుఁగాత.

రా— ఇదేదోయత్యద్భుతము.

సీత— కలకలధ్వనితో నాకసము వెలుగుచున్నదిదేమి?

గం—వృ— తెలిసినది.

గీ॥ మొదల భగవత్కృశాశ్వుండు- పిదపఁ గౌశి।
కుండు దరువాత రాముండు- గురువు లగుదు।
రెలమి వేనికి జృంభకం- బులను గూడి।
పుట్టుచున్నవి యాశస్త్ర- ములు నిజంబు॥

(తెరలో)

గీ॥ భగవతీ! జానకీ! నీకు- వందనములు।
పూర్వ మాచిత్రదర్శన- మున నెవరికి।
దాత యయ్యెనొ శ్రీరఘూ- ద్వహుఁడు వారు।
నీకుమారులు గతి మాకు- నిజము తల్లి!॥

సీత— భాగ్యవశమున నీయస్త్రదేవతలు లభించినవి. ఆర్యపుత్రా; యిప్పటికిని నీయనుగ్రహంబులు ప్రకాశించుచున్నవి.

లక్ష్మ— "ఈయస్త్రంబు లెల్లవిధంబులనీప్రసవంబు ననుసరింపఁగల" వని యాచార్యుఁడు తొల్లి చెప్పె.

గం. వృ. క॥ పరమాస్త్రములారా! మీ।
పరిగ్రహమునఁ గృతార్థతఁ- బడసితి మీబా।
లురు ధ్యానించెడుతఱి మీ।
రరుదెండు శుభంబు మీకు- నగు వందనముల్॥

రా— గీ॥ విస్మయానంద సంబంధ- వికలితంబు।
లైనకరుణతరంగంబు- లమితముగను।
గలఁగుచున్ నిర్వహింపంగఁ- దెలియ నలమి।
గానిపశ నాకు నిప్పుడు- గలుగఁ జేయు॥

గం—వృ—కుమారీ! యానందింపుము. నీపుత్రుఁ డిప్పుడు రామభద్రసమానుఁడైఁ.

సీత — వీరికి రాజోచితం బగువిధి నెవరు చేయింపఁ గలరు.

రా — గీ॥ అలవసిష్ఠుండు గురువు గాఁ- గలరఘువుల।
వంశమునకుంగుఁ గోడలీ- పరమసాధ్వి।
కూడఁ గటకట! తనయుల- కుఱగులోచి।
తవిధు లొనరించుగురువు నొం- డకయ వగచు॥

గం — కల్యాణీ! నీ కీవిచారముతో నేమి? పాలు విడిచిన పిదప నీపిల్లలను భగవంతుఁ డగు వాల్మీకి కొప్పగించెదను.

గీ॥ రఘుకులంబున కెప్పుడు నైన- శ్రావరుణిదియె।
యిష్టుఁ డాచార్యుఁ డగుఁ గాని- యిష్టుఁడీకు।
మారులకు బ్రాహ్మరాజసం సాకారములను।
వేత్త వాల్మీకియే నెఱు వేర్పఁ గలఁడు॥

జనకులకును రఘువులకును కులాచారంబులను వసిష్ఠుఁడు నెట్లో యట్లే యీ వంశంబులకును వాల్మీకి గురువగుం డగును.

పృ — భగవతీ! బాగుగా నాలోచించితివి.

లక్ష్మ — ఆర్యా! నిజము నిశ్చయించుచుంటిని. ఈయార్యపాదములనే బాలురకు గురువులనుగాఁ దలంచుచున్నాను.

గీ॥ వీర లిరువురు వాల్మీకిఁ జేరువారు।
వీరు రాజన్యసిద్ధాస్త్ర- సాధు లెందు।
వాస్యనకుఁ బోలు వాక్పటి- నందువారు।
వయసునందును ద్వాదశా- బ్దములవారు॥

రా — ఇట్లే వంశముల నుద్ధరించుఁ డన్న సుపుత్రులయిన వైతిని.

పృ — పిల్లా! రమ్ము రసాతలమునకుఁ బవిత్రీకరింపుము.

రా — హా! ప్రేయసీ! లోకాంతరగమనము గావించితివా?

సీత — తల్లీ! నీలో నన్ను విలీనము గావింపుము. ఈలోకపరాభవము లిఁక నేను సహింపఁ జాలను.

లక్ష్మ — ప్రత్యుత్తర మేమిచ్చెనో?

పృథి — కుమారీ! నాయాజ్ఞచొప్పునఁ బాలువిడుచువఱకుఁ గుమారులఁ జూచికొను చుండుము. పిదప నీ కెట్లిష్టమో యట్లే చేసెదను.

గంగ — ఇది యుక్తముగా నున్నది.

(అని గంగ, పృథివి, సీత, వెళ్ళిరి.)

రా — హా! సచ్చరిత్రదేవతా! సీతా! నీవు లోకాంతరంబున నుంటివని నిశ్చయమ యినది. (అని మూర్ఛిల్లుచున్నాఁడు.)

లక్ష్మ — దేవా! మహానుభావా; ప్రాచేతసా! రక్షింపుము. ఇది నీకావ్యార్థంబు.

(తెరలో) మంగళధ్వని చాలింపుఁడు. ఓ జంగమస్థావరములారా! మర్త్యామ ర్త్యులారా! యిప్పుడు వాల్మీకిచేఁ బ్రతిజ్ఞ చేయఁబడిన పవిత్రం బగునాశ్చర్యము చూ డుఁడు.

లక్ష్మ. చ. కలఁగుచునుండెఁ గవ్వమునఁ- గైవడి గాంగజలంబు తత్త్వవే।
త్తలు సుర లాకసంబున ము- దంబున నిండిరి యద్భుతంబుగా।
జలమునను౦డి పైకి సిరి- సాగరకన్యకఁ బోలి సీత భూ।
తలసుత గంగదేవతను- దల్లి వసుంధరఁ గూడి వచ్చెడుఁ॥

(తెరలో) గీ॥ లోకజననీ! యరుంధతి! నీకు నప్ప।
గించితిమి కోడలిఁ లోక- కీర్తనీయ।
సీతఁ బావనచరితను- బ్రీతిఁ జూడు।
గంగ వసుమతి యను పేరు- గలుగువారము॥

లక్ష్మ — ఆహాహా! ఆశ్చర్యము ఆశ్చర్యము. పూజ్యరాలా! కష్టము. ఇప్పటికి నార్యుం డు నిట్లూర్పుపుచ్చకుండె.

(పిదప నరుంధతి సీతయుఁ బ్రవేశించుచున్నారు.)

అరుం. కం॥ త్వరపడుము బాల! జానకి।
పరిపర్జింపుము భయస్వ- భావము వేగం।

బరుదెమ్ము నామబాలుఁడ ।
గర్భసౌమ్యస్పర్శనమునఁ- గావుము బ్రమకఁడ ॥

సీత — (తొందరతో స్పృశించి) ఆర్యపుత్రా; యూరడిల్లుము.

రా — (నిట్టూర్పు విడిచి) ఆహా యేమిది? (సాశ్చర్యానందముగాఁ జూచి) ఎట్లు? దేవి యగు జానకియా? (సిగ్గుతో) తల్లి యగు నరుంధతియా? ఋశ్యశృఙ్గాదులగు మా గురువులా యెట్లు?

అరుం — వత్సా! యీమె రఘుకులదేవతయు సుప్రసన్నయు నగు భాగీరథి.

(తెరలో) లోకనాథా! రామభద్రా! "అమ్మా! నీవు కోడలగు సీతయం దరుంధతివలెనే శుభసంధాత్రివి గమ్ము" అని చిత్రదర్శనంబున నన్నుఁ గూర్చి యనిన నీవాక్యము దలఁచికొనుము. కావున నే నప్పు దీర్చుకొంటిని.

అరుం — ఈమె నీయత్త యగు వసుంధర.

(తెరలో) "భగవతీ! వసుమతీ! పూజనీయ యగు సీత నపుడు జూచికొను" మని బాలికాపరిత్యాగసమయంబునఁ బలికితివి. కావున రాజా! బాలికయెడ నామాట చెల్లించుకొంటిని.

రా — భగవతీ! కృతాపరాధుండనైనను నీచేఁ గరుణింపఁదగినవాఁడను. (అని నమస్కరించుచున్నాఁడు)

అరుం — ఓ పౌరజానపదులారా; జాహ్నవీవసుంధరలచేఁ బొగడఁబడినదియు నాచే సమర్పింపఁబడినదియుఁ దొల్లి భగవంతుండగు నగ్నిహోత్రునిచే నిర్ణయింపఁబడిన సచ్చరిత్ర గలదియు బ్రహ్మాదిదేవతలచేఁ గీర్తింపఁబడినదియు సూర్యవంశంబుకోడలును దేవయజ్ఞసంభూతయు నగు జానకి పరిగ్రహింపఁబడుఁగాత. మీ రిచ్చోట నేమి తలంచుచుంటిరి?

లక్ష్మ — ఇవ్విధంబునఁ దల్లి యగు నరుంధతిచే నదలింపఁబడు పౌరజానపదపరంపరా సముదాయంబు పూజ్యురాలికి నమస్కరించుచున్నది. లోకపాలురును సప్తర్షులును బుష్పవర్షంబులఁ బూజించుచున్నారు.

అరుం — రామభద్రా!

గీ॥ హాటకవికృతిప్రతిమ కా- ద్యప్రకృతియుఁ।
ప్రియసతీమణి ధర్మచా- రిణియుఁ బుణ్య।
మైననీపత్ని నధ్వర- మందుఁ గూర్మి।
దగ నియోగింపు ధర్మము- తప్పకుండ॥

రా — తల్లీ! నీ వాజ్ఞాపించినట్లు.
లక్ష్మ — కృతార్థుండ నైతిని
సీత — మరలజీవించితిని.
లక్ష్మ — ఆర్యరాలా; సౌమిత్రి నమస్కరించుచున్నాఁడు.
సీత — ఇతఁడా! నా కిట్లు శుభంబు దలఁచుచుఁ జిరకాలము జీవింపుము.
అరుం — దేవా! వాల్మీకీ! సీతాగర్భసంభవు లగుకుశలవుల నిప్పుడు రామభద్రున కు సమర్పింపుము (అని నిష్క్రమించెను)
రామలక్ష్మ — దైవవశమున ని దంతయు మనము తలఁచినట్లే
సీత — నాపుత్రు లెక్కడ?
(పిదప వాల్మీకి కుశలవులు ప్రవేశించుచున్నారు)
వాల్మీ — కుమారులారా! యీరాముఁడు మీతండ్రి, యీలక్ష్మణుఁడు మీపినతండ్రి యీసీత మీతల్లి. యీరాజర్షి యగుజనకుఁడు మీమాతామహుఁడు.
సీత — (సహర్షకరుణాకూతముగాఁజూచి) నాబిడ్డ లగుకుశలవులా?
కుశలవులు — హాతాతా! హాతల్లీ! హామాతామహా!
రామలక్ష్మ — (సంతోషముతోఁగౌఁగిలించి) నాయనలారా! మీరు నొరకితిరి.
సీత — నాయనా! కుశా! రమ్ము తండ్రీ! లవా; రా చిరకాలమునకు లోకాంతరమునుండి వచ్చినతల్లినిఁగౌఁగిలింపుఁడు.
కుశలవు — (అట్లుచేసి) ధన్యుల మైతిమి.
సీత — మహర్షీ; నమస్కారము.
వాల్మీ — అమ్మా; చిరకాలము సౌభాగ్యవతివై యుండుము.
(తెరలో) లవణాసురునిమూలము పెఱికిన మధురేశ్వరుం డగుశత్రుఘ్నుఁడు వచ్చెను.
లక్ష్మ — శ్రేయస్సులు శుభాంతరసంబంధసహితంబులు.

రా— ఇదంతయు నే ననుభవించుచుండియు నమ్మను. కాక, శ్రేయస్సులకిది స్వభావము కాఁబోలు.

వాల్మీ—రామభద్రా; నీ కింకేమి యిష్ట మొనరింపవలయును.

రా— ఇంతకంటె నా కితర మయినప్రియ మేమి?

కాని ఇది భరతవాక్యము.

మంగళమహాశ్రీ వృత్తము:—

ఈపరమపుణ్యకథ- యిష్ట మయి తల్లివలె-
నీడ్య యగుజాహ్నవివలెన్ దాఁ ।
బాపములనుండి యెడఁ- బాపుచును లోకమును-
బావనముఁ జేయును శుభాళిన్ ।
దాపు నభినేయరచ- నస్ఫుటకథావిపరి-
ణామ మగుదీనిఁగవివాణిన్ ।
జూపఱు సుశబ్దమును- శుద్ధపరతత్త్వముగఁ-
జూచుబుధు లెంచెదరు గాతన్ ॥

ఇది శ్రీ మత్పరమపవిత్ర హారితసగోత్ర మల్లాద్యన్వయ సహస్ర
పత్రపద్మమిత్రాధీత సకలతంత్ర రామస్వామి శాస్త్రి
పౌత్రుండును సీతా రామ సహసద్గుణ వేంక
మాంబా శ్రీరామావధాని పుత్రుండునగు
సూర్యనారాయణ శాస్త్రి చే
నాంధ్రీకరింపఁబడినయు
త్తర రామచరిత నా
టకమందు సప్త
మాఙ్కము.

నాటకము సంపూర్ణము.

రామాయణ శ్లోకముల తాత్పర్యము.

84. పేజీ.

తా॥ జనకునిచే నొసఁగఁబడినదై ధర్మపత్నియగుట సీత, రామునకుఁ బ్రియురాలయ్యెను. మఱియు సద్గుణములచేతను, సౌందర్యాది గుణములచేతను, రామునకు సీతయెడ మిక్కిలి ప్రీతి హెచ్చెను. అట్లేసీతకు రాముఁడు ప్రాణములకంటెఁగడుఁబ్రియుండయ్యెను. వారిపరస్పర ప్రేమమును వారి హృదయమే యెఱుఁగును.

85. పేజీ.

తా॥ ఓ ప్రేయసీ! దేనికి నాల్గుదెసలనీవకుళవృక్షము పుష్పములు వర్షించుచున్నట్లుండెనో యాయీతాటిపలక నీకొఱకుంచఁబడినట్లుండెను.

శుద్ధపత్రిక.

———:0:———

పుటము.	పఙ్క్తి.	తప్పు.	ఒప్పు.
విజ్ఞప్తిలో.		సత్మీలను.	పచ్చీలను.
5	26	జానకిని సరితోష	
8	5	వినయసంపద	
9	13	దరుఁథతి	దరుంధతి
14	7	యీాప్రియ	ఈప్రియ
15	6	విచిచి	విడిచి
17	16	బడతిరి	బడితిరి
17	17	దుర్మాత్మ	దురాత్మ
33	4	ఊరడిల్లు	ఊఱడిల్లు
34	8	నల్లఁగలువ	నల్లగలువ
41	1	ఉ॥	వానఁ——ఉ॥
44	7	ఈపాదిరింటి	ఈపాదరిఁటి
50	4	వేడియున్	వేఁడియున్
58	5	వర్తము	వర్తనము
69	25	లంగీకరించు	
78	4	వయిస్యా	వయస్యా

అంటనివియుఁ బ్రమాదపతితంబులునగు తప్పులింకనుండవచ్చును.

శ్రీరస్తు



కవిసంశయవిచ్ఛేదము.



అడిదము సూరకవికృతము.



శ్రీపరవస్తు వేంకటరంగనాథస్వామిఅయ్యవారలుగారిచే

టిప్పణ్యాది విన్యాసపూర్వకముగా పరిష్కరింపఁబడి

విశాఖపట్టణమునందలి

స్వకీయార్షముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడి

శ్రీసకలవిద్యాభివర్ధనిలో

ప్రకటింపఁబడియె.

హేమలంబిసంవత్సరము

వెల ౧ అణాలు.

సంకేతాక్షరజ్ఞాపనము:

వి-పు- విశాఖపట్టణపుస్తకము - విశాఖపట్టణమున శ్రీ వే. మంగిపూడి జగన్నాథశాస్త్రులుగారివద్దసంపాదించిన కవిసంశయవిచ్ఛేదకప్రతి. సంపూర్ణము.

పా-పు-పాచిపెంట శ్రీరాజావారిప్రతి- ఇదిఅసంపూర్ణము- 'అనఁగా 'ప్రవక్తా రాధ' అనునది మొదలు 3రలక్షణమున 'బెట్టిదుఁడు। నె' అనువఱకునున్నది. శ్రీసంగమవలసరాజావారి జ్యేష్ఠపుత్రులగు శ్రీరాజా చంద్రశేఖరనిశ్శంకబహాదర్ వారిద్వారావచ్చినది.

బ్ర-పు. బ్రహ్మశ్రీ భాగవతులలక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రులుగారు స్వయముగావ్రాసిపంపినప్రతి- సంపూర్ణము. ఇది ద్వితీయతరంగములో కొంతముద్రణయయినపిదప చేరినది.

ము-పు- ముద్రితపుస్తకము-

తా-పు- తాళపత్రిపుస్తకము.

శోధనము.

సీ॥ యతియుక్తవాక్యానుగతినంటవలయువత్సంబు ధేనువువెంటదవిలినట్లు
మెట్టుమీదనుగాలుపెట్టగా దండయందించినట్లు ప్రాసమెనయవలయు
సానబట్టిన మణి చందాన పదమర్థనారీశుభంగిబంధంబువలయు
దవివెలుంగు మెఱుంగుదీగెయట్లర్థంబు దేటతెల్లంబుగా తెలియవలయు

నలంత్రిదోలవద్ద జంద్రమండలమువలన ।
జలజలనరాలు నమృతంపుజాలులీల ।
రసముదులికింపవలెనట్టిరమ్యకవిత ।
రసికరసనారికంస చేప్రిలకున్నె ॥ ౬ ॥

వ॥ అనియిట్లు శ్లాఘాలంఘునజాంఘికసుకవితామర్మకర్మనిరూప హృదయుండనై ॥ ౭ ॥ అనునీగ్రంథము 'ఆంధ్రమర్మంబు' అను ద్యమునకును 'కవిజనసంజీవనిలో' ననుపద్యంబు నకునునడుమను డవలెను- కాంగానాపైపద్యములసంఖ్య ॥ ౮ ॥ ౯ ॥ యనియుండవ ను- ఈసీసవచనములు వి-పు; ప్రా-పు. లలోలేవు ల-పు. లోనున్నది

శివలక్షణములోని ఛందోభంగము 3 ప్రతులలోను నేకరీతి గానుండుటవలన మార్చుటకు సాహసింపలేదు-

పేజీ ౧౦- 'అగ్నిహోత్రి' యనుపద్యమునకు '౧* ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు]' అనిశీర్షికయును టిప్పణిలో '* ఆదిపర్వము ౭ వ యాశ్వాసమున పరాశరుకావించుసత్రయాగంబుననయిన నాగకులప్రళయంబు జూచి పులస్త్యాదులు వసిష్ఠాశ్రమమునకువచ్చి సత్రయాగంబు సేయవలదని పరాశరుం బ్రార్థించుట' అనియునుండవలెను.

౯ వ లక్షణమున తృతీయపాదము - 'యుండుమూర్తులనేన వారొప్పుండుననగ' అనియుండవలెను -

పేజీ ౨౭ 'త్రోడనహాయ' యనుపద్యమునకు, '౧ కర్ణపర్వము తిక్కన సోమయాజి]' అనిశీర్షికయును టిప్పణిలో 'కర్ణపర్వము ౨ వ యాశ్వాసమునకు కేతుండ నెడపాంచాలకు మారుతాక్ష్ణ పాచార్య యుద్ధమున' అనియునుండవలెను

పేజీ ౩౦- పఙ్క్తి ౧౯-- 'విదర్భ దేశమునయందు'

శ్రీ ర స్తు.

కవిసంశయవిచ్ఛేదము.

ప్రథమతరంగము

క॥ శ్రీమదుమాశంభులకు ర।
మామురవైరులకు వాక్కమలసూతులకున్।
చే మోడ్చి వినాయకపద।
తామరసంబులకు నెఱఁగి తవిలిన వేడ్కన్॥ ౧॥

క॥ వాల్మీకివ్యాసులకును।
నేల్మొగిడిచి నన్నపార్యుఁ గీర్తించి కవీం।
ద్రుల్ స్వేచ్ఛఁగవిత గూర్చన।
కల్మషునిం దిక్కయజ్వ గణుతించి తగన్॥ ౨॥

క॥ చినలచ్చిమంత్రితనయుని।
ననఘుని మజ్జనకు భాస్కరామాత్యమణిన్।
గొనియాడెద శ్లాఘ్యులం।
ఘనజాంఘికకవనఘాటి గలిగిన మేటిన్॥ ౩॥

క॥ పుడమిఁగల రసికులెల్లం బొ।
గడఁ గవిజనరంజన కృతి గావించితి నే।
నడిదము సూరకవీంద్రుఁడ।
మృడపదపంకజరిరంసు మృదుమానసుఁడన్॥ ౪॥

సీ॥ ఆంధ్రమర్మంబు దెలియంగ ననువడునె।
ప్రకటసంస్కృతరచితసూత్రముల చేత।
నవని బాసనిఘటితసూత్రార్థసరణి।
తెనుఁగుటీకల చేత సాధింపనగునె॥ ౫॥

క॥ కవిజనసంజీవనిలోఁ ।
దవిలినపద్ధతులు మఱియితరలక్షణాల ।
క్ష్యవినిర్దిష్టగతుల్ చె ।
ప్పవలయునని† వేఱ యొక్కపద్ధతి చేతన్ ॥౬॥

క॥ ప్రియమందగఁగవులు కవి ।
త్రయ*సుకవిత్వానుసరణి దప్పక కవిసం ।
శయవిచ్ఛేదన మను నా ।
హ్వాయమిడి లక్షణం మొనర్తు నార్యులు మెచ్చన్ ॥౭॥‡

---

౧ లక్షణము.

గీ॥ ఏవకారార్థ సంప్రాప్తి *హేత్వకార ।
మైనసి†యంమంటకొల్వరేన నెడ్డు చోట‡ ।
నిడగవచ్చును గొల్వరమేని యనుచు ।
భానుశతకోటి సంకాశ పార్వతీశ ॥

ప్రయోగము.

౧ ‡ ఆదిపర్వము-శబ్దానుశాసనుఁడు

గీ॥ ఇంక నెవ్వరు* రక్కసు లిద్దురాత్ము ।
లట్లు మనుజులఁదినకుండ నదిరొ† మనుజ ।
భక్షణము జేసితిరయేని§ బకునియట్ల ।

---

† 'వలెనేయని' వి-పు

* కవిత్రియమనఁగా భారత కవులు ముగ్గురును.

‡ ఈయేడుపద్యంబులును పా-పుస్తకమునలేవు.

* 'సంప్రీతి' పా-పు.

† 'మొనసి' పా-పు.

§ 'ననెడి' పా-పు.

‡ ఆదిపర్వము ౬వ యాశ్వాసము; దు బకుఁడు చచ్చుట నాలించినవా ర్పును విని యొప్పిన నాగిబంధువుల జూచి భీముఁడు నెప్పువాక్యము

* 'నెన్నడు' ము-పు. తా-పు.

† 'నదియా' వి-పు 'నదియు' ము-పు

§ 'చేసితిరనియు' అని మహాభారత తా పత్రిపుస్తకములోనును ముద్రిత.

చస్తురని రక్కసుల కెల్లసాటె వినఁగ‡॥

౨ * అరణ్యపర్వశేషము- ఎఱ్ఱాప్రగడ-

క॥ నాదైన యహాశ్రితత్వము।
నీదగు చిత్తమునఁ గలిమి† నియతమయేనిన్।
సాదరఫణితుల నన్నవ।
పాదితస్నేహముగాఁ బ్రపాదింపుదయన్‡॥

౩ § ఉద్యోగపర్వము ఉభయకవిమిత్రుఁడు

చ॥ అది సభయే ప్రియంబడర* నార్యులునెల్వర యేనినార్యులే।
వదిఁ జలపంగి వారలు సమంచితధర్మములు బల్కరేనిన।
ట్టిదియును ధర్మమే† తగఘటించిననిక్కము లేనిదేనిదాఁ।
బదిలపునిక్కమే యొకనెపంబిడుచొప్పగు నేని భూవరా॥

౪‡ నైషధము- శ్రీనాథుఁడు

గీ॥ అనలసంబంధవాంఛనాకగునయేని।
యనల సంబంధవాంఛనాకగునె. సూవె§।
[చాలు సందేహ వక్రిభావణములింకఁ।

స్తకములోనునుంగూడ నున్నది

‡ 'రాక్షసులకెల్లజాటిచెప్పె' తా-వు. రక్కసులకెల్లజాటిచెప్పె ము-వు.

* అరణ్యపర్వము ౭వ యాశ్వాసమున మార్కండేయుఁడు నారాయణుని ప్రభావంబుఁ దెలుపుచు నియడుగుట

§ ఎఱ్ఱాప్రగడయని యుపనామము శంభుదాసుఁడని కవినామము ఈగ్రంథమున నక్కడక్కడ శంభుదాసుఁడనిగూడ వ్రాయబడియున్నది

† 'కల్మి' పా-వు. ము-వు

‡ 'ప్రసాదింపఁదగున్' ము-వు

§ ఉద్యోగపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున సంజయుఁడుపప్లావ్యంబుననున్న పాండవులం జూచివచ్చి పాండవకౌరవులకు విరోధంబు తొలగించుట శ్రేయమని ధృతరాష్ట్రునకు చెప్పుట

* 'చెనఁగ' ము-వు

† 'ధర్మవే' ము-వు

‡ నైషధము ద్వితీయాశ్వాసమున రాజహంసము నలుని గుణములు వర్ణించి స్త్రీస్వభావములు చంచలములుగావున నలుని యందలి నీయనురాగమిట్లుండునో లేదో యనినఁ దమయంతి నలునితప్ప మరియొకని వరియింపనని హంసంబునకు తెలుపుట.

§ 'యతివ' పా-వు. మాతృకలో ప్రథమ ద్వితీయపాదములు మాత్రమే యున్నవి పద్యము పూర్తిగానున్న

దరుణచంక్రాన్గ పాథఃపతంగశ్రా ॥]

× * కవులషష్ఠము(?)

చ॥ వయసున చిన్నవాఁడనభివంద్యుఁడనాదు నేమికుసంచుగం।
శయ మొనరించెదేని మునిసత్తమ కార్యములందునాగమా।
ధ్యయనములందు మంత్రములయందు గరిష్ఠుఁడయేని పెద్దని।
శ్చయ మిది వానియందఖిలసన్నుతమైనను విద్యగల్గుటన్ ॥

తి లక్షణము.

సీ॥ ఇడగవచ్చునుల్యప్పైపై నిత్యసంధి।
మాత్రమొకొక్కచోటనుమట్టుమీరఁ।
గొలుతు నష్టమడం పఁగోరిందుశేఖరు।
నన్నయట్లు కవిజనానుమతిని॥

ప్రయోగము.

౧ † ఉద్యోగపర్వము- [తిక్కయజ్వ]

క॥ ఇతఁడు మదీయపురోహితుఁ।
డితనికిఁదగ నెల్ల* పనులు నెఱిఁగించిపుడే† ॥
ధృతరాష్ట్రు కడకుఁ బనిచెద‡ ।
చతురవచనరచన గలపి సంప్రీతిమెయిన్ ॥

రాడంబాగుండునని తలంచి తృతీయచతుర్థపాదములనై షథమునుండి చేర్చుటయైనది। కావుననేయా పాదములకి [ ] ట్టిచిహ్నంబిడంబడిరొ ముందుకూడ నీచిహ్నము గ్యస్థగ్రంథము మాతృకలోలేనిదియన్న రొులుంగునది.

* అర్వ్యరుకవులచేఁజేయఁబడినయొకగ్రంథములోనిదైయుండిన యెడను కవులషట్కమనియుండిన బాగుండును-

† ఉద్యోగపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున ద్రుపదుఁడు దుర్యోధనుకడకు తనపురోహితునంపుటకై పాండవాదులతోఁజెప్పుట.

* 'మదీయాగ్రపురో। హితుఁ డితనికి నెల్ల' ము-పు.

† 'నెఱుఁగించితగన్' ము-పు.

‡ 'బనుపుదు' ము-పు.

2. § విరాటపర్వము- [సోమయాజి]

క॥ నమ్ముము కైదువు* మోపక।
జమ్మి వెసం బ్రాఁకవిడచి చాపమునాకం।
దిమ్మనుడు సేయునది లే।
కమ్మగ్గుండమ్మహీజ† మలసత నెకెరన్॥

3. ‡ రాఘవపాండవీయము. పింగళిసూరన్న

చ॥ విను పలుమాటలేలయుల వేలుపుమూఁకలలోన నేనియు।
న్వెనుకకు పోఁగఁ బారకొకవీరుఁడు నిల్వఁగలండె§ యలరు చూ।
పినకులుఁ డించుకేని*సమపేక్షితసంగరకేళి మైనిగు।
డ్చిన ఘనఘోర†సాయక విజృమ్భణమన్యులకోర్వ నెట్లగున్॥

4. ‡ నైషధము- శ్రీనాథుఁడు:

సీ॥ కోరి లీలాగేహకుడ్యతలంబుల§ వ్రాయుదురన్నరేశ్వరుని†మూర్తి।
వ్రాసిన న్యాత్మగౌరవము విసరవోవ దర్శింతు రన్యోన్యతరళ‡దృష్టి।
దర్శించి యతని కేతగుదునో తగనో యనించుకించుక సంశయింతు*రాత్మ।
[సంశయించి కరాంబుజములఁ గ్రొమ్మించుటద్దము లెత్తి చూతురు తమ్ము దారు।
గీ॥ రాజకన్యలు జగతి నాకరిమమునందుఁ।
గంధువారల నిట్టూర్పుగాడ్పు వేఁడి।
ముకురములు చారుమోహనమూర్తి యనఁగఁ।

---

§ విరాటపర్వము 2వ యాశ్వాసము న శమీవృక్షనిక్షిప్తాయుధ సంచయంబులోని ధనుస్సు నుత్తీయుమని యర్జునుఁ డుత్తరునితోఁ జెప్పిన నతండు పీనుగు నంటుటెట్లని సందేహించుచున్నంత నతనితో నిదియస్త్రసంచయంబు గాని శవంబు గాదనిని రూపించి చెప్పుట-

* 'కైదువ' వి-వు. తా-వు.

† 'ముగ్ధుండా మహీజ' తా-వు.

‡ 'రాఘవపాండవీయము 2వయాశ్వాసము ౭౫వ పద్యము.

§ 'పైఁపగలాఁడె' ము-వు.

* 'డించుకంత' ము-వు.

† 'డ్చినఁబటుఘోర' ము-వు.

‡ నైషధము ౧వయాశ్వాసమున నలమహారాజప్రశంస. పా-పుస్తకమున నీపద్యముగములేదు.

§ 'భాగంబుల' ము-వు.

† 'మహీశ్వరుని' ము-వు.

‡ 'తరనురాగతరళ' ము-వు.

* 'తగనో కోయంచునించుక సంశయిం

బులుఁగు దమయంతి చేఁదర్పణము దక్క] ॥

✕ † ఆముక్తమాల్యద. ఆంధ్రకవితా
పితామహుఁడు§.

సీ॥ [కొంగవాల్గలు కులంగుళులఁ బట్టుక జబ్బలంటఁగట్టిడ వెజ్జ
నరయువారు।
తలఁబడ్డ గుదియ దెబ్బలఁ బొతపసియుడియంబలిగంజిండ్లన్నడుగువారు]
తను సేఁగిఁ జెప్పలో దయమీఱవినిచీరఁ జించిచ్చువారిదీవించువారు।
[నాలఁబడ్డ నెపమునఁగలతేనిసిరిఁ జెప్పి చుట్టలపైఁ దాడి పెట్టువారు।
గీ॥ సైనపాంథుల చేతఁ గ్రందైనయాళ్లు।
జాడగా నిటఁ దెచ్చి యిన్నీడ డించి।
వారు నీరాన బోవనా వ్వారి మగిడి।
వచ్చు నాలోన నీహూపు వచ్చె నాకు॥]

ఒ ‡ సుభద్రాపరిణయము. వంశావళి. [చేమకూర వేంకటకవి]

ఉ॥ ఇచ్చునెడన్ పదార్థము డిగిచ్చునొ తాఁ దయ సేయఁగాదన।
న్వచ్చునొ [మించి యొక్క-చోటన వచ్చిన దానవియుచ్చరించియే।
మిచ్చిన నిచ్చె నే సరగ నెవ్వరి పైదయ చేసిఁ జేసెనే।
యచ్చపు రాస్యుఁడుం దెలియ డచ్యుత శ్రీరఘునాథ చిత్తమున్]॥

తు' ము-పు.

† ఆముక్తమాల్యద ౨వ యాశ్వాసమున ౦ ౧౯వ పద్యము.

§ ఆంధ్రకవితా పితామహుఁడు=అల్లసాని పెద్దన్న కవికర్ణరసాయనమును రాయలవారికంకితము జేసినందునగాను అపరాధక్షమాపణకై రాయలవారి పేరనే యల్లసాని పెద్దన్న యాముక్తమాల్యదం జేసి సమర్పించెనని ప్రథ.

‡ సుభద్రాపరిణయమని విజయవిలాసమునకే నామాంతరము. ఈవంశావళి ప్రథమమున ముద్రించిన పుస్తకములలో మాత్రమె యున్నది గాని యిటీవల ముద్రించినవానిలో లేదు శ్రీమహామహోపాధ్యాయులవారిచే సంపాదింపఁబడిన రెండు తాళపత్రపుస్తకములలోను కూడ లేదు ఈవంశావళి మ-రా-శ్రీ మంతెన ఆదినారాయణమూర్తిగారి మాతృకంబట్టి క్రొత్తగా వ్రాయించుటయయినది. పా. పుస్తకమున పద్యమంతయు నున్నది. కృతినాయకగుణవర్ణనము ౧వ యాశ్వాసము ౧౫వ పద్యము.

౨. కవులషష్ఠము.(?)

చ॥ అనలిచి నిల్పవారిగని యంతకకింకరు లెవ్వరయ్యసి।
రదెజమునాజ్ఞ* దోఁ,చిత్రిరి యొక్కఁడినుండి టవచ్చినారు।

౩. శుద్ధాంధ్ర రామాయణము. †అడిదము భాస్కరుఁడు.

చ॥ డాల్।
నిగిడెను వైపుల న్వెడల నేటయి నీటగు పిటిక్కోట।

---

౩ లక్షణము.

గీ॥ ఆంధ్రపదముమీద వచ్చు గూర్చికయేని।
గలసియుండునో కెడగలయకుండు§।
గొమ్ము గల్గుహల్లొకడు దక్క నానతి।
యిచ్చిరంగనానతిచ్చిరనఁగ॥

ప్రయోగము*.

౧ ‡ ఆదిపర్వము- నాగనుశాసనుఁడు-

క॥ ధరణీసుర విరహితమగు।

---

* 'రిజెశమనాజ్ఞ' పా-వు.

† 'బాలభాస్కరుఁడు' పా-వు. అడిదెము భాస్కరకవి సూరకవి తండ్రియను నంశము గ్రంథావతారిక లోని ౬వ పద్యమునను తరంగాంత గద్యమందును స్పష్టము- ఈశుద్ధాంధ్ర రామాయణమెచ్చటను నున్నట్లు కూడవినలేదు- ప్రసిద్ధమైన భాస్కర రామాయణము హుళక్కి భాస్కరాది విరచితమనునంశము సుప్రసిద్ధమే.

§ 'గలసియుండవచ్చు గలయకుండు' పా-వు.

* 'ఉదాహరణము' పా-వు. వి-వు. స్తకమున నేమియులేదు.

‡ ఆదిపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున, గరుడుండమృతంబు దెచ్చుటకై వెళ్లు సమయమున కశ్యపుని నాహారమడిగిన గజకచ్ఛపంబులం జెప్పి వానిని సంపాదించి పిమ్మట భుజించుటకుస్థ అనూరసిరోహిణ వృక్షము యొక్క శాఖమీద గూర్చుండ ప్రయత్నింపన దివిరిగ- దానినాశ్రయించి తపంబు సలుపుచున్న వాలఖిల్యులంజూచి

నరణ్యదేశంబుఁ నాకునానతి యుండెఁ।
త్త రుశాఖవిడువవలయును।
§ కరము నిరోధమగునని నన్గశ్యపుఁడనిమెన్॥

౨ * అరణ్య పర్వశేషము. శంభుదాసుఁడు

క॥ అనినవిని సూత సూనుఁడు§।
వినయంబున నిట్టులనియె విప్రాకారఁ।
బునవచ్చిన వేల్పుమునీ।
వనమహా యెవ్వఁడవు నాకు నానతియీవే॥

౩‡ ఆముక్త మాల్యద. [రాయలు]

క॥ దేవా యిట్లని యానతి।
యీవలదే [గడుపుఁ గూటికిఁటరానాడ।
బ్బే వారిఁ బ్రోవభిక్షా।
జీవిక వర్ణికిని విధిసృజించెను నాఁడె॥]

౪ § విరాటపర్వము - ఉభయకవిమిత్రుఁడు-

సీ॥ [మజ్జనకుండు సన్మాన్యగౌతమగోత్రమహితుండు భాస్కర మంత్రితనయుఁ
డన్న మాంబాపతి యనఘులు కేతనమల్లన సిద్ధనామాత్యవరులఁ।

ఈ బ్రాహ్మణభూమింబడిన వీరికి తపోభంగంబును తనకు బ్రహ్మహత్యయు సంభవిల్లునని యెంచి దాని నోటం గఱచుకొని గజకచ్ఛపంబుల శాఖని ముడ్చికొని కశ్యపుని యొద్దకు వెళ్లిన నదిచూచి గరుడుని యభిప్రాయం బెఱిగి వాలఖిల్యుల మరియొక స్థానంబునకబుగుండనియించె- విప్రులయి బ్రాహ్మణోత్తములు లేని యరణ్యమునం బడవేయవలయును గాననట్టి ప్రదేశంబు చెప్పుమని గరుడుడు కశ్యపునినడుగుట.

§ 'నిరోధమిదియనిన' ము-పు.

* 'అరణ్యపర్వము ౭వ యాశ్వాసమున బ్రాహ్మణవేషమున వొచ్చిన సూర్యుని నీవెవ్వండవని కర్ణుఁడడుగుట-

§ 'తనయుఁడు' ము-పు.

‡ ఆముక్తమాల్యద ౪వ యాశ్వాసమున ౬౭వ పద్యము పా-పుస్తకమున పూర్తిగానున్నది.

§ విరాటపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున గ్రంథావతారమున.

గూరిమి తమ్ముండు గుంటూరు విభుఁడు కొమ్మనదండనాథు
డుమధురకీర్తిఁ।
విస్తరస్ఫురదాపస్తంబసూత్రపవిత్రశీలుఁడు సాంగవేదవేది॥
గీ॥ యర్థిఁ గల వచ్చి వాత్సల్య మతిశయిల్ల।
నస్మదీయప్రణామంబు లాదరించి†।
తుష్టి దీపించు కరుణార్ద్ర‡ దృష్టిఁ జూచి]।
యెలమి నిట్లని యానతి యిచ్చె నాకు॥

× § కళాపూర్ణోదయము [పింగళిసూరన్న]

క॥ ఓయనఘ దేవుఁడవో యో।
గాయతకపిలాదిసిద్ధులందు నొకఁడవో।
నీ యనుభావం బద్భుత।
మై యున్నది నామ మెద్ది యానతి యీవే॥

• ౬ ‡ విజయవిలాసము [వంశావళి. చేమకూర వేంకటకవి]-

ఉ॥ ఆనతి యిచ్చెనా యదిశిలాక్షర మెవ్వని నైన మెచ్చెనా‡।
వానిఁ గృతార్థుఁ జేయు [పగవాఁడయినన్ శరణంబు జొచ్చెనా।
యానరు నేర మెంచక తనంతటి వానినొనర్చు నిచ్చెనా।
యేనుగుగా నియీఁడు గల రేరఘునాథనృపాలశౌరికిన్॥]

ఇటువలెనె। చీకటిల్లు*, చీకటియిల్లు। కొండంత, కొండయంత। ఊరకుండి, ఊరకయుండి। ఒక్కెడ, ఒక్కయెడ। ఒక్కమ్మడి, ఒక్కయుమ్మడి। మేనత్త, మేనయత్త। కమ్మచ్చు, కమ్మయచ్చు। అని† ఇట్టి తెలుంగుల ప్రయోగించునది॥

కొమ్ముగల్లు హల్లు కడు దక్కనన్ గా§- నిట్టూర్పు। కట్టాకలి। పట్టంచు। మంచాకు। ముద్దాడి। నూరంచుల వాఁలు। యీ రేడు।

ము౮౬వ పద్యము.
† 'మంబు నాదరించి' తా-ప్ర.
‡ 'తుష్టి దీపించి కరుణార్ద్ర' ము-ప్ర.
§ కళాపూర్ణోదయము ౨వ యాశ్వాసము ౫౮వ పద్యము.
‡ విజయవిలాసము ౧వ యాశ్వాస
‡ 'బోఁచెనా' వి-ప్ర.
* వి-పుస్తకమున లేదు-
† ఇబ్బంగిని పా-ప్ర- వి-లే.
§ కొమ్ముగల హల్లు దక్కనన్ గా వి-ప్ర

పోరాట। ఇట్టివి‡ కొమ్ముగల్గు వాల్లు‡। వీనిమీద నచ్చుగలసియుం డునుగాని కలయకుండదు-

---

౮ లక్షణము.

గీ॥ కర్మధారయంబు గావించు తఱి నకా।
రాంతమైన యట్టి యాంధ్రపదము।
సంస్కృతంబుతోడ సంధి సేయగవచ్చు।
చిఱుతశశి ధరించె శివుఁడనంగ॥

ప్రయోగము.

౧ * ....

క॥ అగ్నిహోత్రి జేసి హూనవ।
భుజ్నివహము మరణబాధ పొందింపుచుమా।
డగ్నులయందును నాలవ।
యగ్నివలెన్ వెలుగుచున్నయమ్మునినాథున్॥

౨ ‡ అరణ్యపర్వము [శబ్దానుశాసనుఁడు]

ఉ॥ [నన్నను గౌఁగిలించుకొనినావదనంబునకున్ని జాస్యమా।
సన్నముఁ జేసియొక్క మృదుశబ్దముఁ జేసెమనోహరంబుగా।
నెన్నఁడునట్టి శబ్దము మునీశ్వరమున్వినియే నెఱుంగనా।]
యన్నవబ్రహ్మచారి ముఖమంబురుహోరిసమంబుచూడగన్॥

౩ *ఉద్యోగపర్వము-[సోమయాజి]-

చ॥ జగముల నెల్లెడం బరితసంతమునంబులడంపఁగోరిబో।

---

‡ ఇటువంటివి వి-వృ-పా-వు-

‡ కొమ్ముగలవాల్లలు వి-వు-

* ఈప్రయోగము ఆదిపర్వములోని దైయుండవచ్చును. మాతృకలు రెంటిలోనుకూడ శీర్షికతెనందునకనుగొనుటకువీలులేకపోయినది-

‡ అరణ్య పర్వము ౩వయాశ్వాసము ఋశ్యశృంగుఁడు వేశ్యనుమునికావరుగాభావించివిభాండకునితో జెప్ప

* ఉద్యోగపర్వము ౧వ యాశ్వాసనసంజయుండు ధర్మ్యంబునను పాండవులయొద్దకువచ్చిసంభాషిం

బ్బొగబర మేషి నిల్పిన కాలుంగుమహీసురులట్టివారికిం
దగవు దలిర్ప సత్పురుషదత్తము లైతగుజీవితంబులెం।
త గుమతులైన మార్చ రెపదంపడియా యుపుశ్రీయునొల్లరే।

గ§ నైషధము శ్రీనాథుడు

గీ॥ లలనలజ్జాసరిద్దుర్గలంఘనమున।
రాజహృద్రథయంబు జొచ్చినక్రమముఁజూడ।
తరుణీమూకంభపరికల్పితంబులైన।
వలుదకుచకుంభములపరిభావమునఁజూవే॥

౫- ‡ఆముక్తమాల్యద.[రాయలు]

సీ॥ [పాథోధిజలయుక్తిఁ బ్రాఁచిపట్టినదిశాకరులనాఁదగు మర కతపుఁగరులు।
కరులదొండమునికట్టఁగబల్పించి మిగ్రింగినహరులనాఁదొండమొ ప్పుదఁదదర్శ్రే।
హరులుదాపిన తాపలమరనేసుఁగు వోయినీరార్చనపరంజనీటిబ్రాఁత।
శ్రీలు దత్పార్శ్వచితిరితశంఖచక్రము ల్రత్నంపుఁదిన్నెలఁబ్రతిఫలింపఁ।]

గీ॥ బెఱుపురాళ్ళి గృహశ్రీలఁబెండ్లియాడ।
[భవనరాజులుఁగట్టినబాసికమునఁ।
దనరు మణితోరణములతోద్వారవితతిఁ।
బఱగు వీధులుపురిసూత్రపట్టినట్లు॥]

౬§ కవికర్ణరసాయనము సింగసాంఖ్ల నరసింగన్న

సీ॥ [వెడలిపోదలచుచోనొడసి కేల్పట్టినదిరిశ నెచ్చెలిఁజూచుదీన దృష్టి...।

§ నైషధము ౧వ యాశ్వాసమున నలుఁడుదమయంతీసౌన్దర్యాదిగుణశ్రీ పణమువలనమదనపరాధీనుండగుట- న ౫౩ వ పద్యము.

§ కవికర్ణరసాయనము ౩వయాశ్వాసము ౨౧౧ వ పద్యము.

‡ ఆముక్తమాల్యద ౧వయాశ్వాసము.

శయ్యకుఁ దిగ్గుచుచోఁ జనుదేకబిగ్గరఁ జరణాంబుజముద్రో
 కుర్చుండితనము।
బలిమిఁ గౌఁగిటఁ గ్రుచ్చితలిమంబుఁ జేర్చుచో నెడఁబాటు చాలని
 నైజుపయార్పు।
ముంగేలవంచిన మొగమెగయించుచో మెయికోనునేత్రిని
 మీలనంబు॥

గీ॥ మాటలాడక చేకొన్నమౌనముద్రి।
నైదునివిపంచబాణునిక్షైదుత్యూపు।
లయ్యెఁబతి డెందమునఁ గాఁడునట్టులేయ।]
నంగనామణి సవికోత్రసంగమమున॥

౭ § రాఘవపాండవీయము- [పింగల]సూరన్న

మ॥ [అనయము] మోలినేకతమహార్ధగతిందన చిన్నిరామచఁ।
ద్రునినగుమోముదామరసిరుల్ గనుపండువుగాఁ జెలంగఁగాం।
[తునరయు పాండురాజితయశస్కుఁడు రాజవరుండవారితా।
తనువిభవాధిరాజ్యసముదగ్రమనోధృతినై పరివర్తిలన్]॥

౮‡ పారిజాతాపహరణము- ముక్కుతిమ్మన్న

సీ॥ చంద్రిక పూవన్నెజిలుగుదువ్వలువను తడియొత్తెనొక్క* కాంతాలలామ।
[క్రొనగోళ్ల నెఱులు సిక్కులువాపి మెలపునశిరసార్చెనొకకలికి జిగురుబోఁడి।
వెన్నెలనీగ్గులు వెదచల్లెడి మడుంగులం దిచ్చెనొకకంజపూర్ణేందువదన।
నవరత్నమయభూషణవ్రజంబులు మేనఁగీలించెనొకరాజకీరవాణి॥

గీ॥ విరుల సరులిచ్చెనొకయరవిందగంధి।

---

§ రాఘవపాండవీయము ౨వ యాశ్వాసమున రాౘవ పద్యము
‡ పారిజాతాపహరణము ౨వ యాశ్వాసమున ౧౨వ పద్యము-
* పలువచేతడియార్చెనొక్క' వింపు

యాలఁదెఁజందన మొకధవళాయతాక్షి।
సుదతియొక్క తెకపురంపుసురటి విసరె।
నిలువుటద్దంబు నొకయింతినిలిపె నెదుట॥ ౧౨॥]

౯ § శారంగధరచరిత్రము- [చేమకూర వేంకటకవి]

క॥ [వ్రతమాయిటు వేదమధు।
వ్రతమానీకు దితమావిరాళింబడినా।
రుతమాలించవరయో] చా।
రుతమామోదయుతపూచిఖతమారుతమా॥

౧౦ † చమత్కారమంజరి- సింహాద్రి వేంటకవి-

క॥ అన్నలు మోముల దేవుం।
డన్నాతికి లేదుమధ్యమని తెలుపుటకై।
సున్నలిఖించిన కైవడి।
కన్నియకును నాభివింతకాంతులనమరన్॥

ఆంధ్రభాషాభూషణకారుఁడు* వేఁడిమయూఖములు । వాఁడిశరమ్ములు । తెనరుమనుష్యుఁడు । పేర్చునశ్వంబు । అనిఇకారోకారాన్తములకే యుదాహరించినాడు॥ అకారాన్తములమీద [సూడి] నుండవచ్చునని సిద్ధాంతీకరించుట†-

౫౭ లక్షణము.

క॥ అగునను క్రియతోఁబాసియు।
తగు పెక్కువిభక్తులం బ్రథమ జెందునుభ।
క్తగణదయమానచిత్తుం।
డగజాధిపుకీర్తి దిశలననలమెననంగన్॥

---

§ సారంగధరచరిత్రము ౨వ యాశ్వాసమున రాజరాజనరేంద్రకృతచంద్రాద్యుపాలంభనమున-

* చమత్కారమంజరి ౨వ యాశ్వాసము ౨౧వ పేజీ-

* మూలఘటిక కేతన ఈతనికి యిచ్చిన వదండి యని నామాన్తరము దానిలో, ౧౬౩- ౧౬౫ పద్యము లరిజాడ వలయును-

† యుదాహరించుట, వి-తు

ప్రయోగము

౧ * ఆశ్రమవాసపర్వము తిక్కయజ్వ-

క॥ మాతం బ్రీపరాశరసుతు।
చేతం బడసిత్తివనుజ్ఞ శీలపరత్వా।
పేతుండగు ధర్మతనయుండు।
ప్రీతినొడంబడియె బంధుబృందంబలరన్§॥

దీనిలో [పరాశరసుతుచేతన నెడి] తృతీయవిశేష్యము. [మాతం(బ్రీ)యనెడి] ప్రథమవిశేషణము.

౨ † ఆదిపర్వము. [వాగనుశాసనుఁడు]

క॥ నీదుకులము నమఁదగఁగబ్రి*।
తోదముతో రథము గడుఁపదొడఁగుము నృపథ।
రోన్నదయుఁడర్జునుతోఁడను‡
గాదనక రణంబుసేయగా నికను సే॥

[దీనిలో అర్జునతోఁడన నెడి తృతీయవిశేష్యము. నృపథరోన్న యుడనెడి ప్రథమవిశేషణము]*

3 § ఉద్యోగపర్వము [సోమయాజి]-

క॥ మీాపనుపున రాజ్యముపా।

---

* ఆశ్రమవాసపర్వము ౧ వయాశ్వాసమున గాంధారివనంబున కేప్పుడు వెళ్లెదవని ధృతరాష్ట్రిసడిగినంత నతను చెప్పుట.

§ బృందయుతముగన్ ము-పు-

† ఆదిపర్వము ౬ వ యాశ్వాసమున కర్ణున కంగరాజ్యాభిషేకంబైనపిదప సూతుడని యెఱిగి భీముండధిక్షేపించుట.

* 'లమ్మునకుఁదగఁబ్రి, ము-పు-

‡ 'న్నోదయుఁడగునర్జునుతో, ము-పు-, తా-పు-

* పా. వి. పుస్తకములలో క॥ డీమర్యోదనుడై గ్గులతోడ నెయుద్ధ లైగోమాయురుతం । బులు నె చెదుర్వి ...ంగి। బులుపెక్కులు పుట్టెవీని నవేళన్॥ అనిసభాపర్వము ౨ యాశ్వాస మందలి విదురధృతరాష్ట్రిసంవాద పద్యముఅధికముగా నున్నది-

§ ఉద్యోగపర్వము ౧ వయాశ్వాసనదుర్యోధనుకడకుదూతనంపుమని కృష్ణుఁడు ద్రుపదునితోఁ జెప్పుట.

త్రిశాంకరత నూభవులకు నీకున్న భుజా|
టోపభయంకరుఁడర్జును|
కోపానల మడరి యిట్టికొన దేవారిక॥

[దీనిలో త్రిజ్ఞను (=అర్జునుని యొక్క) అనుపపత్తివిశేష్యము - భయంకరుడు అనుప్రథమవిశేషణము-]

౪౭† అరణ్యపర్వశేషము - శంభుదాసు

ఉ॥ [అగ్రజువాక్యముల్ దలఁచి యర్జునుఁడప్పుడు వారితోడన్|
త్యగ్రతదక్షిణయెంతయుఁ బ్రియోక్తుల నిట్లను మీకు మాయెడన్|]
విగ్రహమేల నెయ్యమున విప్పుఁడు *కౌరవరాజుఁ బార్థివా|
గ్రసరుండు ధర్మజుని ‡ పంపిద మీకు నలంఘ్యమిత్తఱిన్॥

[దీనిలో ధర్మజుని యనుపపత్తివిశేష్యము. పార్థివాగ్రసరుండు అనుప్రథమవిశేషణము]

౪౮§ నైషధము - [శ్రీనాథుఁడు]

శా॥ భారద్వాజపవిత్రగోత్రవిమలాపస్తంబ† సూత్రుతుచిః|
ద్వారాజీవభవుండు మారయకుఁ బుణ్యాచార భీమాంబకున్|
గారాసైన తనూజునన్ననఘుశ్రీనాథాఖ్యుఁ బెంపించిన‡|
త్కారుణ్యం బొప్పఁగ గారవించి పలికెన్ గంభీరవాక్యాంబుధిమన్॥

[దీనిలో మారయకు అనుపపత్తివిశేష్యము- భవుండు అనుప్రథమవిశేషణము-]

౪౯. §మనుచరిత్రము-[పెద్దనార్యుఁడు]

మ॥ అకలంకావథసత్త్వముం దెలియ మాయాద్వారకావంతికా|
శికుకుక్షేత్రగయాప్రయాగముల నేసేవింపకుద్దండగం|

---

† అరణ్యపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున గంధర్వులచేత సికొనిపోబడుచున్నదుర్యోధనుని విడువవలసినదని ధర్మరాజు చెప్పెనని గంధర్వులతో నర్జునుడు చెప్పుట.

* 'వీడుఁడు ము- పా-

‡ 'ధర్మసుతుపంపు తా- పు. ము- పు

§ నైషధము ౧వ యాశ్వాసమున గ్రంథావతారమున మృదుమధురాదివచనానంతరపద్యము

† 'గోత్రుని శుభాపస్తంబ ము- పు-

‡ 'ఖ్యుని బిల్చి సత్కార ము- పు-

§ మనుచరిత్రము ౨ వయాశ్వాసమున ౧౫వ పద్యము-

డకపేరండవరోహావాహరిపుఖడ్గవ్యాఘ్రి మిమ్మించుకొం।
డమరాఁ జెల్లు నెబుద్ధిజాడ్యజనితోన్మాదుల్ గదా శ్రోత్రియుల్॥
[దీనిలో ఇమ్మించుకొండకు అనుషష్ఠివిశేష్యము- వ్యాఘ్రిము అను ప్రథమవిశేషణము-]

---

౬ లక్షణము.

క॥ తొడిగియని పలుకఁ జోటను।
తొడియని సత్కవివరుల్ గృతులఁ జెప్పనగున్।
మృడుఁడు మెయి పాపతొడవులు।
తొడియంతయు వింత‡కాంతితో నెప్పననన్॥

ప్రయోగము*.

౧‡ ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు]

చ॥ పొలుపుఁ గబూసికట్టితొడిభూరివిభూతిపరిశోభితంబుగా।
గలయఁ గదత్పరిజనులు కాంస్యమృదజ్గ శంఖ భేరికా†।
వాళ పటహా*ధ్వనుల్ ‡సెలగ నాటలు పాటలు నొప్ప నెల్లవా‡
రలుఁ జని చేసిరర్చనలు రైవతకాద్రికినుత్సవంబుతోన్†॥

౨‡ విరాటపర్వము [తిక్కయజ్వ]

క॥ తదవ సరంబు ననొక్కట।

---

‡ 'తొడిచిక్కలిపంత' పా-పు- తా-పు

* ఉదాహరణము వి-పు- పా- పుస్తకమున నేమియు లేదు-

‡ ఆదిపర్వము ౮వ యాశ్వాసమున అర్జునతీర్థయాత్రలో రైవతకాద్రికి యాదవులు చేయునుత్సవఘట్టమున-

† 'మృదజ్గములందమొప్పఁగా' వి-పు మృదజ్గములందమొందగా, పా-పు- 'మృదజ్గనినాదమొప్పగా.

* కటక పా-పు-వి-పు.

‡ నాటల పాటల నొప్పిరెల్లవా పా-పు వి-పు

† 'నుత్సవంబునన్' తా-పు-వి-పు. పా-పు.

‡ విరాటపర్వము ౩వ యాశ్వాసమున విరటుఁడు సుశర్మమీఁదఁ దన రథంబు తోలించి పోరుట

[illegible]ంబు దాఁటి త్రిగర్తపతి వత్సంబునన్ ।
వదనంబు సేసి† విరటుండు ।
మదమున నురగము గ్రాసె మఱియు బధించెన్ ॥

లక్ష్య మనుచరిత్రము [పెద్దనామాత్యుఁడు]

చ॥ [illegible] పటీరములందు [illegible] హారకుం ।
జలములు [illegible] ।
మలు [illegible] జాతపు [illegible] మయ్యెన† ।
వ్రేలను [illegible] వేఁడుకన్ ॥

లక్ష్య రామాయణము హుళక్కి భాస్కరుఁడు

చ॥ నిరతముగాఁగ వింటఁ గొని నిండు తెగన్వడి నేయ* నమ్మహా ।
శరమును మారుసేయు శరశక్తి† గదామల ద్రుంచుచున్‡ భయం ।
కరగతి బాఁటి రక్తసునికంఠము ద్రుంచెను మేరుశృంగముల్ ।
దొరయ హసించి బొమ్మికమున్§ తోఁడి† శిరంబు వసుంధరం బడన్ ॥
[illegible] యన్నంతను ఊరడి, తెప్పిరిలియన్నంతకు తెప్పిరి ।

ఇటువంటి ప్రయోగములు గలవు ॥

---

౨ లక్షణము.

గీ॥ జగము సేయు రూపమున జగత్సృష్టిమయుడు ।
తత్త్వమును జేసి లేని సత్త్వపి జనములు ।
[illegible] యుగ్యస్త పక్షములకు ।

[illegible]
[illegible] వ పాఠము
*'ముద్రితాని భూ' వి. ప్ర. పా. పు.
†'బూసియొప్పిన' పా. పు.
‡'వేఁటులతోఁ జనుదెంచె' పా. పు.
భాస్కర రామాయణము యుద్ధకాండ[illegible]

దేవుని [illegible] జంపుక ఘట్టో
* 'నిండు వడిన్ తెగనేయ' పా. పు.
† 'శరమొదమూరు సేయు శక్తి' ము. పు.
‡ 'గాల్చుచున్' ము. పు.
§ 'బొమ్మికము' వి. పు.
† 'తోఁటి' పా. పు. వి. పు.

తేజము యశమ్ము తపమన్న యోజశర్వ ॥

ప్రయోగము

౧‡ ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు].

చ॥ ఫలపవనాంబు భోజనశుభ వ్రతతత్పరులై* జేసి చూడఁడు ।
ర్బలతనులయ్యు బ్రాహ్మణులపార తపోబలసంపదన్మహా ।
బలయుతలట్టివార† లకుభవ్యులకెందు‡ నసాధ్యమెద్దియున్§॥
గలదె చరాచరాఖిల జగంబులఁ బెద్దలుగారె† చూడఁగన్‡॥

౨ § ఆనుశాసనికపర్వము. [తిక్కనసోమయాజి].

చ॥ అజునియనుగ్రహంబున విహంగమ వల్లభుఁడట్లు చాలన ।
కర్జమగు శౌర్యసంపద ప్రకాశత నొందఁగ† నేలి సర్పియుం ।
ద్విజయమహాత్మ్యంబునను దాత్త యశఃపరిపూరితంబులై ।
త్రిజగములన్§ వెలుంగనల‡ దెచ్చెసు ధారసపూర్ణకుంభమున్*॥

౩ †నైషధము- [శ్రీనాథుఁడు]

ఉ॥ [అర్థిపిశాధినాయకుని యానతి సేయుచు చిత్తవృత్తినాం ।
డెట్టియునుం దలంపకుము హీనపరాక్రమ నీతిశాలినీ ।]
ముద్దనుబంది కుట్టహారి మోసలకార్యభరంబు‡ దీర్పఁగా ।

---

‡ ఆదిపర్వము 2వ యాశ్వాసము సంధ్యర్థ నుడు మత్స్యయంత్రంబు ందెగ నేసి నపిచప బ్రాహ్మణక్షత్రియ ప్రముఖులయిన జనులెల్ల విస్మితచిత్తులై సెప్పువాక్యము-

* వృత్తులై ము-వృ- తా-వృ
† లిట్టివార తా-వృ.
‡ కెన్న పా-వృ- వి.వృ.
§ మండలన్ పా-వృ-వి.వృ.
‡ పెద్దలకార వి.వృ-తా-వృ-
‡ సద్విజాల్- తా-వృ-ము-వృ-

§ అనుశాసనికపర్వము ౧వ యాశ్వా సమున గరుడుం డింద్రుని జయించి యమృతంబు దెచ్చుకథలో.

† బొందఁగ ము-వృ-
§ జగములన్ వి-వృ.
‡ వెసఁ ము-వృ.
* భాండము ము.వృ.

† నైషధము 3.వ యాశ్వాసము సంద్ర దూతికలు దమయంతి దగ్గఱకు వచ్చి చెప్పుకథలోని యు. ప్రశంస-

‡ భయంబు పా-వృ.

గద్దియమీఁదనుండి త్రిజగంబుల నేలికొనంగనొల్లదే ॥

౪ *విజయవిలాసము [చేమకూర వేంకటకవి]

చ॥ [అనిమిడి మెచ్చి యిచ్చు మొకయందున తేనిమనోహరాంగము
ల్గనుఁగొనియానె కా వ్రతము§ గైకొనియుండెమున న్నదేలదో
ద్దాని వెచ్చనీవెడగు గోమలి] భుజగమేడ మారుతా ।
శనజగమేడయంత ఘన సాహసమింతులకంచు నెంచుచున్ ॥

౫ †ఆముక్తమాల్యద [రాయలు].

ఉ॥ [పూనిముకుందునాజ్ఞఁగను బోమ్మనె కాంచియజాండ భాండము
ల్గానను మీఁదఁబోవ నడవన్ దెఁదన్మననగ్రనిశ్ర్యల ।
త్వానుచలత్వ నిష్ఠలె] సమస్తజగంబుల జాడ్యచేతన ।
ల్గానుతికెక్కు సైన్యపతి కాఞ్చనవేత్రము నాశ్రయించెదన్ ॥

---

౭ లక్షణము.

గీ॥ కొనని యనుపల్కునకును జేకురును పూర్వ ।
వర్ణదీర్ఘంబు మధ్యమ వర్ణలోప ।
ములరుచావక పోవకన్ పలుకులకును ।
మధ్యమాక్షర లోపంబు మదన మథన ॥

ప్రయోగము.

౧ §నైషధము‡ [శ్రీనాథుఁడు]

గీ॥ వానిఁగలలోనఁగానని వనజముఖియు ।

---

* విజయవిలాసము ౧వ యాశ్వాస ౪వ పద్యము-
మునందర్జునుఁడు ఉలూచియను నా § నైషధము ౧వ యాశ్వాసమున నల
గకన్నియతో చెప్పినవాక్యము- మహారాజ వర్ణనమున-
§ 'దాని కా వ్రతము' ము-పు. ‡ 'కొననియనుటకు 'కోనవచ్చుటకు వత్థ
† ఆముక్త మాల్యద ౧వ యాశ్వాసమున థము వి-పు

తాని పూర్వోక్తంబోరోరి-నిత్ మానవతియు ।
వానిగా నాత్మభావించి వరుసగావయ్య ।
నప్పళించని సతియు లేదయ్యెన చట్ల ॥

౨ *అందుననే.

మ॥ ధరణింబొందని కోమలాంఘ్రికమలద్వంద్వంబులుం ధు
కరసిక్తంబులుగాని ఫాలములు పత్ర శ్రేణులంత్ బత్రకే
సరమ్ములందని పూర్ణచంద్రులు సమేతత్వంబు గైకొంటి ।
కన్నరసిజంబులునల్పరంమగని యుంగారాల [illegible] మంబాగ్గ

లక్షణము-

ఇయ్యని యనుచోట్ల నిటుల నేకయాని యర్థ రూపము వచ్చు

ప్రయోగము-

౧ †రామాయణము- ఎర్ర[illegible]ప్రగడ.

దానమిచ్చితినని యనిని భగ ॥

లక్షణము-

ధాతువకి పోషకయనునట్కు చాకపోకయని రూపములు వచ్చును-

ప్రయోగము-

౧ ‡ఉద్యోగపర్వము [తిక్కన సోమయాజి]

స్రగ్ధర॥

గాండీవజ్యారవంబుత్కటముయి బెలు దంగిప్పిన *భీష్ము బావ

[illegible] వృ-

[illegible] వృ-

[illegible] యూశ్వాసమునస్వ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] పా-వృస్తకము

‡ [illegible] పా-వృ-

† ఎర్రప్రగడ [illegible]

[illegible] శ్వాసమున [illegible]

[illegible] ర్వంబున

[illegible] సఖ్యము

[illegible] రాజు నె

వాక్యములకు

తంపంబం దొప్ప †శరంభగ్నగజడియు చుర క్రంబ గాద్రోచినక్ష వే ।
దండధ్వంద్వంబు మాడిరంత తత్తమికవలు మాగ్యక్షతం దాకినంజా ।
కుండంబో కుండగాత్రవ్యులకు వశ మెబిట్లోద్భి ‡న్మూర్తి ల్లకుండన్ ॥

నా లక్షణము.

గీ॥ క్షితిని యాత్మ పురుషంబు సెప్పుచోట ।
నందనైయుండ కుండను మారొంటనునగ ।
యుండు మార్తుర నేన (?) మారొండునగ ।
భుజగకేయూర కాశికా పురవిహార ॥

ప్రయోగము

౧ *ఉద్యోగపర్వము [తిక్కనసోమయాజి]

క॥ గాండీవధరుని యాహావ ।
పాండిత్యము దలపకతని భండనమున మా ।
రొండును నెకకట దలచుట ।
కొండంగసి తగరు తాకగోరుట కాదే ॥

౨ †విరాటపర్వము [తిక్కనసోమయాజి]

ఉ॥ ఎండకు వానకోర్చి దనయిబ్బ పరివాసపుఁబ్రోటనాకనా
కొండునలంగుదు న్సి †మరకుంధఅదెప్పెడు దప్పి‡పు [illegible]

---

† దండం భేపారి, ము-పు-
‡ గిట్టిక్కి ము- పు-
* ఉద్యో [illegible] పర్వము ౧ వ ఆశ్వాసమున దుర్యో [illegible] పిన పురోహితుం [illegible] నా [illegible] దను చేసి [illegible] పదు [illegible] క్షౌహిణులను పాం [illegible] పక్షౌహిణులు నుగనుక [illegible] ము [illegible] మనని తెలుప [illegible]
[illegible] లు [illegible] కర్మ [illegible] ళులు [illegible]
‡ విరాట ర్వము ౧ వ ఆశ్వాసమున [illegible] ము [illegible] పెంచు [illegible] ము [illegible] వచనము- [illegible] పు-
[illegible] కొండనల [illegible]
† [illegible] ము-

క్రుండను నెట్లొకో‡ యనక కార్యము వచ్చినచోట నేలినా
తండొకచాయ చూపినను దత్పరతంబని సేయుటొప్పగున్॥

౩ *సౌప్తికపర్వము- [తిక్కనసోమయాజి].

క॥ పాండవులం బాంచాలుర ।
జంపభుజావిభవ మొప్పసమయించి‡ కృతా ।
ఘుండనయి చేరు చెంపుం§ ।
గండున్నెనొండు లేక కార్యముదలపన్¶ ॥

౪‡ మౌసలపర్వము- [తిక్కనసోమయాజి]

సీ॥ [అబ్బంగి కృతకృత్యుడైన యప్పుడు ఘుండు యాదవపురము గనుగు మన్న
యెడ ననుచరులతో నట్టి కార్యంబు నడపక తక్కిన నాథుచన్న
గతికిం బోవుటకునై గడగి యుక్కిశ్రీ(ప్రభృ)తుల మునను నిల్పంగ వశమె
రేమెల్ల నిప్పని సేయు విధము లకపియమగు నంతకు బేర్చు నబ్ధి
మేలు సేయంబోయి యీలోకమంతయు ।
దిట్టునట్టి కీడు దెచ్చికొనఁగ ।
వచ్చునే స్వదేశ వర్తుల మై చూచి ।
కొంద మెల్ల పనులు రండు వేగ॥

ఉండురనుటకు¶ ఉండు)*। అందురనుటకు అండు)। కొందుర
నుటకు కొండు)। మందురనుటకు మండు)। విందురనుటకు విండు)॥

---

‡ క్రుండని యెట్లొకో ము-పు॥ క్రుం డనయెట్లొకో పా-పు. వి-పు

* సౌప్తికపర్వము గన యాశ్వాసము నందు వ్యాసాచార్య కృతవ ...లితోదన పూ... స్వీకరించుట-

† ...లగబాం... తా-పు-

‡ భవమిసంగసమయించి-ము-పు-తా-పు

§ చెంపును తా-పు॥ ఘుండనయి చెంపు దేశము ము-పు.

¶ గండునుగ నొండు లేక కార్యముదల పన, ము-పు॥ గండును నొక్కండు లేదు కార్యమునడుపన్, తా-పు-

‡ మౌసలపర్వము నందర్జునుడు బలరామకృష్ణులకగ్ని సంస్కారము జేసినపిదప ననుచరులతో నెప్పవాక్యము

¶ ఉండురనడాసను పా-పు.

* ఉండురనరాను॥ ఉండుదరనవలెను ౨ కల్పము-ఉండు). వి-పు.

౧౦ లక్షణము.

గీ॥ ఒగిహలంతంబులొకకొన్నియూనుచోట ।
తేల్పఁబలుకంగవచ్చును తెల్లముగను ।
చేసెను సపర్యలొగిసింద్రజితుని తండ్రి ।
యజ్ఞరేఖావతంసుసకిన్నయట్లు ॥

ప్రయోగము.

౧§ ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు.]

ఉ॥ అనుపమితప్రభావుయజనాభిరతున్ భరతాన్వవాయవ‡ ।
ర్ధనుసకలప్రజాహితవిధానుధనంజయసన్నిభున్ భవ ।
జ్జనకుబరీక్షితున్ భుజగశ్రాల్పుఁడసహ్యవిషోగ్రధూమకే ।
తనహుతిజేసిచేసెనతిదాంతకృతాంతనికేతనాతిథిన్ ॥

౨* అందునసే-.

క॥ సుతులనఘులువేవురుదమ ।
యుతులై† యుదయించిసాంఖ్యయోగ‡ాభ్యాసో ।
¶న్నతిజెసి ముక్తులైభూ ।
రితేజులందఱునూర్ధ్వరేతసులైనన్ ¶॥

౩§ అందునసె

క॥ మనుతులయశోంబునంబు ।

---

§ ఆదిపర్వము ౧ వ యాశ్వాసమునందుజ కుడు జనమేజయునకుతక్షకకృతాప కారమును తెలియజేయుట-

‡ తనవరతాధ్వరదానంయజ నాభిరతున్ భరతాన్వయాభివ ను-వు-తా-వు.

* ఆదిపర్వము ౩ వయాశ్వాసమున దేవ దానవోత్పత్తి కథనమున

† సుత॥ యుతులై-తా-వు

‡ సాంఖ్యయోగ తా-వు

¶ న్నతిజేసిముక్తియుతులై। భూతతే జులుకొందరూర్ధ్వరేతసులైనన్

§ ఆదిపర్వము ౩ వ యాశ్వాసమున దేవదానవాంశోత్పత్తి నన్నయము-ద్రు పదసాత్యకివిరటులుమరుదంశోద్భూతులని జనమెజయునకు వైశంపాయను డుచెప్పుట.

స్తంభము ల్ప [illegible] ధరణిపతిష్ఠ బలుబలుసు ।
స్థిరయశులు ద్రుపదసాత్యకి ।
విరాటభూపతులు భువనవిస్ఫురితకీర్తుల్ ॥

౭౧ అందున నె-

ఆకర్ణాంత త్యంతవిషా ।
వాకలుషత లోకనిందయగునర్థములన్ ।
వాకునశక దెచ్చుటుచితమె ।
సాకుస సౌహోదరివితలపసాచిత్తమునన్ ॥

౭౨ నైషధము [శ్రీనాథుడు]

కమలేందీవరషండమండితలసత్కాసారసేవారతిన్ ।
గమికర్మీకృతనైకనీవృదుడనైకంటిన్ విదర్భాంబునన్ ।
[మణిపల్లవపాణిబన్మనయనన్ రాకేందుబింబాననన్ ।
మపీనస్తనినస్తినాస్తిపిచికిత్సాహేతుశాతోదరిన్ ॥]

౭౩ నైషధము [శ్రీనాథుడు]

నలినసంభవువాహనము వారువంబులుపలము స్వాములు మా
గువలయ [illegible]
[illegible] ంగారుజలరుహంబులతూంట్లు భో [illegible] ంబులు మాకు పుష్పబో
[illegible] కము దాక సకలలోకంబులు నాటపట్టు లుమాకు సజ్జవ
[illegible] కురము పైన [illegible] మాటలు వినంగనమృతాంధసులు యోగ్య
భారతీదేవి ము జెతివలు కుచిలుక । (ను వ
సమద [illegible] సబ్రహ్మచారిమాకు ।
వే [illegible] ప్రాణాదివిద్యశల్ల ।
త [illegible] పథంబు [illegible]]

[illegible]

౭౨ నైషధము ఆవరహా శ్వాసము [illegible]
[illegible] మహారాజు వ స్తము [illegible]
[illegible]
౭౩ నైషధము ఆ [illegible]
[illegible]

౭* రాఘవపాండవీయము [పింగళిసూరన].

గీ॥ ఎందు వేఁట రారె యితరు లేమనసుతో ।
దారసంగసుఖముఁ దప్పద్రోచి ।
తకట పాండురాజ యశ మెన్న వైతరి ।
క్రూరదశరక్షేశకులము రోయ ॥

౮† విజయవిలాసము [వేంకటకవి]

గీ॥ తామ్రపర్ణినదీతీరధరణి నేలు ।
దొరతనము దెల్పు రాశిగా నెఱయఁ బోయు ।
ముత్తియంబుల తలఁబ్రాలు ముదితచేతః ।
ముదితచేతస్కులై సభాసదులు బొగడ ॥

---

౧౧ లక్షణము.

క॥ ఒక్కఁ కవి లేదటంచును ।
వక్కాణించుటను చెప్పవలసెను నాకున్ ।
దక్కెను దక్కెన నంజను ।
దక్కెను జయలక్ష్మిపురవిదారిక నంగాన్ ॥

ప్రయోగము

౧ ‡ ద్రోణపర్వము. [తిక్కనసోమయాజి]

ఉ॥ ఒక్కఁడు సన్నవాఁడు§ విజయుం డమహీరజ మెక్కఁడయ్యెనే.

---

* రాఘవపాండవీయము ౧ వ యాశ్వాసమున విరావవధ్యము.

† విజయవిలాసము ౨ వ యాశ్వాసము నందర్జున చిత్రాంగదవివాహఘట్టమున.

ముదితచేతుల తలఁబ్రాలుముత్తియములు [illegible]

‡ ద్రోణపర్వము ౩ వ యాశ్వాసమున సైంధవవధకాలమున జనిన యర్జునునకు సాత్యకిని తోడ్పడబొమ్మని ధర్మరాజు సెప్పుట.

§ ఒక్కఁడ చన్నవాఁడు. ము. తా. ; ఒక్కఁడె సన్నవాఁడు పా. వి.

ద్దిక్కున పాంచజన్యము యుదీర్ణత మ్రోయదొడంగ* నక్కటా।
చిక్కెనో కౌరవాధములచేత నతండిట నీవొ † కండపుం।
దక్క నొరుండు‡దీర్పఁగ నుదగ్రుఁడు బంధుడు లేమి నేవెడవన్॥

౨౯ అరణ్యపర్వము- [నన్నయభట్టు]

మత్తకోకిల॥ దేవమూర్తులు పాండుపుత్త్రులు* ధీరచిత్తులు వారి పెం।
శ్రీ వెలుంగనివాఁడవే ధరణీశ వాయుసుతుండు గాం।
డీవియున్ భుజవిక్రమ ప్రకటీకృతుల్ వివిధాస్త్రవి।
ద్యావిశేషులు వైరివీరుల దక్క నిత్తురె పోరులన్॥

౩† అరణ్యపర్వశేషము శంభుదాసు.

క॥ ఎక్కడి రాఘవుఁ డక్కట।
తక్కువయగు పేదమనుజుఁ డగిలివనములం‡।
జిక్కెడు ముల్లుబడదగునే।
దక్కము మది నింక నొండు తలపులు వరుణీ॥

డగ్గఱి-దగ్గఱి। డప్పి-దప్పి। డిగి-దిగి। డెప్పరము-దెప్పరము।
ఈలాగును ఆయాపద్ధతులఁ బ్రయోగములు గలవు.

---

౧౨ లక్షణము.

గీ॥ నాటగాయను చోటను నాడగాయు।
నంగ జెల్లును సుకవిజనంబులకును।
క్రీడి నాగసములు నాడమాయ భిల్లు।
డంచు కేనియు మాడని జలించ డనఁగ॥

---

* ధాణంగ తా-పు.
‡ చేనతండిట నీవు ము-పు.
‡ నీవొకండు సుందర్కపరుండు పా-పు-వి-పు-
లేడు వి-పు-
అరణ్యపర్వము ౧వయాశ్వాసమున
ఏకాంతము కిరాటునికి పాం
డు ప్రభావంబు తెలియనేయుట-
* పాండవేయులు పా-పు- వి-పు-
† అరణ్యపర్వము ౭వయాశ్వాసము
రావణకృతసీతాహరణమున-
యొదవులం ము-పు-

ప్రయోగము.

౧ ద్రోణపర్వము- [తిక్కనసోమయాజి]

క॥ తోడన హయసూతులనో।
గాడగ నేయుట యునతఁడు గనలిఘనపవి।
క్రీడయపోలెం గొనిమై।
నాడగ సగుడించె త్రిదశ నారాచములన్॥

---

౧౩ లక్షణము.

గీ॥ ఎన్న జాత్యేక వచనము లొన్నిగలవు।
వాని పద్ధతు లెఱుఁగంగ వలయు కవులు।
హరుని నృత్త కేళి యత్యుత్తి చూచిరి।
యఖిలదివిజ వర్యు లన్నయట్లు॥

ప్రయోగము.

౧ ¶ శాంతిరపర్వము [తిక్కనసోమ యాజి]-

ఉ॥ [దుర్జయవిక్రమోజ్జ్వలుఁడు దోషవివర్జితబుద్ధి కార్తవీ।
ర్యార్జును డేదివృంబున యాన్వితశూరత నేలుచుండు నా।
జ్జార్జనలోలబుద్ధియుడు హాస్త్రబలంబు] సహస్రబాహుతా।
స్ఫూర్జనము స్వైబుంగఁగ నృపుల్ దన యాజ్ఞఁ దలన్వహిం
పఁగన్॥

౨* నైషధము [శ్రీనాథుఁడు]

సీ॥ [భక్తిప్రదక్షిణప్రక్రమంబుల జేసి రాజపుత్రుఁణికిను పాసనంబు।

¶ శాంతిపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున. శ్రీకృష్ణుఁడు ధర్మరాజునకుఁబర
రాముని చరిత్రంబు చెప్పుట.

* నైషధము ౫ యాశ్వాసమున దమ
యంతీ వివాహమున.

నంజుకగ్రంథికల్యాణక్రియాచార మాచరించిరి మందహాస
సంగ
నత్తైత్తిచూచిరియాకాశమండలాస్థానసంవాసినాత్రానపాడి
[త్రైలోక్యపతిదేవతాఫాలతిలకంబుదివిరియరుంధతీదేవిగన్న
బ్రాహ్మణోత్తమ పుణ్యపురంధ్రివర్గ ।
మంగళాశీర్వచోయుక్తమహిమశోభ।
నాతుకారో పణంబులనాదరించి ।
తంబు జాక్షియు నిషధదేశాధి పతియు]॥
౩౬ విజయవిలాసము- [చేమకూర వేంకటకవి]
గీ॥ [అనిన పవనుండు మనసులోనైనవాడు।
తోయజారాతి పసుజులతో వరాడు।]
తాము తూపులు వెంట్రుకకట్టుబడును॥
[చామయూర్కయేటికిజలదరింప॥]
౩౭ మేఘసందేశము [కాళిదాసు]-
శ్లో॥ హస్తే లీలా కమలమలకే బాలకుందానువిద్ధం
[నీతాలోధ్రప్రసవరజసాపాండుతామాననే శ్రీః।
చూడాపాశేనవకురవకంచారుకర్ణేశిరీషం
సీమన్తేచత్వదుపగమజంయత్రనీపంవధూనామ్]॥

---

౧౮ లక్షణము.

గీ॥ తెలియ భూతార్థ గోచర జేవమాన ।
వక్రియాపదములుబహు వచన యుక్తి ।
గలసి వర్తిల్లు నచ్చులు గలయకుండు ।

నరత్నంబునా ము-వు.
విజయవిలాసము ౨వయాశ్వాసము
న చంద్రాద్యుపాలంభనానంతర
ము సుభద్రను ప్రాణసఖులారా

ర్చుట-
§ మేఘసందేశము ౨వసర్గ ౨వశ్లోకము.

హారునకై కేలు మోడ్చిరి యమరులనఁగ॥

ప్రయోగము.

౧ ¶ ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు].

సీ॥ [వినవయ్య కృతవీర్యుఁడను జనపతి తొల్లి భృగువంశ్యయాజ్యుఁడై పెక్కు క్రతువు।
లొనరించి యగణితధనదానముల వారిఁ దృప్తులఁ గావించి దివికి జనిన।
నతనివంశము వారల తిధనలుబ్ధులై కృతవీర్యు నర్థంబు గిలుబు చేసి*।
కొని దాఁచియున్నవారని భార్గవుల నెల్ల బలికిన భార్గవుల్ భయముఁ బొంది।]

కొందఱర్థముల్ వారికిఁ గూర్చి యిచ్చి† ।
రవనిసురులకు నిచ్చిరి యంకకొంద।
ఱెవ్వరికి నీయక టుతమ యిండ్లఁ బాతి‡ ।
కొని సుఖంబుండి రథములై కొందఱందు ॥

౨ *ఉద్యోగపర్వము [తిక్కనసోమయాజి]

మ॥ గురుభీష్మాదులు చూచుచుండ సభ మీఁకుంగీడు నాఁడట్లము।
మహారుష్టై చేసి రియంత చేసియుఁ ననుపశ్చాత్తాపముం బొంకనో ।
పరు వారెన్నఁడు నట్టి చోటఁ గృపయుం బంధుత్వ మెందక్కడె।
వ్వరు గోపింపరె యాదురాత్మకుల గర్వాకార్యములాఁ ప్పటినన్ ॥

౩† నైషధము శ్రీనాథుఁడు-

¶ ఆదిపర్వము ౭వ యాశ్వాసమున వసిష్ఠు వలనఁ గల్మాషపాదుండు శాపముక్తిఁ జెందుట-

*వీర్యుధనమెల్ల గృత్తుఁ జేసి తా-పు·

† గూడనిచ్చి ము-పు

‡ జెవ్వరికి నీఁక తమతమ యిండ్లఁ బాతి ము-పు; జెవ్వరికి నీక తమ యిండ్ల యొగ్గ బాతి తా-పు

* ఉద్యోగపర్వము ౩వ యాశ్వాసము నకృష్ణుఁడు ధర్మరాజుతో కౌరవుల దుర్నయంబుల జెప్పుట

† నైషధము ౩ వ యాశ్వాసమునం దింద్రాదులు నలుని మాతగా నంపి నలునకై నిరీక్షింపుచుండు కథలో

మ॥ బలభిద్వహ్ని పరేతరాజవరుణుల్వాయ్వత్సు కత్వంబున
దిలఁగూర్చుండిరి దొండొరుంగ దిసియ ధిఁం దత్ప్రదేశంబు
[న్నలనాలీకమృణాళ నాళలతికానవ్యప్రణాళీమిల।
ల్లలనాలాపకథాసుధానుభవలీలాలోలచేతస్కులై]‡॥

---

౧౫ లక్షణము

గీ॥ పరఁగ లోకము నదని పలుకు చోట।
లోకమునయందని నగవచ్చు ప్రకటముగ।
వినుతి కెక్కె లోక మునయందు చంద్రరే।
ఖావతంసు కీర్తి యన్నయట్లు॥

ప్రయోగము-

౧ § అరణ్యపర్వశేషము [శంభుదాసు]-

చ॥ ఉరమునయందు గన్నులు పృథూదరదేశమునందు నోరు బ్రి।
స్ఫురితభుజద్వయంబు గలభూమిధరోన్నతభావముం గరం।
బరుసగనుగ్రమైన వికృతాకృతితోడ నశేషసత్త్వభు।
క్స్వరుడగుచున్నవాని బటుసత్త్వుఁ గబంధుని గాంచి రచ్చటన్॥

౨ ‡ నైషధము [శ్రీనాథుడు]-

మ॥ ఒకరత్నంబు విదర్భదేశములయందు ద్భాతమై పార్థివ।
ప్రకరంబుం భ్రమియింపుచున్న యది సౌభాగ్యప్రభానిత్య
త్మికసంకేతనివాసమై మదననిస్త్రింశంబు సాభీమక।
న్యక నాఁగా దమయంతి నాఁ గలుగు పర్యాయాభిధానంబులన్

---

§ -పుస్తకమున పూర్తిగానున్నది- అరణ్యపర్వము ౬ వయాశ్వాసమున శ్రీరాముఁడు కబంధునిఁజూచుట-

‡ నైషధము కెవయాశ్వాసమునన్ దుఁడింద్రాదులతో దమయంతి యొవరమును తెలియఁజేయుట

౧౬ లక్షణము

గీ॥ కర్మధారయంబు గావించుచోటను।
నాదిపల్లుకవచ్చునొకరుచోట।
స్ఫుటకృపావిభూతి బొలుచుశివుడుమాకు।
నభిమతార్థ మిచ్చు నన్నయట్లు॥

ప్రయోగము

౧ కవులషష్ఠము(?)

శా॥ శ్రీరామామణి సీత నాథుని యురస్సీను నిజచ్ఛాయగ।
నారంగన్గాని యాత్మనన్యవనితేష్యాంబునతత్కంధరన్।
హారంబు న్నుచు నింకజూడుమన తా నాటంద్రిపంజెందజే।
ల్వాయన్రాముడుఁబ్రోచుగాఁతచికతిమ్మా[1] దీశుతిమ్మాధిపున్॥

---

౧౭ లక్షణము

గీ॥ ప్రతిఘటించె ననెడు పట్టునప్రతిఘటి।
యించె ననఁగ జెల్లు నెల్లెదముగ।
భాను కోటి తోన ప్రతిఘటి యించెను।
హరుని దివ్య తేజమన్నయట్టు॥

ప్రయోగము-

౧* నైషధము [శ్రీనాథుడు]

క॥ ఆరయనీతేజమునకు‡॥

---

1 యికతిమ్మాధీశు పా-వు-

ప్రశంసించుట-

* నైషధము౨వ యాశ్వాసమున దేవదూతయై వచ్చిన నలునితో దమయంతి

‡ నీయుదయమునకు ము-పు-

గారణమగు నేకులంబౌ గాంభీర్యమునం।
దారాపతిగన్నగ్రయః।
పారావారంబుతోడబ్రతిఘటియించెన్॥

ఆంధ్రభాషా భూషణకారుఁడు సమస్త లఘుస్వరాక్షరః మీదగాని వికల్పము పుట్టదన్నాడు- చతురక్షరములమీఁద[కూడ: డవచ్చును

---

౧౮ లక్షణము

గీ॥ పరఁగసంతోషశబ్దతద్భవము సేయ।
జనునుసంతోషమును స. తసంబటంచు।
నిరుదెరంగుల బలుకంగ నెల్లఁగృతుల।
భుజగకేయూర కాశికాపురవిహార॥

ప్రయోగము-

౧ ‡ ద్రోణపర్వము- [తిక్కనసోమయాజి]

క॥ నీసైనికు లెంతయుసం।
తోసిల్లుచు నార్చిరదె పుడు దుఃఖితులైకుం।
తీసుతులవారుదీనద।
శాసంగతులైరి బాష్పజలములు దొరుఁగన్॥

---

౧౯ లక్షణము-

క॥ పేనచికోని కూడుకొనియిడి।
కొనియనుశబ్దములఁగృతులఁగూరుచువేళం।
గొనిశబ్దపూర్వవర్ణం।
బునకిత్వోత్వములువచ్చు భుజగవిభూషా॥

ఆంధ్రభాషాభూషణము ౧౬౦వ పద్యము

‡ ద్రోణపర్వము ౨ ఆశ్వాసము సంధిభిదవ్యాకరణమున-

9-4-97

ప్రయోగము.

౧ *కర్ణపర్వము. [సోమయాజి]

ఇత్వమువచ్చినందుకు—

చ॥ వికలతరప్రయత్నపృథివీపతిగర్హానిద్రోణపుత్రక।
ణాదినృపులుతక్కునుంగలుగునాయకులున్ రయమారవచ్చు
డికొనినజూచియంతయునడిన్ జను దెంచిరి. ధర్మసూనుపొం
తకుసమదగ్రైయతనితమ్ములు సంగరకౌతుకంబునన్॥

౨* ఆముక్తమాల్యద [రాయలు]

ఉత్వమువచ్చినందుకు—

చ॥ ఒకమతిబుద్ధగింపవిలయోదకముల్పయికుబ్బిచిప్పవ్రి।
చ్చుకొని మహాభ్రవిధి జనసూకరతన్నెయివంది వెండిక్రి
దికిఁగయివ్రాలుతత్సలిలనిర్మలధార నతఃపర స్ఫుర।
త్ప్రకృతికినీయజాండమునుబంగరుముంగరఁగానొనర్పవే

---

౨౦ లక్షణము.

క॥ జడపద బహువచనములకు।
నిడుదగు నువిశేషణముల నేకవచనము।
ల్మృడుని ఘనకీర్తులు వెడం ।
గడరెం దట్టప్పయిదిశలనన్నవి ధమునన్॥

ప్రయోగము.

౧* ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు].

మాలిని॥ సురపతిసభ జూడంజూడనంగా రవ్వ...।
ల్గురిసె కులిశ ధారల్కం రితంబ వెఱ్యిదిక...

* కర్ణపర్వము ౧వ యాశ్వాసము ధర్మరాజ దుర్యోధనుల యుద్ధము ; న ౨౧ వ పద్యము
* ఆదిపర్వము ... [illegible]

జరపడమాలడంగెన్ సర్వదిక్పాలకాంతః।
కరణములుభయోద్వేగంబునన్నం జలించెన్ ॥

౨౦† ఆముక్తమాల్యద [రాయలు]-

శా॥ * ప్రాతర్వేళల నట్టివెట్టి సొగసైపాటిల్లెఁగుంభోఁఘన
ద్భూతాంబు ధ్వనివాద్యమై మరుదథః పుంజీభవత్పాటల
వ్రాతామ్రేడి తసిక్తభూసురభిళారామంబులన్యాబహు
స్రోతస్సంధులనంధుయంత్రినతిక్రుద్ర్యోపద్రిత గేయౌఘముల్

---

౨౧ లక్షణము.

క॥ నిలువుము కొలువుము పిలువుము।
గెలువుము విడువుమనంగాదగినబహుశబ్దం।
బులకుం దృతీయవర్ణము।
తొలగినదోషంబులేదు తుహినాంశుధరా॥

ప్రయోగము.

౧ * విరాటపర్వము-[సోమయాజి]-

ఉ॥ బుద్ధులుచెప్పుచెల్లనటుపో విడుమెన్నియునైననాసౌఖ్యసం.
సిద్ధియొనర్పునాకునెడజేసినఁబాపమురూపుమాపునా।
వృద్ధియకోరుదేనియవివేకివినీవనినన్నునిల్లసం।
బద్ధములైనవాక్యములుపల్కకవేఁపలిపింపుకోమలిన్॥

---

౨౨ లక్షణము.

క॥ ఏయననైననను టయగా।
నైయన కలిగియనునర్థమలవడియుండున్।

---

† ఆముక్తమాల్యద ౨వయాశ్వాసము న రజవ పద్యము
* విరాటపర్వము ౨వయాశ్వాసమున ద్రౌపదని కామించుట శేలు కాదని సుధేష్ణ చెప్పినంత కీచకుడు చెప్పుట.

సేయఁగ ననియెడిచోటను।
సేయుడని వచింపఁజెల్లు శేషవిశేషా॥

ప్రయోగము.

ఏయనుటకు—

౧ † నైషధము [శ్రీనాథుఁడు].

ఉ॥ [హాలహాలద్వయంబు గలశాంబుధిఁ బుట్టె వినీలపాండుర।
జ్వాలలతోడ నందొక విషంబొక వేలు పుమిఁగె] నెందరే‡।
వేలుపులోలిమై ననుభవించిన [రెండవయీ విషంబు ని।
ర్మూలము గాకయున్నయది ముద్దియ పాంథుల పాప మెట్టిదో]॥

ఎందరేయనఁగా ఎందరైననను టు.

ఐయనిన కలిగియున్న నర్థము వచ్చినందుకు—

౨ § ద్రోణపర్వము- [సోమయాజి.]   (మొనర్ప]।

సీ॥ [అర్థి విశ్వావసుఁడాదిగాఁ గలుగు గంధర్వులు హృద్యవాదన
నప్సరోగణములు¶ నాటలు పాటలు నైపుణ్యోదదింపఁగ [నమరగణము।
బహువిధాలంకారభంగుల నిస్వాణములు సూపదివ్యములను తింపఁ
మనుజలోకం బెల్లఁ గనకాన్నవస్త్రభూషణదానములఁ దృప్తిఁ సనఁగ నశ్వ
మేధసమితి చేసి మెప్పించె నింద్రుని।
శతతమాధ్వరములన తఁడు హాయము।
నాసపడిన నిచ్చె నా దిలీపునిఁ జూపు।
మాధరిత్రినిపుడు మనుజనాథ]॥

---

† నైషధము ౨వయాశ్వాసమున దమయంతీకృతచంద్రోపాలంభమున.

‡ నెందఱో ము-లు.

§ ద్రోణపర్వము ౨వయాశ్వాసమున షోడశరాజచరిత్రమున.

¶ రోనిక్కరంబమాట, ము-పు-

సేయాడనుటకు—

౩* భీష్మపర్వము- [సోమయాజి]

క॥ ఆపన్నిద్దరు సైన్యా।
టోపసమేతులయి గదియుడున్ [బాంచాల।
క్ష్మాపాలసుతుఁడు భీముఁడు।
నేపారిరి నీదు సేన మొసకంబడఁగన్]॥

గదియుడనఁగా గదియగా ననుట.-†

౨౩ లక్షణము.

గీ॥ వర్తమానార్థఘటన చేవఱలు కర్మ।
ధారయపుటుత్వమున నచ్చు దగిలె నేని।
యగు ధ్రువంబుగ నత్వమే లతడనంగ।
జెల్లదేలునతండన జెల్లు శర్వ॥

వర్తమానార్థమును చెప్పని కర్మధారయములకు నచ్చుపైను నకారప్రాప్తి లేదు. ఎటులనంటే—నూరంచులవాలు- పెక్కేనుల- యీరేతుజగంబులు- పట్టంచులదుప్పటి- మంచాడు- ఇత్యా

౨౪ లక్షణము.

గీ॥ షష్ఠిమీఁద నచ్చు సంధి చేసిరయేని।
మొదవు బాయు నత్వ మొక్క-వేళ।
నాకు నానతిచ్చె నాకానతిచ్చెన।
నంగ విగతదోష నాగభూష॥

* భీష్మపర్వము- ౨వ యాశ్వాసమున (ఆఱవనాటి యుద్ధమున) ధృష్టద్యుమ్న భీమసేనులకు ఏకురుకేకయులను ద్రౌపదేయులను ధృష్టకేతుని నవి మన్యునింజూచి తోడ్పడమన్నం౦ వారుపంద్రెండుగురును తోడ్పడుట

† ౨౩వ లక్షణము, మొదలు ఇంతవఱకును పా-పుస్తకమున లేదు.

౨౫ లక్షణము.

క॥ నాంత క్రియా పదంబుల।
హాంతములన వచ్చునన్న నత్వము ధ్రువంబుగనౌ।
సంతత మొదవుం బాయును।
చెంతల హల్లుండె నేని శ్రీశైలపతీ॥

---

౨౬ లక్షణము.

గీ॥ పురమునందలి వారని పొసఁగఁ బలుకు।
నెడ పురంబున వారని యిడఁగ వచ్చు।
నిట్టి వింత ప్రయోగమ్ము లెఱుఁగ వలయు।
నాంధ్రసుకవుల హార్యకన్యాసహాయ॥

ప్రయోగము.

౧† సభాపర్వము - [నన్నయభట్టు]

చ॥ అవనితలంబు వ్రస్సెనొ హిమాచలశృంగము భిన్నమయ్యెనో§
శశివణవిదారణంబయిన శబ్దము దానదియేమి యొకొ భై।
రవముగ వీచె నంచు పురంబున వారు భయంబునొందగా¶।
నవిచలగర్భముల్లలగెనుక్కణగెన్ మగధేశసైన్యముల్ ॥

౨* ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు].

గీ॥ తల్లి నిసుల గోత్రసౌందర్యములకు।
దగిన పతి గంటి దానికి దగఁగ గర్భ।
మయ్యె నీడు గర్భమున వాఁడఖిలభువన† ।

---

† సభాపర్వము ౧ వ యాశ్వాసమున భీముడు జరాసంధుని చంపు కథ.

§ భైరవ పయివీచె, ము-పు.

¶ భయంబునొందగా ౩-పు-పా-పు.

* ఆదిపర్వము ౪ వ యాశ్వాసమున కణ్వమహాముని శకుంతలను జూచి గాంధర్వ వివాహమున తొనిన పతిని గంటివని చెప్పుట.

† మయ్యెనీగర్భమున వాడె (డు) ం లభుపన్ పా పు-పి-పు.

మహానమహానీయుఁడగు చక్రవర్తి సుమ్ము!

3‡ అందునసే. (సౌశం;

సీ॥ [పలుకుల ముద్దును గలికి కాళ్లగిన్నెల తెలుపును వలుదచన్ను
నలఘు కాంచీపదస్థలముల యొప్పును లలితానన సెంపు [illegible] మించి
నళినీలకుటిలకుంతలముల కాంతియు నెలజవ్వనంబును విలసనము;
[నలసభావంబును బోలుపును మెలపును గలుగు సద్గతిక [illegible]
ముదితయందుఁ దనహృదయంబు నిలుపుచుఁ।
జేసి రాగమదరభాసురముగ।
రమణతో వనాంతరమున రేతస్స్యంద।
మయ్యె నవనిపతికిని సెయ్యమమర॥

౪ § అరణ్యపర్వశేషము- [ఎఱ్ఱాప్రెగడ] (జేకతంబు

సీ॥ [మృగనేత్రి దారుణమృగసమాకులమైన యుపవనాంతరమున
యిట్లున్న యానికి సెయ్యాదిమూలమిచ్చిన దేవత వాసు రేశ్వరుని తోడ
నలిగి ధరిత్రి కీనరుగుదెంచిన శచీదేవివో హారియురఃస్థితకాలంగి]
కేళిగ్రుస్తరుపద్మగేహ శోభవదీయ జనకకల్పముంసముజ్జ్వలితమైన
పుణ్యదేవంశమున వాఁడు పుత్త్రబోటి* ।
[జీవితేశ్వరుఁడగు పక్షిజీవితాత్మఁ ।
డెవ్వడబలనీనామమైయింపుమిగుల ।
శబ్దమెయ్యది నాకు నిజంబు చెప్పుము] ॥

---

౨౭ లక్షణము.¶

గీ॥ ఒకరొకడు నొకండు నుండును రుండు ప్రాండు;
వారు వారలు సేయుచున్నారు సేయు।

---

‡ ఆదిపర్వము ౩ వ యాశ్వాసమున గ
రికసైన మాంసంబు తెచ్చుటకరణ్య
మునకు వెళ్లిన యుపరిచరవసు మ
హారాజస్థితి

అరణ్య పర్వము ౬ వ యాశ్వాస
మున సైంధవుడు ద్రౌపదిని కా
ంచుట

¶ పర గేహినీ [illegible] మ- పు-

* వాఁ[illegible] నీ మ- పు-

§ [illegible] లు సా-పుస్త
క [illegible] ంబులు
న్నవి. [illegible] ౧౫

చున్నవారి యందు విశ్లేషణబ్రయోగ భేదం |
ములఁ దెలియఁగవలెఁ గవుల్లు జగద్భూష ॥

---

౨౮ లక్షణము.

గీ॥ ధర ఋకారాంత శబ్దంబు ద్వంద్వమైన |
రేఫ యనుచుఁ బ్రవర్తిల్లుఁ బృథముగాను |
పిత్రి వరహాయ భాగ్యభానేత్ర, ముఖను |
రాసివందిత పాదాబ్జ యన్నయట్లు ॥

ప్రయోగము.

౧* ఆదిపర్వము- [నన్నయభట్టు]

ఉ॥ క్షత్రియవంశ్యులై ధరణిఁగావఁగఁబుట్టినవారు బ్రాహ్మణ |
క్షత్రియవైశ్యశూద్రులనఁగాఁగలనాలుగు జాతులన్ స్వచా |
రిత్రము దప్పకుండఁగఁ బరీక్షితు గాచిన యట్లు రామమాం |
ధాత్రిరఘుక్షితీశులు ముదంబున గాచిరె యేయుగంబునన్ ॥

గద్యము-

ఇది శ్రీమదశేషమనీషిహృదయంగమ మృదుపదనిరంతరీకృ తాంధ్రరామాయణాద్యనేకకృతినిర్మాణధురంధరాయితము బాలభాస్కరకవితనాభవసరస కవిత్వవైభవసౌజన్యనిధానసూరయాభిధానప్రణీతంబైన కవిసంశయవిచ్ఛేదనంబను లక్షణంబునందు ప్రథమతరంగము సంపూర్ణము.

వసూడప (యు)నై రియుడల యుతుల చ్చులగుణా | కృష్ణుడు ప్రియవాయుసు ని మూ | దసకంటిం బ్రూడ కష్మసు దెమ్మనద్ధంబు ॥ (ప్రయోగము) స భావగర్భము నీ॥ ఆ... బును... రిం డవ... ... భాగ... డై యుం... ... ॥ ... జాతావ

వారణము చ॥ కువలయపత్త్ర నేత్ర గనుగొంటి కెకన్నుల సంబుపయ్యెదెం | డన వినుతాతనూభవుని యందమును ॥

* ఆదిపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున జనమేజయునకు పరీక్షితుని ప్రతాప కారణముఁ మంత్రులు చెప్పుట-

ద్వితీయతరంగము-

౨౯ లక్షణము.

గీ॥ ఊదిపలుకు చోటనాగి తేల్చిపలికిన ।
రేఫగాదు శకటరేఫగాని ।
తద్భవంపు పదముల దవిలినయారేఫ ।
రేఫగాని శకటరేఫగాదు ॥

ఊదిపలుకుచోట తేల్చిపలుకుట యెటువలెనంటే— కఱ్ఱిను, కఱిమేను- కిఱ్ఱుచెప్పు, కిఱుచెప్పు, గొఱ్ఱె, గొఱియ- పుఱ్ఱె, పుఱిం కఱ్ఱెఱ్ఱ, కఱ్ఱెఱ- ఇటువంటివి-

శ్రీ, సిరి- స్మరుండు, మరుండు- అప్సరస, అచ్చర- కర్పూరము. కప్పురము- నిర్భరము, నిబ్బరము- స్థిరము, తిరము- అద్భుతము, అబ్బురము- ఆశ్చర్యము, అచ్చెరువు- అర్ఘము, అ గర్వము, గరువము. పర్వము, పరువము. ధర్మము, దరమము- ఇటువంటి తద్భవపదముల మీదవచ్చిన రేఫలు శకటరేఫలుగావు.

శకటరేఫ పద్యములు.

క॥ చెఱు కెఱు కొఱపు మెఱపు కొం ।
దఱు పల్లఱు గొఱియ పుఱియ తఱి నెఱి మఱియుం
గఱచుట మఱచుట పఱచుట ।
వెఱచుట చెఱచుట విఱచుట వెఱగుం దెఱగుల్ ॥ ౧

క॥ మఱువును వందఱయును జూ ।
పఱ దగ్గఱ నాతెఱయును పఱి యఱిముఱియుం
గిఱిగొని గుఱుకొని నఱకుట ।
కొఱకుటయును కఱుకు చుఱుకు కుఱుచ తఱుచనన్ ॥ ౨

క॥ నెఱుకలు పెఱవా రఱచే ।
యెఱకలు కొఱ కొఱవి తఱుము టెఱుకట పిఱుదన్
వఱలుట పఱ్ఱియలు వఱియలు ।
ఉఱు వఱముట తెఱచు టనంగ కొఱగామ్మనగన్ ॥

12-7-97

క॥ ఊఱు మఱ చేర్పఱచి వఱత ।
దఱియ యఱక యొఱుక పెఱిక తఱుముట మిఱుమి ।
ట్లుఱువది కుఱుకులు నేఱఱి ।
యొఱచుట నుఱుమాడి కొఱత యఱకడ చఱియన్ ॥౪॥

క॥ తెఱ యేడ్తెఱ పఱపు పిఱికి ।
కఱటియు చిఱునగవు పగఱ కట్టఱ కఱియున్ ।
కఱచు ఱవును కఱకంఠుడు ।
చుఱచుఱ యుక్కఱయు నుఱవి చొఱుము డనంగన్ ॥౫॥

ప్రయోగము.

౧* ఆదిపర్వము- [నన్నయభట్టు]

క॥ ఱెక్క నొక చేత† గూర్మము ।
బెఱ చేత గజంబు పట్టి పెనచి ఖగేంద్రుం ।
డెక్కొని గగన పథం ।
బఱచె వియచ్చరవిమానపంక్తులు దూలన్ ॥

౨‡ ఆదిపర్వము- (కావింత మత్తఁడు ॥

సీ॥ [జనమేజయుఁడు సేయుసర్పయాగమునకు విఘ్నకాండఱమ
ధమార్థిగాపునఘారుణీసురులమైయడుగుడ మిత్రశ్రుతుఁడుఁ గ మునియ ।
గొండఱమతనికి గూర్చుమంత్రిలమునై యాజకుక్రియఁ జేసియుపహ
పరములు) (కఱ మొగిన ।
కగుఁ బెక్కుదోషంబులని హేతువులుసూపియుడిగింత మండఱ మొ
భక్ష్య భోజ్య లేహ్య పానీయ ములమీఁద ।
సదములోని విప్రజనులమీఁద।]
వెఱగుపడఁగఁ బాఱి వెఱపింతు మొజ్జలు ।
తత్ప్రయోగవిధులఁ దప్పిపఱవ ॥

* ఆదిపర్వము- ౨వ యాశ్వాసమున గరుడుండాహారమునకై కచ్ఛపంబుల స్వీకరించుట-

† ఱెంటి యొక చేత- ముంగాలు-

‡ ఆదిపర్వము ౨వ యాశ్వాసమునే జనమేజయసర్పయాగమునకలిగిన భయమునకు ౧దిన శేషునకు నాగకుమారులు చెప్పుట-

౩ § ఆదిపర్వము- (బునందు।

సీ॥ [పాండుకుమారులు పాండుభూపతిపరో క్షంబున హస్తిపురంబు
ధృతరాష్ట్రు)సోద్దదత్సుతులతో నాకట బెరుగుచు భూసురవరులవలన]
వేదంబులును ధనుర్వేదాదివిద్యలు గఱచుచు గడలేని యొఱికి గనరు ।
[చన్న ద్వీపులగుణోన్నతి సైపక దుర్యోధనుండు దుష్కార్యమెత్తి ।
దుర్నయ మునశకునికర్ణదుశ్శాసనుల్ ।
గరపం బాండవులకునలయ చేయం ;
గడం గెం బాండవులును గడుధార్మికులుగాన ।
బోరయరైరి వారిదురితవిధుల॥

౪¶ ఆదిపర్వము-

క॥ ఎఱుకగలవారి చరితలు ।
గఱచుచు సజ్జనుల గోష్ఠిఁ గదలక ధర్మం ।
బెఱుఁగుచు నెఱిఁగిన దానిన ।
మఱువక నుష్ఠించునది సమంజసబుద్ధిన్ ॥

౫* ఆదిపర్వము.

క॥ నేటి నుఱుక వైరివీరుల ।
నెఱకలు దూలంగ నేయు నృపపుంగవునం ।
పఱికోపకదయ వెడిరి¶ ।
వెఱచి పిపణ్ణులయి సకల విషయాధిపతుల్ ॥

౬‡ ఆదిపర్వము-

గీ॥ పఱువనోపకయున్న మైమఱచి పెంటి ।
జెనంగయున్నను ప్రసవింప మొనసియున్న ।
దెవులు పడియున్న మృగములదివిరియేయ ।

§ ఆదిపర్వము 3 వ యాశ్వాసమున
పాండవధార్తరాష్ట్రులకు భేదకా
రణసంగ్రహము.

¶ ఆదిపర్వము- 3 వ యాశ్వాసమునం
దింద్రియయాతి సల్లాపము.

* ఆదిపర్వము ౪ వ యాశ్వాసమున భీ
ష్ముడు విచిత్రవీర్యుని కొఱకు పొ
దలగు కన్యలదోడ్తెని చను చెంచు
సమయంబు నందలియుద్ధము.

† పఱికోపక పిఱుదుజనిరి । మూ-పు.

‡ ఆదిపర్వము ౫ వ యాశ్వాసమున
పాండురాజునకు శాపంబు గలుగుట-

వెలుచు నాహార్యముగను నెఱకువైన¶ ॥

౭* ఆదిపర్వము.

క॥ కలచు నెడ నేయు నెడ వడి।
బలచు నెడఁ బెనఁగు నెడన పార బలంబుల్ ।
మెఱయు నెడ భీమునకునం ।
దఱగీడ్వడ దొడగిరుద్ధతులు రాజసుతుల్ ।

౮† ఆదిపర్వము.

క॥ మఱియు నొకనాడు నెవ్వరు‡ ।
నెఱుఁగక యుండంగ§ గౌరవేంద్రుండు ధర్మం ।
బెఱుఁగక విషమన్నముతో ।
గుఱుకొని పెట్టించె గాఢ్వ కొడుకునకోలిన్¶ ॥

౯* ఆదిపర్వము. (నుమహాత్ముఁ ।

సీ॥ వినవయ్య గౌతముండనఁ బ్రసిద్ధుండయిన ముని శరద్వంతుండ
నురుతర తేజుఁడై శరసమూహంబులోనుదయించి వేదముల్ చదువ నొల్ల
క తిఘోరతపమునను తభూసురోత్తముల్ వేదముల్ చదువునట్లాదరమున ।
స్వరాస్త్ర విద్యఁదు ధనుర్వేద మొప్పంగ బడసి మహాసిద్ధ గడగి తపము ।
సేయుచున్నది విజనాయకుఁడతి భీతి ।]
నెఱిఁగి వానితపము చెఱుపఁ బనిచెఁ ।
[జలజనయనఁ దరుణి జలపద యనియెడు ।
దానినది యువచ్చె వానికడకు ॥

౧౦† ఆదిపర్వము.

క॥ వెలచలువ నీటిలోన ।

---

§ 'ర అచియాహా' ము-పు.
¶ 'కలయిన' ము-పు.
* ఆదిపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున ధార్తరాష్ట్రులును పాండవులును క్రీడించుట.
† ఆదిపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున దుర్యోధనుడు భీమునకు అన్నములో విషమును పెట్టించుట.
‡ మఱియును నొకనాఁడెవ్వరును ము-పు.
§ నెఱుంగకుండంగ ము-పు.
¶ కొడుకునకలుకన్ ము-పు.
* ఆదిపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున కృపాచార్యకృపులయుత్పత్తిక్రమము
† ఆదిపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున గంగా స్నానార్థము జనిన ద్రోణుని తొడ మొసలి పట్టుకొనుట.

కఱఁగా ‡ నొక్క మొగిం జూటికిన గోచరమై |
పఱతెంచి కుంభసంభవు |
చిఱుదోడవడి బట్టికొని యొశిష్యుల చెదఱన్ ॥

౧౧ § ఆదిపర్వము-

కం॥ గుఱుకొని కార్యాకార్యము |
లెఱుఁగక దుశ్చరితుఁడై యహితుడగు నేని |
మఱువక గురులైననుజను |
లెఱుఁగక ¶ శాసించునది మహీశుఁడు బుద్ధిన్ ॥

౧౨* ఆదిపర్వము-

కం॥ తఱియగునంతకు రిపుదన |
యఱకటఁ బెట్టికొనియుండునది దఱియగుడుం † |
జెఱచునది ఱాతిమీఁదను |
వఱలగ మృద్ఘటము నెత్తివైచిన భంగిన్ ॥

౧౩ ‡ ఆదిపర్వము-

కం॥ ఎఱిఁగితిమిదిని తెఱఁగే |
మఱకెఱుఁగనియట్లు గూఢమతినుండుదమిం |
దఱమిందపురోచనకృతి |
నెఱి నేర్పడునంతకున్వినీతాత్ములమై ॥

---

‡ ఆతురము గానని యర్థము-ఒక్కెడ గానని ఘు- పు- శకటరేఫ గాదనితో చెడిని.

§ ఆదిపర్వము ౬వ యాశ్వాసమున కణికుఁడు దుర్యోధనునకు రాజనీతి చెప్పుట.

¶ 'ఎఱుఁగఁగ' ము-పు-

* ఆదిపర్వము ౬వ యాశ్వాసమున కణికుఁడు దుర్యోధనునకు రాజనీతి చెప్పుట.

† 'యుండియవసరమగుడుం' తా-పు- ముద్రిత పుస్తకమున నీపద్యము లేదు

‡ ఆదిపర్వము ౬వ యాశ్వాసమున ధర్మరాజు లాక్షాగృహంబును కృత్రిమగృహంబని యెఱిఁగి భీమునితో జెప్పినంత నతనిచ్చట నుండుటయుక్తమని నంత ధర్మరాజు చెప్పుట.

౧౨§ ఆదిపర్వము. (వృచున్న।

సీ॥ [కడుసిద్ధిగానముఁదొడరుచు వడిగొసినడువంగ నేరకతడు
నెరిఁగి చెప్పెరఁదల్లినఱకటనిడిధర్మసుతవిజయులఁదనవితతబాహు]।
యమలంబు లెక్కించియమలనుత్సంగబు లెక్కించికొనిభీముడక్కజముగ।
నరిగెడురయమునఁదరులుసాల్వడి మ్రొగ్గఁబడఘట్టనంబులఁజదిసిరాలు]
నుఱుముగాఁగనిట్లు నెఱయంగసత్త్వంబు।
మెఱసిరాత్రి నెల్లను¶ఱకఁబవన।
తనయుఁడరిగెఁ [బవలుసనినట్లుచీకటి।
యనక ముండ్లుగండ్లు ననక తెరలి]॥

౧౩* ఆదిపర్వము. (దాడికిన్†।

చ॥ ఉఱుము సురేంద్రునైన బలియుండు హిడింబుఁడు వాని
వెఱవనివారలుంగలరె వీరలు ముందఱెఱుంగరక్కటా।
యెఱిగిరయేని యిట్లుతమయిండ్లనుండినయట్లు మెచ్చునే।
మఱిశయసింతురే కడుఁబ్రమాదము సేసిరి బుద్ధిహీనులై॥

౧౪‡ ఆదిపర్వము. (లుచుండ]।

సీ॥ [కాలమేఘంబును బోలక్ విశాలమై నీలమై దేహంబు గాఁ
ఘనతటిల్లతలయట్లనిమిదిదంష్ట్రలు మెఱయంగఁబండులుగొరికికొనుచు¶।
[నతిరోషరోహితాయతవృత్తనేత్రముల్దిరుగంగఁ బెట్టుచుబరుషకేశ।
జాలఁబుగాదున్నఁదూలంగఁగాలోపహూనుఁడైచను దెంచిమానుషాదు
డనుజఁజూచి క్ష్మీమనుజులఁగూడినా।
పనుపుసేయకుండఁ జను నెనీకు]।
ననుచునదరి పలుక* విని హిడింబయుఁగడు।

§ ఆదిపర్వము ౬వ యాశ్వాసమున
లాక్షాగృహమునుండి భీముడుధర్మ
రాజాదులందీసికొనిపోవుట.
¶ మెఱసిశీఘ్రగతిని! తా. పు.
* ఆదిపర్వము ౬వ యాశ్వాసమున
హిడింబ నిద్రింపుచున్న ధర్మరా
జాదులంజూపి భీమునితోచెప్పుట.
'వాతికిన్' తా. పు. ల-పు. ౩-పు;
'భారికిన్, ను- పు.
‡ ఆదిపర్వము ౬ వయాశ్వాసమున
పాండవుల యొద్దకు పంపినహిడిం
బరామి కాశ్చర్యపడి కోపముతో
హిడింబుడువచ్చుట.
§ బోలె, ను- పు.
¶ గొరికిబెలుచి వి- పు.
* ననుచును దరిపలుక. తా. పు.

వెలది భీమసేను మరువు పాచ్చె ॥

౧౭† ఆదిపర్వము.

చ॥ నెఱికురులున్ విలోలసిత నేత్రయుగంబునునొప్పులొప్పవా
తెలయినుదీనియాననము తెల్పుకరంబుమనోహరంబునే
నెఱిగిన యంతనుండియును నిట్టిలతాలలితాంగఁజూచియే
నెఱుఁగను రేంద్రకన్యకలు నిట్టిరెరూపవిలాస సంపదన్ ॥

౧౮¶ ఆదిపర్వము.

సీ॥ [యజ్ఞసేనప్రభుయజ్ఞ మహావేదిఁగవచశరాసనఖడ్గబాణ
రథయుక్తుఁడైమహారథుఁడు ధృష్టద్యుమ్నుఁడనను దయించినతనితో
నొకట‡ఁబుట్టెనునొకకన్యకృష్ణనానసితో*త్పలశ్యామలామలాం
మెఱుపునుబోలెనువఱలునుత్పలగంధి†[బంధురతరసౌరభంబుగలు
ద్రౌపదిద్రుపదరాజ తనయఁదదీయస్వ ।
యంవరోత్సవంబునందుఁ జూడ‡ ।
గనినవారుదృష్టిగనినఫలంబెల్లఁ ।
గనినవారుపరమ కౌతుకమున] ॥

౧౯§ ఆదిపర్వము-

గీ॥ కఱకుదర్భపూరిపఱుపులుభిక్షాన్న ।
మశనమట్టివారి నతిముదమున ।
నాదరించెఁబ్రీతినాది గర్భేశ్వరి ।
యయ్యుసేవగింప దమ్యేఁ గృష్ణ ॥

---

† ఆదిపర్వము ౭ వయాశ్వాసమున స్వయంవరణముఁడు తపతిం జూచి మోహించుట.

‡ ను జాలనొప్పవా తా. పు.

§ జూచియు। న్నెఱుఁగ తా. పు.

¶ ఆదిపర్వము౭వయాశ్వాసమున పాండవులు దక్షిణపాంచాలంబునకరుగుచు ద్రుపదపురంబునకు బోవుచున్న బ్రాహ్మణులను మిర లెచటికింబోవుచున్నారనియడిగినంత వారలుచెప్పుట.

* 'నొక్కట కృష్ణనానుదయించె కన్యయసితో' తా. పు

† 'యొప్పలమొప్పగాను యొనరుగను గంధి' తా. పు.

‡ 'బునవుడుజూడ, తా. పు.

§ ఆదిపర్వము ౩వ యాశ్వాస. ద్రౌపది ప్రచ్ఛన్న బ్రాహ్మణవేషరులైయున్న పాండవులకు తోపరిచర్య చేయుచుండుట.

౨౦¶ ఆదిపర్వము-

క॥ ఉఱుముచు మెఱియుచుఁ బిడుగులు ।
వఱలఁగ నల్గడలఁ బడన వారిత వృష్టుల్ ।
గుఱుకొని కురియఁగఁ బంచెను ।
మఱియును నయ్యనలు మీఁద మఘవుండలుకన్ ॥

౨౧* ఆదివర్వము-

గీ॥ వెఱచి తల్లిడోఁక గఱపించుకొని దివి ।
బఱచు వాని జూచి పార్థుఁడలిగి ।
[వాని తల్లి శిరము తోనత త్పుచ్ఛంబు ।
దునిసి యగ్ని శిఖల దొరగ నేసె] ॥

౨౨† ఆదిపర్వము-

క॥ మఱచునొకో మఱవకుండియు ।
నెఱుఁగక యుండునొకో యనలుఁడెఱిఁగియు నెదనే ।
మఱునొకో పుత్త్రులఁగావం ।
గుఱుకొని నమ్మంగఁ దగునె క్రూరాత్మకులన్ ॥

౨౩‡ సభాపర్వము:

క॥ వెఱచఱవఁ బట్టికొని వడిఁ ।
జఱిచి జరాసంధునొడలి సంధుల యెమ్ముల్ ।
విఱిచి వధియించి యార్చెను ।
వఱలఁగ భీముండు భువన వలయంబదురన్ ॥

¶ ఆదిపర్వము ౭వ యాశ్వాసమున శ్రీకృష్ణార్జునులగ్నిచే ఖాండవమును దహింపఁ జేయుచున్న సమయమునందింద్రుండు వర్షించుట-

* ఆదిపర్వము ౭ వ యాశ్వాసమున ఖాండవదాహసమయంబున తక్షకవంశస్థుఁడగు నశ్వసేనుఁడను వాఁడు తల్లిని సంరక్షింపఁబ్రయత్నించుట-

§ 'తఱుగుచున్న జూచి' వి-వు-ల-వు.

† ఆదిపర్వము ౮వ యాశ్వాసమున ఖాండవదాహమునకు మున్ను శార్ఙ్గకుఁడు జరితయందు పుట్టిన సంతానమును రక్షింపుమని యగ్నితో జెప్పి ఖాండవదాహానంతరము చెప్పినటుల కావించెనో లేదో యని సంశయించుట

‡ సభాపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున భీముఁడు జరాసంధుని చంపుట-

౨౮§ సభాపర్వము-

క॥ వెలఁబలువ నింతకంటెను ।
దలుచుఁగ బాణంబులేసి తడయక పగఱం ।
జెలుతునని యిసుమించల్లుచు ।
నుఱక ధనంజయుఁడు రణజయోన్నతుఁడరిగెన్ ॥

౨౪¶ అరణ్యపర్వము.

క॥ ఎఱుకని యెఱుఁగకనీకున్ ।
మఱుకువమార్గానన్న తప్పు మఱువు మునన్నుఁ ।
గలకంతా క్షమియింపుము ।
నెఱినెవ్వరి కెఱుఁగనగునె నీచరితంబుల్ ॥

౨౬* అరణ్యపర్వము- (తుఁ జేసి ।

సీ॥ [అర్ధరాత్రమునప్పుడందుల కేతెంచెగజయూథములుజలాశా
యంబుధివిమలజలంబులాస్వాదింపఁ జనుదెంచుజలధరసమితియట్లు।
చనుపలోనిద్రావసక్తులై యున్నవారున్నతద్వీపములయుగ్రపాద
హతిఁ జేసిమర్దితులైరికొందఱుదంతహతిఁ జేసిభిన్నాంగులైరికొంద]
ఱలచిప్రాణభీతిఁ బఱచిమహీజంబు ।
లెక్కిరందుఁగొంద ఱుక్కణంగి ।
[చనుప యిట్టిపాటఁ జెనుపడియవినీతు ।
సిరియపోలెనడఁగి విరిసి చెడిరి] ॥

---

§ సభాపర్వము ౨వయాశ్వాసమున విదురుఁడుధృతరాష్ట్రునితో పాండవులడవికిఁబోవుచున్నరీతిం దెలియఁజేయుచునర్జునునిరీతిఁజెప్పుట.

¶ అరణ్యపర్వము౧వయాశ్వాసమున కిరాతవేషమునువిడిచి నిజస్వరూపంబులోనీశ్వరుండర్జునునకు ప్రత్యక్షమైనంతనతనుస్తోత్రము చేయుట

* అరణ్యపర్వము ౨వయాశ్వాసమున (నలచరిత్రమున) చేదిపట్టణంబునకుపోవుచుత్రోవలోబసచేసియున్న సార్థవాహసంఘము పానీయార్థమై చనుదెంచిన గజయూథముచే బాధనొందుట.

౨౭† అరణ్యపర్వము-

క॥ ఆఱుపాఁజడు కుఱుచ చేతులు ।
నాఱవశరీరంబుఁ గలిగి యొరులకుఁ జూడం ।
గొఱగాకుండియు మన్మధు ।
నొఱప్పుల, బడియెడు నితఁడు యువతీప్రియుఁడై ॥

౨౮‡ అరణ్యపర్వము-

చ॥ వఱలఁగ రాముఁడంతనన వద్యుఁడు వచ్చి మహాప్రలాపియై ।
యఱచుచునున్న తల్లిని గృతాంతవశీకృతుఁడైన తండ్రిను ।
కఱఁగని తీవ్రశోక పరిక్షదహాతుండయి తత్ప్రకారముఁ ।
దెలిఁగి మహార్తమేనియు సహింపఁగనోపక క్రోధదీప్తుఁడై ॥

నన్నయభట్టుగారిప్రయోగములు ముగిసెను.

ఇఁక నెఱ్ఱప్రెగ్గడ* గారి ప్రయోగములు-

౨౯§ అరణ్యపర్వశేషము

క॥ ఉఱవగు నారికపంటలు ।
గొఱియలపాఁడియును దఱచగున్ బురుషులకున్ ।
దెఱవలు చుట్టములయెడ ।
రెఱచియభుజియింతురతిథు నెల్లజనంబుల్ ॥

౩౦¶ అరణ్యపర్వశేషము-

చ॥ ఎఱుఁగక తప్పుఁ జేసితి సహింపఁగ దేకదు దుర్భవంబునన్ ।
బఱుపకుమయ్య నాపుఁడు కృపన్ మునినాథుఁడు నివ్విధంబుగా

---

† అరణ్యపర్వము, ౨వ యాశ్వాసమున వికృతరూపుడై యుండు నలుఁడు మన్మథ బాధనొందుచున్నంత జీవలుడు వితర్కించుట-

‡ అరణ్యపర్వము ౩వ యాశ్వాసమున పరశురాముఁడు కార్తవీర్యపుత్రులచే చచ్చినతన తండ్రికై దుఃఖించుచున్న తన తల్లినిచూచి ప్రతిజ్ఞ చేయుట-

* ఇఁక చెదలవాడ యెఱ్ఱాప్రగడ' లం-పు

§ అరణ్యపర్వము ౪వ యాశ్వాసమున మార్కండేయుఁడు ధర్మరాజునకుఁ గలియుగ ధర్మంబులఁ జెప్పుట-

¶ అరణ్యపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున ధర్మవ్యాధుఁడు కౌశికునకు తన పూర్వవృత్తాంతంబు చెప్పుట-

నెలుకుపలంబునందుజనియించినయుధర్మువు నెల్లనిమ్ముగా।
నెఱిఁ గెడుతల్లిదండ్రులకు నెంతయుఁ బ్రీతియొనర్తు భక్తితోన్॥

౩౧* అరణ్యపర్వశేషము-

గీ॥ పిఱికితనమేమఱుటయును నెఱవుతనము † ।
[మెత్తబాటును గార్యంబు నెత్తఱంగు।
నేరమియుఁ విషయంబులం గూరుటయును।
గలుగుపతికి నొంపదు సిరితోలఁగిపోవు]॥

౩౨‡ అరణ్యపర్వము-

గీ॥ [సవ్యకరమునందును నపసవ్యకరము।
నందు బర్యాయసంగతమగుచుఁ జూడఁ]।
గొఱవిద్రిప్పినయొప్పున మెఱసెఁ బార్థు।
[గాండివము వాలుదూఁపులగనియనంగ]॥

౩౩§ అరణ్యపర్వశేషము-

మ॥ పఱచున్దవ్వగఁ జేయలంతినిలుచుంబట్టికదూసాసలం।
బిఱువోవుంబొదలందుడిందుఁ బొడముంబిట్టులిఁక-వేచాఁటుఁగ్రి।
మ్మటిచూచుంజెవిచాగ్చిరిల్చుగలచున్పట్టాడుఁగోరాడునే।
మఱినన్లుండుఁ దృణంబుమేయు మలయున్ మాయామృగంబిమ్ములన్॥

౩౪¶ అరణ్యపర్వశేషము-

వ॥ తెలిపిగనిదాన వేశ్వరుఁ।
డుఱకఁ గృపాణమునన్నా ఖగోత్తము నెఱకల్ ।
నఱకినఁగూలెన తండిల ।

* అరణ్యపర్వము ౬వయాశ్వాసమున గంధర్వులచే పరిభవింపఁబడి ప్రాయోపవేశంబు చేయఁబూనియున్న దుర్యోధనుతో శకుని చెప్పుట.

† 'పిఱికితనము నేమఱుటయు గఱువుతనము' మూ.పు.

‡ అరణ్యపర్వము ౭వయాశ్వాసమున ద్రౌపదినపహరించి పోవుచున్న సైంధవునితో నర్జునుఁడు యుద్ధముచేయుట.

§ అరణ్యపర్వము ౬వయాశ్వాసమున మారీచుండు మాయామృగంబై శ్రీరామచంద్రుల యెదుట చేయు చేష్టలు.

¶ అరణ్యపర్వము ౬వయాశ్వాసమున సీతనెత్తికొని పోవుచు రావణాసురుడు తనకాతంకము చేసినజటాయువును చంపుట.

నజవజ్రైపవనహతమహాభ్రముఁబోలెన్ ॥

౩౫* అరణ్యపర్వశేషము.

క॥ అఱువది కోటులు కపివరు।
లుఱకజగత్త్రయముఁబెలుచను వ్రేల్త్రుగొనం।
దఱిగొన్నయిట్లునఁడవఁగ।
నెఱసికుముదుఁడరుగుదెంచి నృపవరుఁ గనియెన్॥

౩౬† అరణ్యపర్వశేషము-

చ॥ ఉఱుముచునంత్యకాలజనితోగ్రబలాహకలీలవోఁ పఁగాఁ।
దఱుచగుఘోరపుంబిడుగుతండముఁబోనిశరప్రతానము।
కఱ అవొఱగించుచుంగపిబలావళిద్రుంచి కలంచి సేపున।
న్నెఱకులునొంచిబాణమయనీరధిముంచె రఘుప్రవీరులన్॥

౩౭‡ అరణ్యపర్వశేషము-

క॥ వెఱగుపడి హార్దరాగము।
గఱిగినఁగడువెల్లనైవదనములువాలిలన్।
దెఱగేదిజెచ్చువడర।
త్త్రఱిఁదత్పరిజనములెల్లఁదద్దయువంతన్॥

౩౮§ అరణ్యపర్వశేషము-

చ॥ ఎఱుఁగక తప్పుగామెలగనేనియుదానికిసైఁచి నేరుపు।
ల్గఱపిప్రియంబుతోఁగొలువునైకొనఁగాఁదగు మీకుఁ బాలురుం।
దెఱవలువృద్ధులుందమకు దెల్లముదప్పులు చేసి రేనియు।
న్మఱతురుగానియల్గరుసమగ్రశమాన్వితులైన తాపసుల్॥

---

* అరణ్యపర్వము ౭వ యాశ్వాసము వానరవీరులు నానాదేశంబులనుండి సుగ్రీవునొద్దకు వచ్చుట.

† అరణ్యపర్వము ౭వ యాశ్వాసమునందింద్రజిత్తు లక్ష్మణుతోడ యుద్ధము చేయుట.

‡ అరణ్యపర్వము ౭వ యాశ్వాసమున శ్రీరామచంద్రుఁడు రావణాసురుని సంహరించిన పిదప తనసమీపమునకువచ్చిన సీతతో నీవింతకాలము పరగృహంబున నుంటివి గాన నేనొల్లననినంత సీత మోహము జెందుట.

§ అరణ్యపర్వము ౭వ యాశ్వాసమున కుంతిభోజుఁడు కుంతిని దుర్వాసునకు పరిచర్య చేయ నియమించి దుర్వాసునకౌమొండూపి చెప్పుట.

౪౩ § విరాటపర్వము (గుణముమోహిత।

సీ॥ [శ్రవణపుటంబులు వ్రయ్యంగఁ దాఁకిసంక్షోభంబుగావించె
బ్రహ్మాండ భాండంబు వగులించి భూతని శ్చేతన్య మొనరించె శంఖరవము।
గగనభాగంబెల్లఁ గప్పి క్రాలుచు బెగడడరించె నుగ్రింపుపడగ పఱపు]
మిఱుమిట్లుగొని చూడ్కి పఱివోవఁ బెఱిగి పరిభ్రాంతి సేసెఁ గిరీటకాంతి
[తెల్లమిది గాండివంబును దేవదత్త।
మును గపిధ్వజమును వాసవుని వరమునఁ।
గన్నమకుటంబునగు వేఱొక్కెమైన।
నుజ్జ్వలాద్భుతభంగులై యున్నయిట్లు] ॥

౪౪¶ విరాటపర్వము-

గీ॥ అఱసికొని మెన్నిభంగుల నైననతని।
తెఱవు మన బారికగపడు తెఱఁగు గాంచి।
యుడరి బానటవైమెవ్వరడ్డపడిన।
మెఱపు మెఱసిన తెఱఁగునఁ దఱియఁ జోరుము॥

౪౫* విరాటపర్వము-

క॥ అఱిమిఱినంగము లెల్లను।
న్గుఱు ముగనిల్లడరనర్జునుని యమ్ములకున్।
వెఱచఱిచి సూతపుత్రుఁడు।
పఱచెఁ బుడమియదు వ్రమత్స్యపతిసుతుఁడార్వన్॥

౪౬† ఉద్యోగపర్వము- (బాహు।

సీ॥ [కవలగ్రజన్ములకంటె నేమిటఁ గీడుదు పదుఁ డల్కు డెతత్సుతులు

§ విరాటపర్వము ౪ వ యాశ్వాసమునం దుత్తరగోగ్రహణమునకు వచ్చుచున్నయర్జునుం జూచి దుర్యోధనుతో ద్రోణాచార్యుఁడు చెప్పుట.

¶ విరాటపర్వము ౫ వ యాశ్వాసమున సందర్భనుఁడుత్తరునితోఁ దన్నరథంబున కెవ్వరడ్డపడినను తప్పించుకొని దుర్యోధనునికడకు నడిపింపుమని చెప్పుట-

* విరాటపర్వము ౫ వ యాశ్వాసమున కర్ణార్జునుల ద్వంద్వయుద్ధము-

† ఉద్యోగపర్వము ౧ వ యాశ్వాసమున ధృతరాష్ట్రుఁడు సంజయునిఁ బాండవులయొద్దకు పంపుచుఁ జెప్పెడి వాక్యములు-

గర్వసమగ్రులుగా రెవిరాటుండును నాతని తమ్ములు నాత్మజులును।
నసదులేసాత్యకియల్ల తులుంబోయెడువారు డేవృష్ణికుమారవరులనేకు।
లట్టియోధులు పోరనర వాయిగొందురే బాండ్యుండు కేకయపతులు నాదు।
వైనబంధులు మిత్రులు నగ్గలికలు।
గొలంతవడి యెడువారె యందఱను గెల్వ।
నోపినను రుద్రునకు నైన నోర్వరాని।
ధర్మపుత్రు కోపమున కుందలకవలదె॥

౪౭ † ఉద్యోగపర్వము.

క॥ ఎఱకలు విచ్చుచుం దుండము ।
దెఱచుచు వేగఁగదరి పోలితేలివివశుఁడై ।
యఱచిన నోడకు మనిహరి ।
నెఱి చక్రగఁ దోఁచి యెత్తె నెగయంగృపతోన్ ॥

౪౮ § ఉద్యోగపర్వము.

క॥ మఱచి రెడాఁపదిఁ గోలువునఁ ।
బఱచిన బన్నంబు ధర్మపథముం దోలఁగక ।
వెఱచుట కప్పటి కదిదగుఁ ।
జెఱచినచో వేదకపలదేచిరతరకీర్తిన్ ॥

౪౯ ¶ ఉద్యోగపర్వము.

క॥ పెఱవారి నెల్లదఱమిడి।
నఱుకుదు బాంచుక్షితీశ నందనులను రూ।
పఱ జేయ జేతులాడవు।
దఱుమరు నామీద నత్యుగ్రతవారున్॥

---

† ఉద్యోగపర్వము 3 వయాశ్వాసము నకర్ణుండు దుర్యోధనుతో గర్వస్తంతు నివృత్తాంతంబు చెప్పుట.

§ ఉద్యోగపర్వము ౪ వయాశ్వాసము నశ్రీకృష్ణుండు దౌత్యానంతరము పాండవుల యొద్దకు వెళ్లుచుకుంతిని వర్తమానము లడిగి నంతనామె చెప్పుట.

¶ ఉద్యోగపర్వము ౪ వయాశ్వాసము నభీష్మునికి సేనాధిపత్యము గట్టుటకు బ్రయత్నించుచున్న దుర్యోధనుతో భీష్ముఁడు చెప్పుట.

౫౦* భీష్మపర్వము.

క॥ కోఱవియుఁ గొఱవియుఁ దాఁకిన|
తెఱగుననర్జునుఁడు సురనదీసూనుఁడు చూ|
పఱవోఁగడఁ దాఁకుటయుని|
ద్దఱదిక్కులసైన్యములును దలపడియెవడిన్॥

౫౧ †భీష్మపర్వము-

క॥ ఊఱకవిరాటుబలముపై|
గొఱియలపిండునకుఁగవియుకొల్పులిక్రియబి|
ట్ట ఱగవిసి నదీసూనుఁడు|
నుఱుమాడె వియచ్చరులు వినుతి సేయంగన్॥

౫౨ ‡భీష్మపర్వము-

క॥ అఱవఱలయినరథంబుల|
నెఱిదప్పకబడినయశ్వనికరంబులచే|
దఱచు గగూలినకరుల|
న్నిఱిగొని యెన్నమర మేదినీతలమెల్లన్॥

౫౩ § భీష్మపర్వము-

క॥ మ్ముఱుతు రెయాడినమాటలు|
బిఱుసనిపోదగు నెమీకు బెదరక యెదురయి|
తఱుముఁడు భీష్ముని గీష్ముని|
నెఱుగరెము న్నెనుగలుగ నేలా వెఱవన్॥

---

* భీష్మపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున భీష్మార్జునుల యుద్ధము- (ఇది యాశ్వాసాంత సమీపమున)

† భీష్మపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున భీష్ముడు విరాటబలముతో యుద్ధము చేయుట- (ఇదియు నాశ్వాసాంతమునసే)

‡ భీష్మపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున దుర్యోధనుడు భీమునితో యుద్ధము చేసి మూర్ఛితుఁడై సేదదీరి భీష్మకో ఱులమారినంత భీష్ముడు భయంకర యుద్ధముం జేయుట

§ భీష్మపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున (మూడవనాటి యుద్ధమున) శ్రీకృష్ణుడు భీష్ముని పరాక్రమమున నిలువలేక పారిపోవుచున్న పాండవసేనను పురికొల్పుట- (ఈపై నిశ్రీకృష్ణుఁడు చక్రముం ధరియించి భీష్ముని మాఁర్కొనబోవుట)

౨౮¶ భీష్మపర్వము-

క॥ వెఱచఱచి వెగడుపడని।
వ్వెఱఁగందుచుఁ గురుబలంబు విఱులతనిడ।
గ్గలకంతనంతఁ జూడఁగ।
నులకనదీసుతుఁడు దాఁకెనుద్భటభంగిన్॥

౨౨** భీష్మపర్వము.

క॥ విఱుగుట నొచ్చుట పనదెసఁ।
దఱుచుగఁ జెప్పెదవు పాండుతనయులబలమే।
ద్రైలదఱుఁగక పెనఁగుటపలు।
మఱు జెప్పెదవకట యేమిమాయయొ దలఁపన్॥

౨౬*† భీష్మపర్వము-

క॥ అఱిముఱి గుఱ్ఱపు దడముల।
తుఱికి కవలు రౌద్రరసమహోగ్రాకృతులై।
నఱికిన నచ్చట రథములు।
పఱపఁగ రాదయ్యె నుభయబలయోధులకున్॥

౨౭*ద్రోణపర్వము-

క॥ తెలిపిగొనినీవు సొచ్చినఁ।
బిలుదనసొచ్చెదము రిపులు పెల్లగిలగనం।
దలపును మాకిది యెంతయు।
నులునట్టివరంబు దీనినొసగుము పుత్రా॥

౨౮†ద్రోణపర్వము.

క॥ పెలకిలినలుగులు మేనులు।

¶ భీష్మపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున (సాలవనాటియుద్ధమున) భీముని యుద్ధవర్ణనము.

* భీష్మపర్వము ౩వ యాశ్వాసమున ధృతరాష్ట్రుఁడు సంజయునడుగుట.

† భీష్మపర్వము ౩వ యాశ్వాసమున (ఎనిమిదవనాటి యుద్ధమున) నకుల సహదేవయుద్ధప్రశంస.

* ద్రోణపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున ధర్మరాజు పద్మవ్యూహమును భేదింపు మనియభిమన్యుతో చెప్పుఘట్టమున

† ద్రోణపర్వము ౩వ యాశ్వాసమున

నెఱివడ నెల్లెడలఁగలయనివిరితిహారులీ।
తఱినీళులు ద్రావకతె।
ప్పిఱవెల్గొకొ శత్రుసైన్యభీషణమూర్తీ॥

౫౯‡ ద్రోణపర్వము-

క॥ ఎఱిగిన జేజెడు చెఱుచుటకున్।
న్యొఱక మెయిన్ మనకు దైవమిచ్చినసిరియు।
ట్లెఱిమినయీలోగ్రకుడన।
నఱకుమితఁడు దెగినమన మనఃపీడ డెగున్॥

౬౦¶ ద్రోణపర్వము-

చ॥ అఱిముఱిఁ దెవ్వఁ దేరులు గజావళి గూలెఁ దురంగమాంగము।
ల్దిత్రిగొని మెన్మహిన్మటులు లెక్కకు మిక్కిలి సేనపాడుగా।
సుఱుపయి రష్ట్రగృష్ణుఁడు నినాదము భూగగనాంతరంబునన్।
దఱుచుగ నొత్తెనిర్మథిత దానవసైన్యముఁ బాంచజన్యమున్॥
(ముల్।

౬౧* ద్రోణపర్వము-

మ॥ విఱిగెం జెక్కు రథంబులొక్క మొగి నుర్విం గూలె శుండాల-
ధటము చైరా లెఁదురంగమావయవ సంతానంబు లింతింతలై
కుఱుకుల్లైభటాంగకంబులు రణక్షోణిం బ్రవాహంబులై
పఱచెన్నెత్తురు భూతకోటివిహరింపం బ్రస్తుతింపన్ సురల్॥

౬౨† ద్రోణపర్వము-

క॥ మఱియున్నతని మెయి బాణము।

(సైంధవవధ ఘట్టమున) గుఱ్ఱము
లను సేదదీర్చుటకై నీళ్లు కావలెనని
శ్రీకృష్ణుఁడర్జునునితో చెప్పట- (ఈ
పైనిదవ్యాస్త్రముచే భూమిని పగుల
గొట్టి నీరు తెప్పించి తక్షణమె గడ్డి
పుట్టించుట మొ॥)

‡ ద్రోణపర్వము ౨వయాశ్వాసమున
దుర్యోధనుడు కవచమును ధరించి
యర్జునితో దలపడినప్పుడు శ్రీకృ
ష్ణుఁడర్జునితో చెప్పట-

§ చేయుట ము- పు-

¶ ద్రోణపర్వము ౩వయాశ్వాసమునం
డర్జునపరాక్రమ ప్రశంస- (ఈ పై
నినృపసేనాదులెనమండ్రు నర్జునుని
మార్కొనుట-)

* ద్రోణపర్వము ౪వయాశ్వాసమున
సాత్యకియుద్ధమున.

† ద్రోణపర్వము ౪వయాశ్వాసమున
(సాత్యకి యర్జునునకు తోడ్పడబో
యిన పిదప) శిశుపాలపుత్రద్రోణా

లఘువదిగీల్కా ఖుషనాబృహాక్షుత్సిండే।
ద్వైతసూతునొంపనాతం।
దత్తిముత్తినారాచతుతులనవ్విభుఁబొదిపెన్॥

౧‡ విరాటపర్వము-

చ॥ పరిచనుదెంచి గోగ్రణముఁ బట్టెననన్విని పిన్నగానమిఁ।
దరయక రాజనందనుఁడహంకృతి మైఁజను దెంచి సైన్యవి।
స్ఫురణముఁజూచి భీతిఁడనబుద్ధి గలంగినఁ బాఱఁజొచ్చెని।
ప్పురుషుని శౌర్యసంపద యాభూరిబలంబు నెఱుంగఁ డేమియుఁ॥

పరి చనుదెంచె నంటే కాలరులు వచ్చె ననుట-ఇది రేఫ యయి పరివర్తించును.

౨§ శాంతిపర్వము-

చ॥ పరిమెయిఁ బాత్రివాని గనిపట్టి వెసన్ బెడ కేలు గట్టి తే।
చ్చిరసురభర్త చూచి యిటు చేరఁగ దేవలదీకృతఘ్నునిం।
బొరిగొని వేతినుండనినఁ బోకడమాలిన వారమయ్యెయి।
స్ఫురితశరీరముందినఁగ దోసము మాకని వారలొల్లమిన్॥

పెరుగుటయన్న రేఫయగుటకు—

౩¶ స్త్రీపర్వము-

క॥ పెరుగుట సృగ్గఁగజవులం।
బొరయుట యరుచంబుగాఁగఁ బుట్టుట సావం।
బెరయుట పాయఁబదార్థో।
త్కరముల నైజమదియెట్లు దప్పింపనగున్॥

చార్యులయుద్ధమున. (ఈపైని భీష్మునర్జునునకు లోడ్పడబొమ్మని ధర్మజుండు సెప్పుట)
‡ విరాటపర్వము ౪వయాశ్వాసమునందుత్తరుడు కౌరవసేనను జూచి పారిపోవుచున్న సమయమున చూచి కౌరవసైన్యములోని వారలు పరిహాస పూర్వకముగా జెప్పిడివాక్యము.
§ శాంతిపర్వము ౩వయాశ్వాసమున నాళీజంఘుచరిత్రమున. (ఆశ్వాసాంతసమీపమున)
¶ స్త్రీపర్వము ౧వయాశ్వాసమున విదురుఁడు ధృతరాష్ట్రునకు దక్షో

౮* (స్త్రీ)పర్వము.

లయవిభాతి॥ పెరుఁగఁగనిజాంగములు సరభస పరిస్ఫురణముదు
గజనావలులు నిరుపమవిధంబి।
[న్నరపతిబలంబనఁగఁగరయుగముతో లవియనురమాచదించె
లుచఁదొరుఁగఁగబొరిన్నె।
త్తుకలు ముఖరంధ్రములఁ బరవశతమానస్థమునఁ బొరయుట
కఁజొచ్చియనుసరిగొనఁగఁగంటి।
న్వరసుతునకిప్పుడను పరమపదవిన్మగుడఁగురున్నృపతి యాప్రి
తిమఁబొరినిటుల్ఁబుచ్చెన్] ॥

౫† భీష్మపర్వము-

చ॥ కరమ్మునసున్నశూలమునఁగ్రమ్మమెఱుంగులుశత్రుసైన్యభీ।
కరములుగాగజాశ్వభటకాయములంగుదిగుచ్చినట్లుగాఁ।
జెరుపుచువచ్చువానిఁగురుసింహుఁడుచూచిమదాంధసింధురో।
త్కరరభసాతిభీషణముగాఁగవిస్సెంబటువికిరిమోర్ధతిన్ ॥

---

౩౦ లక్షణము

క॥ మనమునను మనమునందన।
మనమునయందనఁగమఱియు మనమందనఁగా।
దనరారిపెక్కుతెఱఁగుల।
బనిగొను సేసప్తమీవిభక్తులు కృతులన్ ॥

మనమున,మనమునందుఅనునివిరెండుశబ్దములునుస్ఫుటములే- మనము
నయందు, మనమునందుఅనువానికుదాహరణములు తెలుపఁబడును—

౧* అరణ్యపర్వశేషము- [శంభుదాసు]

చ॥ ఉరమునయందుగన్నులు పృథూదరదేశమునందు నోరుబ్రి।

---

* పాశమునంబుఁజేయుట- స్త్రీపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున ధృతరాష్ట్రుడుఉక్కుభీముని చిదుచుట.

† భీష్మపర్వము ౩వయాశ్వాసమునం దలంబను చేత నిలావంతుఁడు చచ్చినదిచూచి ఘటోత్కచుఁడుకౌరవసైన్యంబు సుఱుమాడుట.

* ౩౦యవ పేజీ లోచూచునది.

[స్ఫురితభుజద్వయంబుగల భూమిధరోన్నత భావముం గరం।
బరుదుగను గ్రిమైన వికృతాకృతితోడన శేషసత్వఘు ।
స్మరుడగుచున్నవాని బటుసత్త్వగబంధుని గాంచిరచ్చటన్] ॥

౨† శ్రీనాథుఁడు- నైషధము.

మ॥ ఒకరత్నంబు విదర్భదేశమునయందుద్భూతమై పార్థివ ।
ప్రకరంబుం బ్రభమియింపుచున్నయది [సౌభాగ్యప్రభానిత్యల ।
క్ష్మీకసంకేతనివాసమై మదనసామ్రాజ్యాంశంబు నాభీమక ।
న్యక నాఁగా దమయంతి నాఁ గలుగు పర్యాయాభిధానంబులన్॥

౩‡ ఉద్యోగపర్వము- [సోమయాజి]

స్రగ్ధర ॥
[గాండీవజ్యారవంబుత్కటమయి చెలు చంగప్పినం భీము బాహా ।
దండం బుందోప్పుడుం భగ్నదజడియుచు రౌద్రంబు గాదోచినన్ వే ।
దండద్వంద్వంబు మాడ్కిం దటి మీకు వలుమాద్యగ్నతించా కినంజా ।
కుండంబో కుండ గౌరవ్యులకు వశమె బిట్టోర్చి మూర్ఛిల్లకుండన్ ॥

౪§ ఆముక్తమాల్యద [రాయలు]-

ఉ॥ [ఎన్నినుగూర్తు నన్నవినుమీమును దాల్చిన మాల్యమిచ్చు] న ।
ప్పిన్నదిరంగమందయున పెండిలిసెప్పుము [మున్ను గొంటి మే]
వన్నన దండయొక్క మగవాఁడిడ నేను తెలుంగురాయఁడ ।
న్నన్నడ రాయ యకొఱ్ఱ దుమ్ముగప్పపి ప్రియాపరిభుక్త భాకఱ్ఱ్థన్] ॥

---

౩౧ లక్షణము.

క॥ సేవింతురనెడి చోటను ।
సేవింత్రి యొక్క వేళ *జెప్పిన జెప్పం ।
గావచ్చు సుకవ్యంబుల ।
సేవింతురిలింపులిందు శేఖరునన గన్ ॥

---

† ౩౦యవ పేజీలో చూచునది. న ౧౪వ పద్యము.
‡ ౨౦యవ పేజీలో చూచునది.
§ ఆముక్తమాల్యద ౧వ ఆశ్వాసము
* 'చోట' అ-పు.

27-7-97

ప్రయోగము:

౧ * ఆదిపర్వము- [నన్నయభట్టు]-

గీ॥ తగిలి రుజయు జరయు దైవవశంబున।
నమ్యెనేని వానిననుభవింతు।
గాక యొఱిగి యొఱిగి కడగి యూరెంటి జే।
కొందురయ్య యొట్టి కుమతులయిన॥

---

౩౨ లక్షణము.

క॥ మహితమహాంతప్రథమా।
బహువచనాంతాక్షరముల పైనిలువదగున్।
బహుళ్లాకారాంతపదః।
నిహితప్రథమావిభక్తి నియతిం దెలుగునన్॥

‡ అకారాంతపుల్లింగప్రథమావిభక్తి వలె నెనిలుపవలెననఁగా - అకారాంతశబ్దము రామశబ్దము-దీనిమీద ప్రథమావిభక్తి నిలిపితే రాముఁడు- ఇటువలె హాలంతముల పైకూడ నిలుపవచ్చుననుట‡- తకారాంతశబ్దమునకు పరీక్షితుఁడు- ధకారాంతశబ్దమునకు గోత్రభిదుఁడు- సకారాంతశబ్దమునకు పురోధసుఁడు- శకారాంతశబ్దమునకు ఏతాదృశుఁడు* । బహువచనమునం దేతాదృశులు. ఇటువలెనే యనుక్తశబ్దములకు గూర్చునది-

---

౩౩ లక్షణము.

గీ॥ తొడఁ ద్రియాంధ్రవిభక్తుల తోడఁ గలసి।

---

* ఆదిపర్వము ౩వ యాశ్వాసమున యయాతి పురుప్రముఖ పుత్రులం బిలిచి తనముదిమిని వారల స్వీకరింతు మనినంత వారలు చెప్పుట.

‡ ఈచిహ్నమధ్యగ్రంథము ౧ పుస్తకమున లేదు.

* ఏతాదృశుఁడను రూపము క్విన్ప్రత్యయాంతంబగు ఏతాదృశ్ అను శబ్దరూపంబని కవియభిప్రాయము. కన్ప్రత్యయాంతంబైన ఏతాదృశశబ్దరూపమైనయెడను ఘృతస్పృశుండని యుదాహరింపనొప్పను.

సంస్కృతసమాఖ్యములు కొన్ని జగతిం బఱఁగు ।
స్థిరభుజబలంబునం జితత్రిపురుషుఁడంచి ।
కామనోవల్లభుండను కరణిధరణి ॥

ప్రయోగము

౧‡ ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు]

చ॥ ఫలపవనాంబుభోజనకృశవ్రతతృప్తులఁ జేసి చూడదు ।
బలలతనులయ్యు బ్రాహ్మణులపారతపోబలసంపదన్మహా ।
బలయుతులట్టి వారలకు భవ్యుల కెన్న నసాధ్య మెందలన్ ।
గలదె చరాచరాఖిలజగంబుల బెద్దలగా రె చూడఁగన్ ॥

౨* అందునందె-

గీ॥ పరగ నన్ను సాల్వపతి వరియించినఁ ।
బందిఁ జేతఁ బూర్వ దత్తనైతి ।
[నన్ను హీనకు ననయంబు నెయ్యది ।
ధర్మవేదిఁ గాదానిఁ దలఁపుఁడీరు] ॥

౩† నైషధము [శ్రీనాథుఁడు]

ఉ॥ కాంచిరి నిర్జరేశ్వరులఖండితరూపవిలాససంపదన్ ।
వంచిత పంచబాణుఁడగు వాని సమంచితసారధీరతన్ ।
గాంచన భూధరంబునకు గాదిలి నెచ్చెలియైన వానిని ।
ర్వంచితదానశక్తి సురరత్నము బోలెడువాని నైషధున్ ॥

౪‡ ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు]

ఉ॥ [ఆయమునగర్వమున్విడిచియన్యపతుల్ పనిసేయునట్లు]గాం ।
గేయభుజాశ్రయంబున నికృత్తసమస్తవిరోధినై [కుమార్ ।

౧౮వ పేజీ చూడవలెను.

* ఆదిపర్వము ౪వ ఆశ్వాసమునందు భీష్మునితో కాశీరాజసుతయగు నంబ చెప్పువాక్యము.

† నైషధము ౩వ ఆశ్వాసమునందింద్రాదులు స్వయంవరమునకు పోవుచున్న నలునిఁ గనుగొనుట.

‡ ఆదిపర్వము ౫వ ఆశ్వాసము ధృతరాష్ట్రునికి పట్టాభిషేకము చేసి భీష్ముఁడు రాజ్యము సేయుట.

§ గేయభుజాబలంబున నికృత్త సమా దాడయిను మా, ముం...

జంపెనాగాయుతసత్త్వజరాసంధునెక్కటి నోర్చినయక్క జుండు
[ఘోరవనమునవీరుఁగిమ్మీరుఁడనుసు।
రారినిశ్చలభీకరాకారుఁగిట్టి ।
పోరవధియించినట్టిసమీరజునకు ।
భూరిబలునకు మార్కొనువారుగలరె]॥

౨* అరణ్యపర్వశేషము శంభుదాసు

క॥ పట్టువడినసుగ్రీవుని ।
కట్టైదురుగవచ్చియడిరికలుషితమతియై ।
దట్టుఁడు లక్ష్మణుఁడసురను ।
బిట్టేచెను పిడుగువోనిపృథుబాణములన్ ॥

3¶ విరాటపర్వము సోమయాజి

ఉ॥ ఆవలవచ్చునాపదలకన్నిటికోర్చిలతాంగిఁ గూర్చికా ।
కీవెడమాటలెన్నరలఁ డెన్నివిధంబులఁజూపి చెప్పినం ।
గావలుఁడైనవీఁడుదగుకార్యమువట్టునెవీనికెన్మెయిఁ ।
జావునిజంబుమన్మథునిశాతశరంబులనైననక్కటా ॥

ఇటులనే । బెట్టిదుఁడు । బల్లిదుఁడు । నెయ్యుఁడు । ఉ[illegible]క్కవుఁడు ॥ బెట్టిదుఁడనఁగా బెట్టిదమైనవాఁడనుట-

---

౩౫ లక్షణము.

క॥ పోలగ నెల్లిద మను చో ।
నేలిద మనియొక్క వేళ నిడదగు గృతులన్
ఖాలాక్షుతిపురవిజయం ।

---

* అరణ్యపర్వము ౭ వయాశ్వాసమున కుంభకర్ణుండు సుగ్రీవుని పట్టుకొని నంతలక్ష్మణుండు మార్కొని వానివి డిపించుట.

¶ విరాటపర్వము ౨ వయాశ్వాసము నను భేష్టకీచకునితో ద్రౌపదియండ లిమోహమునువిడువుమని చెప్పినంత నతను నేనుబ్రదుకుట కష్టమైనయె డల ద్రౌపదిని పిలుపింపుమనినం సుదేష్ణ యాజ్ఞ గతంబుగా నన కొనుట.

శైలిద మైవినుతి కెక్కె నిలననుపూడిరి-న్ ॥

ప్రయోగము

౧* ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు]

క॥ బాలుఁడనీతలఁ బిరిపుతో ।
న్నేలిద ముగ గలసియునికి యుధికార్య మేయు ।
త్రిక్కాలానలక్షణమించుక ।
చాల దెకాల్పంగను గిరిశైలాటవులన్ ॥

---

౩౬ లక్షణము.

క॥ వినుచుండె వినుచునుండెం ।
దనకిచ్చెను తనకునిచ్చె, ధర్మువుధర్మం ।
బును, ప్రాప్తిమంబు ప్రొడిమ, ।
మొనరంగన నొనరగనఁగ నుభయము జెల్లున్ ॥

---

౩౭ లక్షణము.

గీ॥ అనక నాక, మీ రీరును, చనునె చన్నె, ।
భయపడి భయంపడి మఱియు భయముపడియు, ।
నుప్పాలిక యుప్పాలికము, నూర్ధ్వరేతుఁ ।
డూర్ధ్వరేతసుం, డని చెప్ప నొప్పు గృతుల ।

---

౩౮ లక్షణము.

గీ॥ అవని రెండవమూడవ యనుపదముల ।
కచ్చుయతి గూర్చఁ జెల్లు రెండవసురద్రు ।
మంబు ధరిత్రిలకంబి కామానసాంబు ।
జారుఁడిందుశిఖామణియన్నయట్లు ॥

* ఆదిపర్వము ౮వ యాశ్వాసనము కీచకుడు దుర్యోధనునకు రాజనీతి చెప్పుట

ప్రయోగము

౧† సభాపర్వము. [నన్నయభట్టు] (దర్శ మొండెఁ

సీ॥ ఆయంబునందు నాలవభాగమొండెఁ మూఁడవభాగమొండెనం
[గాని మిక్కిలి సేయఁగాదు వ్యయం బని యవధరించితె బుద్ధినవనినాథ।
యాయుధాగారధనాధ్యక్షతలయందు వరవాజివారణావళులయందు
భండారములయందుఁ బరమవిశ్వాసుల భక్తుల దక్షులఁ బంచితయ్య।
గురుల వృద్ధశిల్పివరవణిగ్బాంధవ।
జనుల నాశ్రితులను సాధుజనులఁ।
గరుణఁ జేపట్టి కడుఁ బోరయకుండఁ గాంచితె।
సకలజనులు నిన్ను సంస్తుతింప]॥

---

౩౯ లక్షణము.

గీ॥ ఎటులకగలవారె యనుచోట నెటుకగలరె।
యిట్టివారె యనెడుచోట నిట్టిరెయగు।
సేయగలవారెయనుచోట సేయగలరె।
యనుచు లోకప్రసిద్ధోక్తి యగుట శర్వ॥

ప్రయోగము

౧‡ సభాపర్వము [నన్నయభట్టు] (కడకుఁ।]

సీ॥[తద్ద్వారపాలురు దారుణాకారుల పారబలాధ్యులు పాధు
జను దెంచి సురరాజసన్నిభు నాతనిఁ జూచి యచ్చెరుపడి శూరులెందు।
నీయట్టి రేకొరు నృపకపర్యాప్తమవ్వ నీ విజయవిఖ్యాతిశయము।
[వసుమతీనాథులెవ్వరు నిట్లు బలిమిమై నిటవచ్చిరే తొల్లి యేయుగముల।

---

† సభాపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున నారదుఁడు ధర్మరాజునకు రాజనీతులు చెప్పట.

‡ సభాపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున దిగ్విజయంబున నర్జునుఁడుత్తరకురుదేశంబులకుం జని హారసివాసంబను పురంబు డాసి విడిసిన నచ్చటి ద్వారపాలురర్జునుఁ బ్రశంసించుట.

నున్నతపరితాపయుక్తి నకురుభూమ్య |
లంబరిజనులు వీనవనిచరుల |
కిపియగోచరంబులై వియు సాధించిరొ |
య్యపిగొనంగ లేవుతివిరి నీవు ||

౫§ విరాటపర్వము- [సోమయాజి]

ఉ|| [రోహిణి యొండెనొండెను నరుంధతిగాకమనుష్యజాతియో |
యీహరిణాక్షి చెల్వమున కేడ్తెఱఁజూడ్కు లుసారఁ దికోలుగా ||
దాహితగౌరవంబగు శుభాంగము దేజముఁజూడబుద్ధిసం |
దేహముఁబొందుచున్నది]సతీజనులిట్టి రెరూపసంపదన్ ¶ ||

౬* అరణ్యపర్వము వాగనుశాసనుఁడు-

క|| అమితమగునీ దుతపము మ |
హిమయెఱుఁగక యుట్లు చేసెనిదిదినిసహిం |
పుమందయమతైన్యనిరో |
ధము వాపుమయెఱుకగలరెయోబలలుధరణిన్ ||

౮† అరణ్యపర్వము [నన్నయభట్టు]

క|| అలయక నేఁడలు గడుబె |
కుఁ లు జీవించుట నెరగలు గుటయుంగడువృ |
ద్ధులల క్షణమె జ్ఞానము |
గలఁడేనియు బాలుఁడైనగడువృద్ధు మహిన్ ||

జ్ఞానముగలఁడేని యునఁగా కలవాఁడేయనుట-

౩‡ ద్రోణపర్వము [సోమయాజి]

క|| గురులకుభక్తుఁడుదారుఁడు |

---

§ విరాటపర్వము ౧వయాశ్వాసమున సైరంధ్రీవేషంబున వచ్చుచున్న ద్రౌపదింజూచి పౌరులు తలంచుట-

¶ "సతీజనమిట్టిదె యేజగంబులన్" అని ముద్రితపుస్తకమున నున్నది- "సతీజనులిట్టిరెరూపసంపదన్" అనునవి దొరకమిచే దీనిపాఠభేదము నితలంచ వేర్పుటయయినది-

* అరణ్యపర్వము ౩వయాశ్వాసమున రోమశుఁడు ధర్మజునకు సౌకన్యాఖ్యానంబుఁజెప్పుట-

† అరణ్యపర్వము ౩వయాశ్వాసమున రోమశుఁడు ధర్మరాజునకష్టావక్ర చరితంబుఁజెప్పుట-

‡ ద్రోణపర్వము ౧వయాశ్వాసమునం దర్జునుఁడభిమన్యునకై దుంఖించుట-

గుణగరిష్ఠుఁడు శౌర్యధైర్యగాంభీర్యధురం|
ధరుఁడు మొగమోడు నాసుర |
వరపాత్రుని లేమికోర్వవచ్చునె చెపుఁడా॥

౮౧ అరణ్యపర్వశేషము - [శంభుదాసు]

నా॥ ద్యూతవ్యాజమునన్ సభాంగణములో దుర్యోధనుం డట్లు దు|
ర్నీతిం గూడి యొనర్చినట్టియఘము ల్నిష్కంపధైర్యోన్నమ |
చ్చేతస్సారుఁడవైన నీకొకనికిన్ జెల్లెన్ సహింపంగ వి |
ఖ్యాతక్షాంతులు లేరె ధార్మికులు నిక్కంబిట్టి రే యెవ్వరున్ * ॥

---

౮౦ లక్షణము.

చిగిరిచె చిగిర్చె బిగిరించె చివిరిచె నన|
మనిచె మంచెను వినుపించె వినిచె ననియు |
కుప్పరిచె గుప్పరించె సైరు రెననుచు |
చేరు రెనటంచు జెప్పంగ జెల్లు గృతుల ॥

---

౮౧ లక్షణము.

గీ॥ అంతమాత్రంబనంగను నంతమాత్రి |
యనఁగ నైదమనం జైదియనఁగ జెల్లు |
నాటగోలెయనంగను నాటగోలెయ |
నఁగ జెల్లును కృతులందనంగ మఘన॥

ప్రయోగము

౯౧ అరణ్యపర్వము నన్నయభట్టు.

౨౧ — కర్ణంబు నీలోత్పలశ్యామ మైతను వెల్లఁగలహంసధవళమైన|

అరణ్యపర్వము ౪వ యాశ్వాసము శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామతోడ పాం డవులకడకు వచ్చినపుడు భాషి చుట [illegible] ధార్మికులలో [illegible]

కంబుకంఠిలో నెవ్వరున్ ॥" ము-శు-

† అరణ్యపర్వము ౩వ యాశ్వాసము నారదమహర్షి ధర్మరాజునకు పరశు రాముని మహిమ చెప్పినా [illegible]

యట్టిగుణ్ణములు వేయిక్క న్యకుంకువయీనోపు దేనిమునీంద్రదీని ।
నమర ంగఁబెండిలియగుమీదివహకులధర్మంబునాపుడుఁదనరఁబెండ్లి ।
యగువేడ్కభార్గవుఁడప్పుడవరుణేంద్రుపాలికిఁ జనివానిఁబడసితెచ్చె]
నవసినాథగంగయందుఁగన్యాకుబ్జ ।
పురమునందునొండబుట్టినట్టి ।
హయసహస్రమమలమైనాటగొలెనశ్వ ।
తీర్థమనఁగబరఁగుదీని పేరు‡ ॥

§ అరణ్యపర్వ శేషము [శంభుదాసు]

ఉ॥ పుట్టినయాలునాళ్లుగొలెపాంపిరి†వోయిజగంబులన్నియున్ ॥
దట్టుఁడవైజయంచితముదంబుననీదు మహాత్త్వమెంతయుం ।
జెట్టలుగాదె యిట్టియవిజేయుఁడవింద్రపదంబునీకగాఁ ।
బట్టముగట్టియేలుముగ్ధపన్నమమునెల్లనువహ్నిసంభవా ॥

---

౪౨ లక్షణము.

గీ॥ పొరుషల్లుహుతమ్ముడన్ పదములోలి ।
దగసమాసంబులైన దుత్త్వముల బాయు ।
నల్లువాండ్రైనపారువాండ్రైనగతమ్ము ।
గుజ్జిలనతెన్గుపదములు కొన్నియిట్లు ॥

గద్యము॥

ఇదిశ్రీమద శేషమనీషిహృదయంగమమృదుపదనిరంథ్రిషద్ద్వాం ద్రి రామాయణఘట నావైదుషీధురంధరాడిదము బాలభాస్కరత నూభవసరసకవిత్వవైభవసౌజన్యనిధానసూరయాభిధానప్రణీతంబై నకవిసంశయవిచ్ఛేదనంబను లక్షణంబునందు ద్వితీయతరంగము ॥

---

‡ 'హ.యు. సహస్రమమలమైనాటఁగొలెను । నశ్వతీర్థమనంగనయ్యెనది యా' ము-పు.

§ అరణ్యపర్వము శివయాశ్వాసము నం దిందుఁ్రిందు కుమారస్వామితో యుద్ధముచేసి యోడిపోయిన పిదప మహాముసలుచెప్పుట.

† 'యాలునాళ్లకునుబాఁ పిరి' ముఁపు.

తృతీయాశ్వాసము

౪౩ తద్భవపదలక్షణము.

సీ॥ అఋఌౡలానిఙఞ లేఐలునౌఔలునువర్గాదిమతృతీయవర్ణకము లు
యరలవల్ సాగూడనైదైదులకర రమలు గల్గునుద్ధాంధ్రమునకునోళి।
చజలు లేవవి రెండుచజలగునైఔలకయి యవులగును ద్విత్వైకవర్ణ ।
ములు విడియు ఉవర్ణములగును 1నెఱసున్నలఱసున్నలగు నాకర యవస
వర్ణములనైన మాత్రల వలననైన ।
(రమున।
వికృతి తద్భవమునకు గావింపవలయు ।
నదియ ప్రాకృత రీతివైయతిశయిల్లు ।
వీని పద్ధతు లెఱిగింతు వినుడు దెలియ॥ ౧॥

గీ॥ 1 లుక సుడి సున్న కారయు కియ్య దోలఁగు ।
2 కార యొక్క కచో దోలంగకయ యుండు ।
3 హ్రస్వవర్ణంబు లగునుదీర్ఘాక్షరములు ।
(ననుఁగులగు క్రింది మీఁదసంజ్ఞాక్షరములు)॥ ౨॥

గీ॥ 1 ద్విత్వవర్ణంబులకును మీదిదియ యొండె ।
క్రిందిదియ యొండె తొలఁగును 2 జెంచుడుమున్ర।
లొకర కొన్నిపదంబుల కురగ భూష ।
3 కలుగుబంధుతతటవర్గములకు శక్య॥ ౩॥

సీ॥ 1అ 2 ఇ3 ఉ 4లేకారంబులాదేశములు (ముబులాగమం
బులు ప్రథమైకవచన।
మున) కేత్వమూలఘుత్వము భజించుదానికినాదేశమియయగునలిక నేత్ర
6యిరి 7యిర 8మువ (యడి) 9యేరులాదేశఁబులగు కొన్ని పదము
లకయుగ నేత్రి।
పొల్లలొన్నుపదాంతహల్లులుపర మేశ)10హ యలకాదేశమ్ములచ్చులగను
1 బొట్లుద్విత్వంబు లాగమంబులగు శబ్ద ।
సరళతకు కొన్ని యెడలను చంద్రమౌళి ।
12 తద్భవము దేవమనుజశబ్దఁబులైన ।

నుడుగునొకొక్కచో బడుమాగమంబు॥ ౮॥

గీ॥ 1 ధరయథాపూర్వవర్ణశబ్దప్రతతికి ।
నొక్కి కొన్నిటికాదేశముత్వమగును ।
తద్భవంబజ్విభక్త్యేకతన్ భజించు * (?) ।
తెలుచుగాఁదీని పద్ధతులెఱుఁగవలయు॥ ౯॥ (జించు॥

సీ॥ 1 వర్గంబులద్వితీయవర్ణ 2 చతుర్థవర్ణములు తదాదివర్ణతభ
3 నణళలలకు రేఫలకు తథదధలకు టడలకాదేశంబుడత్వమగును
4 ఢాలకు షసలు కకారంబు చేకుఁరు 5 శషచలకెల్లను సత్వమగును ।
6 కత్వహత్వములకుయత్వమాదేశమా 7 జ్ఞణాలలనత్వంబుసంభవించు ।
వరుస 8 తచ 9 రల 10 వస 11 టడ 12 వప 31 నణలకు ।
14 కగల కన్యోన్యసంప్రాప్తిగలుగుచుండు ।
యతులకును బలెవర్ణైక్యమగును తలుచు ।
15 ణానములు తదాదివర్ణబాంధవముగాంచు॥ ౬॥

క॥ 1 మత్వమునకు వత్వంబగు ।
(వత్వమునకు గత్వపత్వబత్వంబులగున్ ।
ఖత్వంబువరుసకత్వము ।
గత్వంబగుచుండుశైలకన్యాభరణా)॥ ౭॥

క॥ 1 ఋత్వమునకు (నిత్వమ్మును) ।
నేత్వము సిద్ధించు 2 నోత్వమెనయునుత్వం ।
3 ఔత్వమునకు నోత్వంబగు ।
4 నైత్వంబేత్వముగుసుమశరాసనమథనా॥ ౮॥

గీ॥ 1 హాజబలకు బిందుపూర్వక మయ్యెనేని ।
గత్వమాదేశమగుచుండు కాలకంఠ ।
2 యత్వమునకు నాదేశముజత్వమగును ।
3 యుష్మలంత స్థలును భేదమొందకుండు॥ ౯॥

గీ॥ 1 అచ్చులకు వత్వమాదేశమగును 2 రిత్వ ।
మగును ఋత్వంబు 3 మత్విభక్త్యేకలోప ।
ములగు పదములుతద్భవంబులగుకొన్ని ॥

---

* జ్విభక్తికతనభజించు, పా॰ వృ॰

4 కొన్నిమాత్రైకవికృతులగున్ హేశ॥ ౧౦॥
సీ॥ 1 కలుగుబంధుత్వమనునాసికలను నెల్ల।
2 వగవవర్ణంబులేక భావమున జెలంగు।
3 తాలవునుయాలుజనిలుండు సీలకంఠ।
4 యదుకబడు కారిరలోకకొన్నిపదములకును॥ ౧౧

ఉదాహరణము

ఠ. 1. యూపతిం ఉవిద.
నిశ్రేణి- నిచ్చెన.
శష్కులి - చక్కిలము.
జ్ఞాని - జాణ.
వీనికి అకారమాదేశము.

ఠ. 2. కాకము- కాకి.
కుద్దాలము - గుద్దలి.
నీవారము - నివ్వరి.
ఢక్క - ఢక్కి.
శృంఖల - సంకిలి.
చంపకము- సంపంగి.
మానుషశబ్దము- మానిసి.
కూష్మాండము- గుమ్మడి.
పిష్టము - పిండి.
శ్రవశ్శబ్దము- చెవి.
ద్వయము - దోయి.
లాంగలము- నాగలి.
మృత్యువు- మిత్తి.
ఖర్జువు - గజ్జి.
పశువు - పసి.
ఖడ్గము - కత్తి.
ద్వీపము - దివి.
రాక్షసుడు- రక్కసి.
తాళము - తాడి.
ఘంటా - కంకటి.
సురతాణిశబ్దము- సుల్తాని.
వీనికి ఇకారమాదేశము.

ఠ- 1- యథాపూర్వాక్షరముల మీదనుత్వాదేశమువచ్చును.
వృద్ధశబ్దము - వృద్ధు.
మూర్ఖశబ్దము - మూర్ఖు -
దుష్టశబ్దము - దుష్టు -
ధూర్తశబ్దము - ధూర్తు -
మూకశబ్దము - మూకు.
పన్నీరము - పన్నీరు -
రూపము - రూపు -
కళంకము - కళంకు -
మీనము - మీను -
వాదము - వాదు -
నాదము - నాదు -
వర్ణము - వన్నె -
శీతము - శీతు -
పట్టము - పట్టు -
అంగము - అంగు -
స్థలము - తావు -

ఠ- 3- అయథాపూర్వాక్షరముల మీదనును ఉత్వాదేశము వచ్చును.
యామము - జాము -
వైద్యుడు - వెజ్జు -
కాచము - గాజు -
రాజన్ - రాజు -

తేజము - తెజు -
భుజంగము - బొజాంగు -
పూరము - ప్రోలు -
ఏకశబ్దము - ఒక్క -
దర్వి - తెడ్డు -
కాలము - కాలు -
స్తంభము - దబ్బ -
సత్యము - సత్తు -
జంగముండు - జంగము -
కుబ్జశబ్దము - గుజ్జు -
నేత్రము - నెత్తు -
వయస్తపో } వయసు
మనశ్శబ్ద } తపసు
ములమీద } మనసు
యోధు - జోదు -
అంఘ్రి - అడుగు -
గర్భము - కడుపు -
సంధి - సందు -
కంఠము - గొంతు -
స్తనము - చన్ను -
భట్టుడు - బంటు -
తిలము - నువ్వు -
స్థలము - తావు -
బీజము - విత్తు -

4- ఎత్వాదేశమువచ్చినందుకు -
దండము - దండె -
వీణ - వీణె -
పట్టము - పట్టె -
ముస్త - ముస్తె -
మల్లి - మల్లె -

౫ భాపూర్వాంత్యక్షరములమీద -
త్రికము - తీగె -
సంధ్య - సంజె -
జాలము - జాలె -
నగ్నము - నన్నె -
కన్య - కన్నె -
చిహ్నము - చిన్నె -
కాష్ఠము - కట్టె -
ముద్రి - ముద్దె -
విద్య - విద్దె -
పక్షి - పగ్గె -
దీపము - దివ్వె -
గద - గదె -
భోజకస్త్రీ - బోనకత్తె -

౪- 5- ఎత్వమునకు ఇయాదేశము -
నన్నె - నన్నియ -
కన్నె - కన్నియ -

౪- 6- ఇరి -
సాక్షి - సాకిరి -

౪- 7- ఇరము -
భిక్ష - బికిరము -

౪- 8- ఉవాదేశము -
అర్ఘ్యము - అగ్గువ -
సత్త్వము - సత్తువ -
త్యాగము - తెగువ -
పర్వము - పండువ -
వస్త్రము - వలువ -
హింగు - ఇంగువ -
కుల్య - కాలువ -

౪- 9- ఏరి -
దేవి - దేవేరి -

౪.10 హంస - అంచె -
యశము - అసము

౪- 11 - బొట్లు, ద్విత్వస్థానము...
ంబులగు శబ్దసంకేతం...
టువలెనంటె -

కేతకి - గేదఁగి -
దీనికిబిందుప్రాప్తి-
లాక్షా - లక్క -
దీనికిద్విత్వప్రాప్తి -
3- 12- దేవమనుష్యశబ్దములతద్భ
వమైతేను ఆగమము [illegible]
[illegible]
కోండకీటకము -
[illegible]

ఇటువలెనె -
౨ -1. గిలుక, సూడి, సున్న, కారి
తయు, కియ్య, దొలఁగు-
ఎటువలెనంటే -
సత్రిణ - వత్తి -
స్ఫురువు - మెదువు -
ఏకాంతము - ఏకతము -
ధాత్రి - దాది -
మాణిక్యము - మానికము -
౨. 2- కార్యమొక్కొకచో ద్రో
లంగకయయుండు-
ప్రౌఢ - ప్రోడ -
౨- 3- హ్రస్వవర్ణంబులకనుదీ
ర్ఘాక్షరములు -
కస్తూరి - కస్తురి -
5- 1. ద్విత్వవర్ణంబులకనుకిం
దదియయొండెమీఁదదియ
యొండెచేకనన్నందురు-
స్నిగ్ధము - నిద్దము-
స్వామి - సామి -
3- 2- ఊష్మవులుండెండుకొ
స్థితులకు -
[illegible]

నాణె - నాణెము -
భరశబ్దము - బరువు -
3- 3. బంధురత [illegible] ములకు -
చిత్రములు - చిత్తులు -
ఖడ్గము - కత్తి -
౬- 1. వర్గద్వి [illegible] క్షరములకు
వర్గ [illegible] క్షరప్రాప్తి -
ముఖము - మొకము -
సఖి - సకి -
సుఖము - సుకము -
శిఖ - సిక / సిగ - } వికల్పము-
ఇచ్ఛ - ఇచ్చ -
పాఠ - పాట -
శుంఠి - సొంటి -
పీఠము - పీట -
కథ - కత -
వ్యథ - వెత -
గ్రంథి - కంతి -
స్థిరము - తిరము -
స్థూలము - తోరము -
ఫలకము - పలక -
౬- 2 చతుర్థవర్ణములకుతృతీయ
వర్ణప్రాప్తి -
ఘని - గని -
ఝంఝాటము - జంజాటము -
ప్రౌఢ - ప్రోఢ -
బుద్ధి - బుద్ది
పృథుశబ్దమునకు పెద్ద -
ప్రభ - పబ -
౬- 3- న ణ ళ ల ర త థ డ
ధ ట డ లకుడత్వాదేశ
మువచ్చినందుకు -

అంగనము - అంగడి -
[illegible] - పెంకడము -
గ్రా[illegible] - గా[illegible] -
ము[illegible]ము - [illegible]గడ -
నార[illegible] - నారికడము -
ప్ర[illegible]ము - [illegible]వసము -
వ[illegible]ము - [illegible] -
[illegible]ము - [illegible] -
[illegible]ము - [illegible]ము -
ప[illegible]క - [illegible] -
[illegible] - [illegible] -
[illegible] - [illegible] -
[illegible] - [illegible] -
[illegible] - [illegible] -
[illegible] - [illegible] -
[illegible] - [illegible] -
అ[illegible] - అడవి -
జట - జడ -
మంటపము - మండపము -
[illegible] - దాడి -
క[illegible] - కన్నడము -
[illegible] - [illegible] -

౪. క్షకారమునకు చ స కలు వచ్చుటకు -

లక్ష్మి - [illegible] -
ఇక్షు - ఇంచు -
క్షేమము - సేమము -
సూక్ష్మము - [illegible]ము -
లాక్ష - లక్క -
పక్షి - పక్కి -
దక్షిణము - దక్కినము -
యక్షులు - జక్కులు -
పరీక్షించి - [illegible]చి -
క్షౌరము - [illegible] -
ద్రాక్ష - దాక -

౭- 5. శ ష చ లకు సత్వప్రాప్తి

శాల - సాల -
ఆశ - ఆస -
దిశ - దెస -
ఆకాశము - ఆకసము -
ఆపోశనము - ఆపోసనము -
శుల్కము - సుంకము -
శలాక - సలాకు -
రోషము - రోసము -
ఈర్ష్య - ఈరసము -
దోషము - దోసము -
వేషము - వేసము -
భాష - బాస -
విషము - విసము -
నిమిషము - నిమిసము -
మషి - మసి -

౮- 6- కపాలకు యత్వాదేశము

దీప్తిక - డిగ్గియ -
మల్లిక - మల్లియ -
ఘటికాయంత్రము - గడియారము -

స్నేహము - నెయ్యము -
సందేహము - సందియము -

౮- 7. జ్ఞ ణ ల లకు నకారమాదేశము -

[illegible]ము - జన్నము -
ఆ[illegible] - [illegible] -
ఆజ్ఞప్తి - ఆనతి -
సంజ్ఞ - సన్న -
విజ్ఞాపనము - విన్నపము -
[illegible]ము - నాణెము -
[illegible] - గోనము -
[illegible] - [illegible]ని -
[illegible] - [illegible]ము -

శాణము - సాన -
త్రిలింగము - తెనుఁగు -
లాంగలము - నాగలి -
లజ్జ - నాన

౮. ౮. తవర్గమునకు చవర్గము, చవర్గమునకు తవర్గమాదేశము ఎట్లనిన.

చించ - చింత -
భూతము - బూచి.
సూచి - సూది -
గుచ్ఛము - గుత్తి -
జ్ఞాతి - జాజి -
ప్రాంతము - పజ్జ -
రథ్యము - రచ్చ -
వ్రజశబ్దము - వ్రేఁత -
కక్ష్యము - క్రంత -
తిక్తము - చేదు -
త్యాగము - చాగ -
చిరశబ్దము - తడవు -
తరుశబ్దము - చెట్టు -
బీజము - విత్తు -
ఇటువలెనే -

౮. 9. రేఫలకారములకు -

క్రూరుఁడు - కూళ -
స్థూలము - తోరము -
అగురు - అగులు -
పాత్రము - పళ్లెము -
కర్తరము - కత్తెర -
గంధర్వుఁడు - కత్తరుఁడు -

౮. 10. చ స లకు

నారాచము - నారసము -
హంస - అంచ -

1. ట డ లకు.

జట - జడ -

కరంటము . కరాటము

౮. 12. వ ప లకు.

శవము - సవము -
ద్రౌపది - ద్రోవది.

౮. 13. న ణ లకు -

విజ్ఞానము - విన్నాణము
శాణము - సాన -

౮. 14. క గ లకు.

ద్వికము - దుగ -
పూగము - పోక -

౮. 15. ణ న లకు వర్గసున్నకలదు. ఎట్లనిన

అంగణము - అంగడి
తిలలు - నువ్వు.
మృత్తు - మన్ను.
మృత్స్న - మిన్న.
అంబ - అమ్మ.
తాంబూలము - తమ్మలము.

౯-1- హాజబలకు గకారము.

సింహము - సింగము -
సింహిని - సింగిణి -
కంబళము - గొంగళి -

౯-2- యకారమునకు జకారాదేశము -

యోగి - జోగి.
ద్యూతము - జూదము -
యౌవనము - జవ్వనము.
యముడు - జముడు.
యత్నము - జతనము.
యంత్రము - జంత్రము.

౯-3- ఊష్మలంతస్థములు సమొందకుండు.

కళలము - కడము.

తృతీయతరంగము.

గుహ - గవి.
గృహము - ఇవము.
కుటీరము - గుడిసె.
శేఫాలిక - వావిలి.
వైశ్యులు - బేగలు.

3. అంతస్థల కనోత్యన్యమాదేశ
ము-

తిత్తిరము - తితువ.
కల్హారము - కలువ.
కిరీటి - కవ్వడి.
హేయము - ఎవము.
వర్తులము - వట్రువ.

1- మత్వమునకు వత్వప్రాప్తి
(ఇది అపభ్రంశభాష.)

హిమము - ఇవము.
క్రమము - క్రవము.
శ్యామంతిక - సేవంతి.
సమస్వము - సవతు.

2. ఉత్వమునకు నోత్వము-

కులము - కొలము-
పద్యము - గోడ-
కుంతి - గొంతి.
తుండము - తొండము.

3. ఔత్వమునకునోత్వప్రాప్తి

క్రౌంచము - కొంచ.

4. ఐత్వమునకు నేత్వము.

వైరము - వేరము.

1- ఋత్వమునకు నేత్వము-

నృత్యము - నెత్తము.

1- నెఱసున్నల అరసున్నలవును.

తరంగములు - తరంగలు.
కాంత - కాంత.

చున్నలకువత్వాదేశము.

ఆస్నము - వణ్ణము-
అశ్వము - వారువము-
ఉష్ణము - వెచ్చ.
ఓడ్రశబ్దము - వడ్డె.
ఖేటము - వేట.
ఉత్కృష్టము - వెక్కసము-

౧౦-2-ఋత్వమునకు రిత్వాదేశము

ఋక్షము - రిక్క.

౧౦-3-విభక్త్యేకలోపములు-

పనసః - పనస.
ఇట్లు వలెనే
కుండకః - కుండ.

౧౦-4. మాత్రికవికృతి.

కులము - కొలము.

౧౧-1-కలుషు బంధుత్వమ సునా
సికలకు నెల్ల-

ద్రోణము - తూము.
ద్రోణశాకము - తుమ్మి.
ఫణి - పాము.
సంజ్ఞ - సన్న.
రాజ్ఞి - రాణి.
తూణము - దొన.

౧౧-3- తకారమునకు య
కారము-

రాత్రి - రేయి.
పక్త్రిము - వాయి-
గృంజనము - గంజాయి-

౧౧-4- క్రారలకు-

తంతువు - త్రాడు-
కబరి - కొప్పు.
(ఇటువలె పైశాచికరూపములు)

౧౧-2-షర్ధలోపములెట్లువ
లెనంటే-

చక్రవాకము - జక్కవ -
పున్నాగము - పొన్న -
కపోతము - గువ్వ -
పారావతము - పావురము -
కాననము - కాన -
తామరసము - తామర -
దేవాలయము - దేవళము -
ఖలీనము - కళ్లెము -
పలాలము - పొల్లు -
పల్యయనము - పల్లానము -
పటోలి - పొట్లి -
ఆతపము - ఎండ -
హింతాలము - ఈఁదు -
ఉపరిగేహము - ఉప్పరిగె -
కులాలము - గూడు -
పరాగము - పొడి -
కంకతి - కలికి -
ఆర్జవము - ఆరజము -
సోమయాజి - సోమాసి -
వర్తికము - పిట్ట -
యావనాళము - జొన్న -
నైపుణ్యము - నేర్పు -
చాతుర్యము - చదురు -
మలిమ్లుచశబ్దము - ముచ్చు -
కందళము - కంద -
అంచలము - అంచు -
[illegible]ము - జేసి -
సంతానము - సంతు -
ప్రాచీనము - ప్రాఁచి -
కపిత్థము - [illegible] -
[illegible]రము - కాఁచు

౧-7- మధ్యమవర్ణలోపములు -

కుక్కుటము - కోడి -
వార్తాకము - వంగ -

సంకేతము - సంత -
కలహము - క[illegible]
కబళము - కడి - చాన -
నియమము - నేమము -
ధవళము - తెలి -
పాండురము - బొల్లి -
అమావాస్య - అ[illegible]
పణహారము - [illegible]
ఉపహారము - ఉప[illegible]
పాయసము - పాసము -
బిడాలము - పిల్లి -
కూబరము - గుడ్డము -
కా[illegible]ము - [illegible] -
[illegible]రము - [illegible] -
[illegible] - [illegible] -
చాణక్యము - చాకము -
శాశ్వతము - సతము -
[illegible] - [illegible] -
జీవితము - జీతము -
ధమ్మిల్లము - [illegible]ము -
వృషభము - గిబ్బ -
[illegible] - కెంటి -
కుంభకారుఁడు - కుమ్మరి -
స్వర్ణకారుఁడు - సొన్నారు -

...... మాత్రాధిక్యము -

చంద్రశబ్దము - చందమామ -
లోధ్రశబ్దము - లొద్దుగు -
దంభశబ్దము - దబ్బర -
దేవశబ్దము - [illegible] -
వేణీశబ్దము - వేనలి -
పశ్చిమము - పడమర -
శూర్పణఖ - సుప్పనాతి - సుప్పనా[illegible]
ఝురసి - [illegible] -
పణము - [illegible] -

... వర్ణైకగ్రహణములు -

[illegible]శబ్దము రే -

[illegible]ము -

రాజన్‌శబ్దము రా -

రారాజు -

పుష్పశబ్దము - పూ -

[illegible]బోడి -

[illegible]శబ్దము - ప్రే -

ప్రేపల్లె -

[illegible]తిశబ్దము - [illegible]మ్ము -

అస్త్రము - అమ్ము -

గ్రామము - గాము -

ముఖము - మోము -

స్తంభము [illegible] -

.. [illegible] భేదములు

కర్పూరము - కపురము -

కపురము - కప్రము -

గంబుర - గంబూర -

గంబుర - గంబూరము -

గంబురా

అబ్బురము - అబ్బరము -

అ[illegible]ము -

సంతోషము - సంతసము -

సంతోసము

పర్వము - పరువము - పబ్బము -

పండువ -

త్యాగము - చాగము - తెగువ -

కార్యము - కారియము - కరము -

మర్యాద - మరియాద - మేర -

ఆర్యుడు - అయ్య[illegible] - అజ్జ -

సత్యము - సత్తెము - సత్తు -

[illegible]ము [illegible] [illegible]యము -

[illegible] [illegible]స

పుష్పము - పూ - పూవు - పువ్వు -

పువు -

దీపము - దివె - దీబ -

విద్య - విద్దె - విజ్జ -

[illegible]

వక్రము [illegible]

మస్తకము [illegible] - మోగము -

ముఖ[illegible]ము - మొగము -

[illegible]

కాల[illegible] - కరి -

గ్రా[illegible]ము - గాము -

వీటి[illegible] - వీడెము - వి[illegible]

[illegible]త్యము - వీడెము -

సూ[illegible]రము - దొడ్డు -

పీఠ[illegible] - పీఠి - పీట -

వృ[illegible] - వృద్ధు - పెద్ద -

[illegible] - గద్ద -

[illegible]ము -

అంబ - అ[illegible]

స్థలము - [illegible] -

ఏకశబ్దము - ఒక - [illegible] -

ఒక్కడు - ఒక్క - ఒక[illegible]

ముకుళము - [illegible] - [illegible] -

శిరసము - [illegible]ము - ఉరిసన -

గుచ్ఛము - గుత్తి - కుచ్చు -

కుచ్చె -

దే[illegible] - [illegible] - [illegible] -

దృఢము - దిటము - దిట్టము - దిట్ట -

చేష్ట - చిట్టకము - చేయుష్టము -

చేద -

కరము - కై - కయి - కేలు -

కుద్దాలము - గొంది - గ[illegible]

ప్రౌఢ - ప్రోఢ - ప్రౌ[illegible]

కవిసంశయవిచ్ఛేదము

తృతీయతరంగము

గ్రీజము = గింజ.	ఉష్ణము - వెట్ట -
హృదయము = ఎద = డెందము.	శ్యామ - చామ

ఇదిశ్రీమదశేషమనీషిహృదయంగమ మృదుపదనిర్భ ర్గాంధ్రరామాయణాఘటనావైదుషీధురంధరతాడిదముబాల రకవిత్వసాభవసరసకవితావైభవసౌజన్యనిధాన సూర్యనా ప్రణీతంబైనకవిసంశయవిచ్ఛేదమనులక్షణమునందు సర్వంతృ తీయాశ్వాసము సంపూర్ణము.

కవిసంశయవిచ్ఛేదము సంపూర్ణము



1897
Arsha Press, Vizagapat[illegible]
Published by S. P. V. Ranganadhasva[illegible]
Printed by R. Appalan[illegible]